

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Svenka Savić

DISKURS ANALIZA

Novi Sad, 1993.

Recenzenti:

prof. dr. Lajos Göncz, Filozofski fakultet, Novi Sad
doc. dr. Vesna Polovina, Filološki fakultet, Beograd

Lektor: Gordana Staneković

Kompjuterska obrada teksta i teh. urednik: T. Vojnović

Dizajn: Relja Dražić

Zajedničko izdanje: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet i autorka

TRANSKRIPCIJA PREZIMENA STRANIH AUTORA

Daju se transkripcije prezimena citiranih autora. Za transkripciju ličnih imena iz engleskog jezika može se konsultovati "Transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena" T. Prčića (1992).

Abraham /Abraham/	Jefferson /Džeferson/
Aijmer /Aijmer/	Johanssen /Johansen/
Agrawel /Agravel/	Judd /Džad/
Anderssen /Abdersen/	Katriel /Katrijel/
Anttila /Antila/	Keller /Keler/
Aston /Aston/	Labov /Labov/
Aust /Aust/	Lakoff /Lejkof/
Austin /Ostin/	Langacker /Langaker/
Baugh /Bo/	Levelt /Levelt/
Beattie /Biti/	Levinson /Levinson/
Beaugrande /Bogrand/	Levin /Levin/
Bennett /Benet/	Lind /Lind/
Biber /Bajber/	Longacre /Longejker/
Bloom /Blum/	Lyons /Lajons/
Blum-Kulka /Blum-Kulka/	Manton /Manton/
Bolinger /Bolindžer/	McCarthy /Makarti/
Brasil /Brazil/	McWhinney /Makvini/
Broadus /Brodus/	Manes /Meins/
Brown /Braun/	Miller /Miler/
Bublitz /Bublic/	Mitchell /Mičel/
Burnard /Bernard/	Montgomery /Montgomeri/
Bühler /Biler/	Moravcsik /Moravčik/
Chafe /Čejf/	Müller /Miler/
Chomsky /Čomsky/	Mülirova /Milerova/
Clark /Klark/	Ochs /Oks/
Clyne /Klajn/	Östman /Ostman/
Conte /Konte/	Petöli /Peteli/
Coseriu /Koseriju/	Piaget /Pijaže/
Coulmas /Kulma/	Pike /Pajk/
Coulthard /Kultard/	Polanyi /Polanji/
Cummings/Kamings/	Pisarkowa /Pisarkova/
Dahl /Dal/	Reiter /Rajter/
Dascal /Daskal/	Roberts /Roberts/
Dejk /Dejk/	Rudzka-Ostyn /Ruška-Ostin/
Dik /Dik/	Sachs /Saks/
Dirven /Dirven/	Sajavaara /Sajavara/

Izdavanje ove knjige sufinancirali su Vojvodanska banka i autorka.

Dressler /Dresler/	Scherzer /Šerčer/
Drew /Dru/	Schulze /Šulce/
Du Bois /Du Boa/	Schegloff /Šeglot/
Edmondson /Edmondson/	Schiffman /Šifrin/
Edwards /Edwards/	Schietlein /Šifelin/
Ehlich /Elih/	Schuetze-Coburn /Šuce-Koburn/
Ekman /Ekman/	Scollon /Skolon/
Enkvist /Enkvist/	Searle /Serl/
Ervin-Tripp /Ervin-Trip/	Sinclair /Sinkler/
Fleischman /Flajšman/	Slobin /Slobin/
Fodor /Fodor/	Sneck /Snek/
Frieser /Frizer/	Stubb /Stab/
Garcia /Garsija/	Svartvik /Svartvik/
Givón /Hivon/	Stein /Stajn/
Goffman /Gofman/	Steinberg /Stajenberg/
Grice /Grajs/	Talmy /Talmi/
Grimes /Grajms/	Tannen /Tanen/
Gumperz /Gamperc/	Taylor /Tejlor/
Haiman /Hejman/	Thompson /Tompson/
Halle /Hale/	Ventola /Ventola/
Halliday /Halidej/	Verschueren /Fershueren/
Hammond /Hamond/	Virtanen /Nirtanen/
Heritage /Heritidž/	Wade French /Vejd Frenč/
Holjer /Hojer/	Wells /Vels/
Hudson /Hadson/	Widdowson /Vidouson/
Jackendoff /Džakendof/	Wirth /Nirt/
Jakobovits /Jakobovic/	Wolfsen /Vultson/
Janssen /Jansen/	Yule /Jul/

ZNACI ZA TRANSKRIPCiju

U knjizi se navode primeri iz prikupljenog materijala o razgovornom jeziku sakupljen u Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Potpuni podaci o materijalu i radovima u kojima je korišćen mogu se dobiti iz: I. Antić (1991), 'Dokumentacija o empirijskom materijalu', Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1-145.

Pored uobičajenih ortografskih znakova: zarez (,), tačka (.), znak uzvika (!), znak pitanja (?), navodnika " ", koriste se sledeći znaci za označavanje pauza i drugih izgovornih osobina:

- (.) ili -- = kratka pauza
- (...) ili --- = duža pauza
- (.n) ili ---- = vrlo duga pauza
- * * ili < > = tekst između ova dva znaka posebno je naglašen
- = tekst između ova dva znaka je izrazito glasno izgovoren
- = = tekst između ova dva znaka je izrazito tiho izgovoren
- +++ = ne čuje se ili se ne razume tekst
- ===== preklapanje (dužina odgovora dužini govorenja 'uglas')
- è = neartikulisan glas
- Y = uzdah
- aa = produžavanje krajnjeg vokala
- / = kraj jedne klauze
- // = nezavršen iskaz
- naj-jače = naglašavanje slogova ili samoispravljanje
- (tekst u zagradi) = informacije koje se odnose na situaciji ili širi kontekst

Sadržaj

TRANSKRIPCIIJA PREZIMENA STRANIH AUTORA	5
ZNACI ZA TRANSKRIPCIIJU	7
PREDGOVOR	9
1. OPŠTI DEO	11
1.1 Lingvistika i njene discipline	13
1.2 Interdisciplinarno istraživanje jezika	16
1.3 Pomeranje lingvistike prema kognitivnim naukama	19
2. DISKURS ANALIZA	23
2.1 Diskurs i tekst: slično ili različito	29
2.2 Iz istorije istraživanja diskurs analize	33
3. METODOLOŠKA PITANJA; NEKOLIKO OSNOVNIH POJMOVA	39
3.1 Definicije komunikacije	41
3.2 Delovi komunikacije	41
3.3 Delovi neverbalne komunikacije	44
3.4 Klasifikacija pisanog i govorenog diskursa	47
3.5 Izvorni govornici	50
3.6 Osobine transkripcije diskursa	53
3.6.1 Diskursni postupci u transkripciji	61
4. TEORIJE U DISKURS ANALIZI	75
4.1 Austinovo shvatanje jezika	77
4.2 Razgovorne implikature Gricea	79
4.3 Teorija govornih činova Searla	81
4.3.1 Govorni čin komplimentiranja	84
4.3.2 Govorni čin izvinjavanja	89
4.4 Kognitivna teorija Chafea	92
4.4.1 Fokus	99
4.4.2 Digresija	104
4.5 Teorija govornih žanrova Mihajla Bahtina	107
4.5.1 Analiza diskursa homilija	109

4.6 Konverzaciona teorija Scheglotta	119
4.6.1 Konverzacija preko telefona	122
4.6.2 Konverzacija između kupca i prodavca	127
4.7 Lingvistička teorija obeležnosti: Fleischman	135
4.7.1 Diskurs analiza vremena u srpskohrvatskom jeziku	138
5. SPISAK TERMINA	151
6. LITERATURA	161
DISCOURSE ANALYSIS Summary	181
INDEX	185

PREDGOVOR

Studenti koji studiraju jezike na filozofskim i/ili filološkim fakultetima u Srbiji najčešće imaju posebna predavanja iz predmeta koji predstavljaju lingvističke poddiscipline (fonologija, morfologija, sintaksa) u okviru kojih se proučavaju jezičke jedinice kao što su foneme, morfe i rečenice.

Diskurs analiza se bavi većim jedinicama od rečenice u pisanom ili govorenom mediju. U takvoj analizi se proučava upotreba jezika, nužno u sprezi sa kontekstom i neverbalnim elementima jezičke komunikacije. Ovakvu analizu ne interesuje autonomnost jezičkog sistema, a onda ni lingvistike koja se bavi takvim sistemom kao svojim predmetom. Ona je zainteresovana da objasni povezivanje različitih elemenata prirode razgovora u celinu, zbog čega je proizvod nekoliko naučnih disciplina zainteresovanih da objasne jezičku delatnost (psihologija, sociologija, filozofija, antropologija) ili disciplina koje su se već tokom poslednjih 40 godina "udružile" sa lingvistikom (psiholingvistika, sociolingvistika, antropološka lingvistika). Govori se o jednom od interdisciplinarnih pristupa izučavanja upotrebe većih jezičkih celina s vođenjem računa o kontekstu.

U svetskoj literaturi danas postoji veliki broj empirijskih podataka i objavljenih radova iz ove oblasti kao i nekoliko udžbenika (samo deo je uključen u popis literature na kraju knjige). Međutim, ni jedan od udžbenika se ne bi mogao direktno koristiti u nastavi na našim fakultetima.

Sadržaj **udžbenika** je tako organizovan da se nakon uvodnog dela i osnovnih pojmova o diskurs analizi (poglavlja 1.0-3.0), detaljnije objašnjavaju osnovne teorije uz koje se navode primeri primene tih teorija u našem jeziku. Smisao je ovakve organizacije da se studenti osposobe za primenu usvojenih teorija u budućem neposrednom istraživačkom radu.

Način izlaganja sadržaja prilagođen je potrebama studenata i potencijalnih čitalaca koji nemaju odgovarajuće predznanje u disciplinama zainteresovanim za diskurs: psihologija, filozofija, sociologija, antropologija, ali koje se može proširiti čitanjem literature date na kraju knjige.

U tekstu i vežbanjima daju se primeri iz prikupljenog korpusa podataka našeg jezika koji postoje u Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (poznat pod nazivom "novosadski korpus").

ZAHVALJUJEM SE recenzentima prof. dr Lajosu Gönczu i dr Vesni Polovini na podršci i poverenju, Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu koji mi je omogućio istraživanje na projektu "Psiholingvistička istraživanja" (1980-1993) i potporu u ostvarivanju rezultata rada, posebno direktoru prof. dr Mati Pižurici koji je imao razumevanja za novi način sagledavanja jezičke upotrebe o kojoj se ovde govori. Zahvaljujem se Univerzitetu u Novom Sadu koji je omogućio štampanje knjige, posebno rektoru prof. dr Dragoslavu Hercegu, zatim Vojvodanskoj banci u Novom Sadu za obezbeđenja finansijska sredstva. U pripremi rukopisa od velike koristi su mi bili razgovori sa studentima i istraživačko iskustvo sa saradnicima na projektu "Psiholingvistička istraživanja" tokom poslednjih 15 godina. Ovom prilikom se svima zahvaljujem na saradnji, zajedništvu i prijateljstvu: mr M. Agić, mr I. Antić, mr D. Bećar-Marković, S. Berisavljević, M. Bujas, T. Dimić, J. Grković, V. Gurjanov, mr M. Jocić, mr Z. Jukić, mr D. Knežević, mr V. Kukulj, mr A. Marjanović, V. Mitro, prof. dr P. Mrazović, J. Mulaji, mr L. Razdobudko, mr K. Sentđerdi, dr Lj. Subotić, S. Šokica, M. Todorović, D. Valić-Nedeljković, R. Vujkov, S. Zejak, mr I. Žibreg. Posebno se zahvaljujem mr. Tvrtku Prčiću na transkripciji imena autora, zatim dugogodišnjim saradnicama i prijateljicama mr Lidiji Dmitrijević i mr Veri Vasić koje su čitale prethodne verzije ovoga teksta i dale veliki broj korisnih primedaba, zatim Gordani Stanković za velik lektorski posao i Nataši Petrović za prevod na engleski jezik i druženje u trenucima samoprezira sopstvene nemoći, prof. dr Stojanu Saviću za iskreno prijateljstvo i podršku u naučnom radu. Nikada se dovoljno ne mogu zahvaliti mojim čerkama Sari i Maji koje su mi pružile toliko ljubavi i razumevanja za rad da se ovim putem samo jedan mali deo njima vraća i bratu dr Tadeju Vojnoviću za pomoć, ljubav i veru.

1 OPŠTI DEO

Donedavno se lingvistika identifikovala sa strukturalizmom, a on nerijetko metonimijski označavao znanost uopšte. Danas takvo izjednačavanje zvuči gotovo anahronično. (D.Škiljan, 1991, 1)

1.1 Lingvistika i njene discipline

Istraživanje diskursa pripada **lingvistici** kao nauci o jeziku, mada ne samo njoj i zavisi od toga kako se lingvistika definiše. Moguće ju je definisati sa stanovišta njene autonomnosti te tvrditi da je to zasebna naučna disciplina čiji je objekat istraživanja samo jezik i to uglavnom njegov sistem. "Ova težnja lingvistike nije karakteristična jedino za nju: ona je, makar djelimično, proizašla iz duha pozitivizma koji se baš početkom 20. stoljeća, još jednom iz prirodnih znanosti preselio u domen društvenih nauka" (D. Škiljan, 1986, 13).

Lingvistici se može odrediti i šire polje interesovanja. "Lingvistika proučava prirodu i razvoj jezika kao opšteljudskog obeležja, naročito njegovu strukturu i njegove funkcije, uz opisivanje i klasifikovanje svih jezika sveta kao različitih pojavnih oblika čovekove moći govora" (R. Bugarski, 1986, 15).

Treba razlikovati lingvistiku od **filologije** za koju je vežu mnoge sličnosti.

"U širem i starijem smislu, filologijom se naziva istorijski usmereno proučavanje jezika, usmene i pismene književnosti i duhovne kulture pojedinih naroda. U užem i novijem smislu, filologija je studij vrednih starijih pisanih tekstova u kulturnoistorijske svrhe. U oba smisla ona se razlikuje od lingvistike" (R. Bugarski, 1986, 16).

Podjela lingvistike na poddiscipline zavisi od niza parametara koje uspostavljamo da bismo istakli neku njenu specifičnost. Na primer, M. Ridanović (1985, 24-25) navodi da je predmet **moderne lingvistike** da naše nesvesno jezičko znanje što tačnije opiše i naučno obrazloži, da otkrije sve njegove zakonitosti i njihove odnose sa drugim zakonitostima ljudskog bivstvovanja. Zadatak je lingvistike da opiše složeni sistem našeg jezičkog znanja koje nam omogućava da prepoznamo rečenice iz misli i misli iz rečenica. On razlikuje **mikrolingvistiku** ili čistu, ili lingvistiku u užem smislu "koja samo nastoji da otkrije pravila što ih podsvijesno slijedimo kada govorimo i razumijevamo jedan jezik". Za razliku od ove uvodi i pojam **makrolingvistike** "koja ide za tim da objasni sve aspekte ljudskog bitka koji su u bilo kakvoj značajnoj vezi sa jezikom."

Mikrolingvistika (ili čista lingvistika) se deli na discipline koje istražuju slojeve jezika (fonologija, morfologija, sintaksa, semantika), a **makrolingvistiku** čini trojstvo čiste lingvistike, psiholingvistike i sociolingvistike u nastojanju da objasni sve aspekte čoveka. Dakle, ono što drugi istraživači smatraju interdisciplinarnim područjem sa lingvistikom, (psiholingvistika i sociolingvistika) Ridanović smatra makrolingvistikom, naime interesovanjem za ukupnost jezika.

Ako se procenjuje da li je diskurs analiza u domenu lingvistike mora se uzeti u obzir shvatanje svakog istraživača, izneto eksplicitno ili implicitno, šta lingvistika za njega jeste.

Ako je jedan od kriterija za podjelu na poddiscipline povezivanje lingvistike sa drugim naukama, onda se može govoriti o interdisciplinarnim područjima u kojima se lingvistika udružuje sa drugim disciplinama radi boljeg objašnjenja fenomena jezika kao opšte ljudske sposobnosti.

Naši naučnici se mogu zalagati za samostalnost lingvistike ili za njeno prožimanje sa drugim susednim naukama. Bilo da se to odnosi na sadašnje stanje ili istorijsku perspektivu. Među mladim lingvistima u Jugoslaviji danas možemo uočiti razlike. Na primer, Dunja Jutrović-Tihomirović problem sagledava na sledeći način.

"Postoji više odgovora na pitanje, šta je jezik i kako ga lingvističke teorije opisuju i objašnjavaju. Iznišet ću kratku kritiku psihologizma i zastupati stav da se lingvistika ne bavi prvenstveno psihološkim (ili biološkim) datostima već da je ona empirijska nauka čiji je predmet ispitivanje struktura prirodnog jezika s opisom njegovih svojstava i odnosa" (1991, 189, istakla S. S.). Ovdje se zapravo konfrontira prema stavu N. Chomskog za kojeg je lingvistika grana **kognitivne psihologije** i kao takvu treba da je interesuje opis **jezičke sposobnosti** (language skill/language knowledge) a ne njena struktura. Saznanje o jezičkoj sposobnosti će nam više reći o funkcionisanju samog uma. A um je pravi predmet lingvistike kao nauke o jeziku. Ovo zalaganje je sledio Riđanović.

Činjenica je da se u lingvistici tokom istorijskog života nekada insistiralo na njenoj povezanosti sa drugim naukama, a nekada na njenoj autonomnosti. U lingvistici na kraju XX veka očigledan je pomak ka drugim naukama i to, pre svega, kognitivnim. Tako je od holističkog pristupa jeziku kod Humbolta prešla put ka autonomnosti kod de Sosira (1972) i opet ka holističkom pogledu danas. Time se ustanovljava kontinuitet smene razmišljanja o predmetu lingvistike, od njenog zasnivanja do danas – od Humbolta do danas.

"U Humboltovoj opšte-lingvističkoj doktrini bili su jedinstveno anticipirani i Sosirov i Čomskijev princip jezika, ali i većina interdisciplinarnih pristupa karakterističnih za jezičku nauku druge polovine ovog veka" (M. Čuljak, 1991).

Zaključak

Činjenica je da se istraživanje većih jedinica od rečenice počinje intenzivnije pojavljivati tek u drugoj polovini XX veka kada su se neke nove discipline već oformile: psiholingvistika, sociolingvistika, pragmatička lingvistika itd. Diskurs analiza je oko svoga predmeta okupila istraživače upravo iz ovih interdisciplinarnih područja, nekada više naglašavajući dostignuća iz onih drugih disciplina, a nekada se čvršće držeći osnove lingvistike kao nauke o jezičkom sistemu.

Vežbanja

1. Pročitajte radove navedene u literaturi (1-8), ispišite shvatanja autora o predmetu lingvistike, njenim poddisciplinama i odnosu prema drugim susednim disciplinama. To ćete postići ako uspostavite nekoliko osnovnih parametara na osnovu kojih vrednujete data shvatanja.

Na primer, u radu D. Jutrović se mogu postaviti sledeća pitanja:

- Da li autorka zastupa mišljenje da lingvistika treba da bude nezavisna disciplina?

- Da li se predlaže da se lingvistika posmatra kao područje spremno za saradnju sa drugim disciplinama?
- Kako se određuje predmet lingvistike?
- Da li su stavovi autorke kontradiktorni kada se uporede rečenice iz nekoliko pasusa?

2. Ispišite citate iz kojih se vidi shvatanje nekog od autora. Podvučite one reči ili sintagme u kojima se to najbolje vidi. Evo primera (D. Jutrović-Tihomirović, 1991, 194):

(1) "Smatram da je predmet lingvistike opis strukture prirodnih jezika sa njihovim svojstvima i odnosima kao i opis semantičkih činjenica koje nose informaciju o svijetu."

(2) "Dakle zalažem se da lingvistika ima autonomiju od ostalih nauka, uključujući i psihologiju."

(3) "Autonomija je relativna, jer lingvistika kao društvena nauka ovisi o psihološkim činjenicama kao i činjenicama iz prirodnog i društvenog okruženja."

(4) "Lingvistika objašnjava jezik, a ne jezičko ponašanje."

Moguće razmišljanje nad ovim citatima je sledeće.

Ako lingvistika objašnjava jezik, a jezik je svojina društva, da li onda može nauka o jeziku biti autonomna i imati za predmet samo opis strukture jezika? Nije li struktura nužno društveno određena?

Ili ako je autonomija lingvistike samo relativna, dakle idealizirani vid stvarnih odnosa među stvarima u svetu (u suštini je sve veoma međusobno povezano i prožeto) da li se onda ipak lingvistika nužno vezuje za druge discipline koje proučavaju psihološku ili socijalnu dimenziju jezika?

Ovakvim razmišljanjem može se steći bolji uvid u prirodu kompleksnog istraživanja jezika, ali i u stavove autora uslovljene raznim faktorima (na primer, načinom sticanja obrazovanja, tipom istraživanja koje vrši itd.). Na taj način se stiče sposobnosti interpretiranja pročitanih gradiva, a ne samo internalizacije.

Literatura

- Bugarski, R. (1984), Jezik i lingvistika, poglavlje XI: "O predmetu i životnom dobu lingvistike".
- Bugarski, R. (1986), Lingvistika u praksi, poglavlje I: "Lingvistika i njene discipline".
- Čuljak, M. (1991), Holistic approach to language and modern linguistics.
- Humbolt, V. von (1988), Uvod u delo o Kavi jeziku i drugi ogledi.
- Jutrović-Tihomirović, D. (1991), Jezik kao društveni fenomen.
- Radovanović, M. (1986), Sociolingvistika, poglavlje XII: "Sociolingvistika i susedne discipline: budućnost lingvistike".
- Riđanović, M. (1985), Jezik i njegova struktura, poglavlje "Grane i ogranci lingvističke nauke".
- Škiljan, D. (1986), O autonomiji lingvistike.
- Škiljan, D. (1991), Kraj lingvistike? Fragmenti protiv fragmentarnosti.
- Vidanić, D. (1990), Problemi jezika i uma.

1.2 Interdisciplinarno istraživanje jezika

Obično se tvrdi da naučna disciplina potvrđuje svoj samostalni identitet time što ima svoj predmet istraživanja, zatim teorije i metode, te specifične rezultate. Predmet lingvistike jeste **jezik** (=sistem znakova namenjen komunikaciji u nekom društvu). **Lingvistika** je jedina naučna disciplina čiji je predmet jezik. Ali i mnoge druge discipline bave se jezikom, kako danas tako i u prošlosti, kao instrumentom za objašnjavanje drugih pojava, uma, društva ili kulture.

Ako se pogleda razvojni put lingvistike kao naučne discipline, može se videti da je u početku bila samo deo jedne druge discipline – filozofije. U XIX veku se osamostaljuje i od polovine toga veka pa do polovine XX gradi svoj predmet na različite načine. Tek u trenutku kada dostiže vrhunac svoje autonomnosti njen je cilj da opiše **strukturu jezika, jezički sistem**. Manje je interesovanje da se pažnja usmeri i na pojedince, konkretne sagovornike u komunikaciji u nekom datom socijalnom ili drugom okruženju.

Lingvistika doseže trenutak razvoja kada ne može da reši neke aspekte jezika, kao što je priroda značenja. U tom domenu nužno traži saradnju sa onim disciplinama koje su se značenjem oduvek bavile – filozofija, a kasnije i psihologija. Tako je polovinom ovog veka došlo do stvaranja novih veza lingvistike i drugih disciplina – novih **interdisciplinarnih** sprega kao što su **psiholingvistika, sociolingvistika, antropološka lingvistika** i mnoge druge.

Ovim se pokazuje da dolazi do potrebe disciplinarnog približavanja i otpočinjanja interdisciplinarnog saradnje kada se kao naučni problem postavi ono što jedna disciplina ne može rešiti – u ovom slučaju kompleksno pitanje značenja.

Diskurs analiza je dobar primer da se pokaže razlog povezivanja više disciplina jer je interesuju povezane veće jedinice od rečenice i to u nekoj konkretnoj realizaciji među stvarnim sagovornicima koji koriste jezik u nekoj konkretnoj situaciji objedinjujući i verbalni i neverbalni potencijal. Dakle, diskurs ističe načelo sveobuhvatnosti i holističkog analiziranja jezika. Lingvistika, koncentrisana na sistem i strukturu, ovaj problem ne može da reši. Moraju se obučiti novi profili istraživača snabdeveni potrebnim znanjem iz susednih disciplina. Tako nastaje potreba za interdisciplinarnim obrazovanjem kadrova koji će neku datu naučnu interdisciplinu dalje razvijati i otormljavati.

Interdisciplinarnost se otuda shvata kao proces u kojem se mogu ustanoviti stupnjevi razvoja. Taj se proces može posmatrati na nivou samih disciplina, ali i na nivou institucija, istraživačkih projekata ili, pak pojedinca. Otuda se danas koristi ovaj termin a pritom ima više značenja: misli se ili na neki od stupnjeva razvoja same discipline, ili, pak na neki segment ostvarivanja nave-

denog procesa. Na primer, često se može čuti rečenica da su u izradi nekog projekta (na primer, istraživanje jezika dece migranata) učestvovali u interdisciplinarnom timu psiholozi, lingvisti, sociolozi, demografi itd. Ovde termin interdisciplinarni znači, zapravo, prvi stupanj interdisciplinarnog povezivanja u nekom istraživanju. Da bi do njega došlo potrebno je da se istraživači dogovore o s a r a d n j i. Sledeća je stepenica da u toku međusobne saradnje oni stiču saznanje iz susedne discipline i preispituju svoje saznanje iz sopstvene. Na taj se način odvija proces učenja i podučavanja, zapravo razmene saznanja među istraživačima. U trećoj fazi se zapravo dešava ono novo, ono što je rezultat kreativne saradnje istraživača iz različitih disciplina. Dolazi do novog postavljanja problema, na novi način sagledavanja starih ili već znanih pitanja bez odgovora. Govori se o stupnjevima razvoja interdisciplinarnog prožimanja:

- I Okupljanje istraživača različitih disciplina oko naučnog problema
- II Saradnja na zadatim temama, razmena znanja iz monodisciplina
- III Kreativno stvaranje novog saznanja na osnovu zajedničkog rada i prožimanja i razmene znanja.

Do početka prvog stupnja može se doći kada se predstavnici različitih monodisciplina sastanu da bi:

- produbili neki teorijski problem
- izradili novi metodološki pristup
- pojasnili nove pojmove.

Na kraju XX veka, svedoci smo da se predmet lingvistike kao samostalne discipline nanovo preispituje u zavisnosti od novih saznanja koja su donele interdisciplinarnne grane.

Lingvistika je u svom razvoju prošla dug put od osamostaljivanja od filozofije, zatim borbe za autonomiju do ponovnog otvaranja i saradnje sa drugim disciplinama zainteresovanim za jezik, i napokon do preispitivanja svog osnovnog predmeta: da li je predmet lingvistike samo jezički sistem, ili i sve ono što M. Riđanović naziva makrolingvistikom. Pomeranje ka kognitivnoj psihologiji je očigledno i to ne samo zato što je Chomsky (1975, 1979) odredio lingvistiku kao granu kognitivne psihologije, već stoga što su kognitivne studije uticale da se steknu znatni podaci o tome kako funkcioniše ljudski um i na koji način jezik doprinosi tome (up. bibliografiju radova iz neurolingvistike Dimitrijević i Đošić, 1984).

Zaključak

Istraživači istorije lingvistike podsetiće da ovo zalaganje nije novo. Osnivač opšte lingvistike Vilhelm von Humbolt (1888), polovinom prošlog veka je u lingvistiku uključivao sve ove aspekte o kojima sada govorimo kao područjima interdisciplinarnog saradivanja govoreći o jeziku kao emanaciji duha naroda, jeziku kao nužnom socijalnom oruđu, jeziku kao sistemu.

Obično se smatra da je interdisciplinarnost znak sazrevanja neke naučne discipline i nauke uopšte. U našem slučaju to je sazrevanje lingvistike da spremno odgovori na izazov objašnjavanja čovekove prirode, a njen najspeficijalniji prirodni znak jeste jezik. Primećuje se nagli pomak, od 70-tih godina do danas, ka izrazitom interdisciplinarnom shvatanju jezika, zatim takvom istraživačkom usmerenju i institucionalizovanju interdisciplinarnih oblika obrazovanja

kadrova za interdisciplinarni rad. Postoje svi stepeni studija interdisciplinarnog obrazovanja, zatim istraživački projekti, kako u svetu tako i kod nas. Zato je pojava diskurs analize danas nužni proizvod razvoja nauke o jeziku i to u smislu njenog većeg demokratskog otvaranja za saradnju i rezultate u drugim naukama. To se može videti u nekoliko primera: preuzimanju teorija iz filozofije i kognitivne psihologije, metoda iz psihologije i etnometodologije pa i antropologije, zatim statističkih metoda iz informatike itd.

Diskurs analiza je na taj način obogaćena širim mogućnostima u objašnjavanju (interpretiranju) podataka i, napokon, stvaranju novih hipoteza koje se mogu empirijski proveravati.

Vežbanja

1. Ustanovite šta u različitim pročitanim radovima znači termin **interdisciplinarni**: da li tim istraživača iz **monodiscipline** okupljenih oko nekog kratkoročnog ili dugoročnog istraživačkog projekta; novi rezultati i viđenje nekog problema ili nešto treće. To ćete postići na taj način što ćete ispisivati primere (iz teksta ili izgovorene) zajedno sa kontekstom u kojem su dati. Kontekst će pomoći u interpretiranju značenja.

2. Daju se 3 definicije **psiholingvistike** domaćih autora. Uporedite ih i zaključite o teškoćama definisanja interdisciplinarnog područja:

1. R. Bugarski: "U užem smislu psiholingvistika proučava psihološke aspekte usvajanja i upotrebe jezika."
2. D. Škiljan: "Suvremeni izdanak lingvistike je psiholingvistika, koja kombinujući psihološke i lingvističke metode analizira psihofiziološke procese i uvjete pod kojima se u različitim situacijama, ostvaruje čovjekova jezička djelatnost. Psiholingvistiku posebno zanimaju odnosi jezika, mišljenja, procesi autogenetskog razvoja jezika u djeteta, učenje jezika i različite patološke pojave u jeziku i u govoru i kao simptomi i kao posljedice psihopatoloških fenomena."
3. M. Ivić: kaže za psiholingvistiku da je "posvećena čoveku u procesu komunikacije. Ispituje psihološke i fiziološke pojave koje prate njegovo učestvovanje u tom procesu. U neposredan krug interesovanja ove nauke ulaze dakle: psihofizički fenomeni odašiljanja i primanja govora; intelektualno-emocionalni odnos prema datom (ili primljenom) saopštenju. S osvetljavanjem kulturno-socijalne pozadine na kojoj se uobličava individualna psihologija."

Literatura

Levin, L. i I. Lind (1985), *Interdisciplinarity revised: Re-assessing the concepts in the light of institutional experience*.

Piaget, J. (1967), *Psihologija, interdisciplinarni odnosi i sistem nauka*.

Sević, S. (1984), (Ne) mogućnost interdisciplinarnog istraživanja kod nas.

1.3 Pomeranje lingvistike prema kognitivnim naukama

Danas se može konstatovati veliki uticaj kognitivističkih disciplina na različite aspekte lingvističkog istraživanja, što podrazumeva uticaj i u analizi diskursa, pre svega na teorijskom planu.

U poslednjoj dekadici u lingvistici se dogodio vidan pomak u samom predmetu istraživanja – od istraživanja jezičke strukture, što je bio osnovni cilj strukturalista, fokus interesovanja se pomera ka onome što prethodi samom ispoljavanju tj. ka spoznajnim sferama. Doduše, odnos između jezika i spoznaje, a posebno mišljenja, oduvek je bio predmet i lingvistike ali u periodu dominacije strukturalizma u lingvistici **spoznajom** i mišljenjem su se detaljnije bavile druge discipline, pre svega psihologija kojoj je to matični domen istraživanja, a onda mnoga interdisciplinarna područja koja su u dodiru sa lingvistikom.

Pomak koji se dogodio započeo je osnovnim zahtevom N. Chomskog (1965) da nauka o jeziku treba da istražuje ljudski um. Njegovi saradnici i sledbenici (pre svega J. Fodor, 1975) opredelili su se za jedno viđenje odnosa gramatike i nekih **psihičkih procesa**, kao što su **kategorizacija**, stvaranje pojmova, uskladištenje leksičkog materijala u **memoriji** i sl. Ovi autori govore o **modularnosti** uma što, pored ostalog, podrazumeva da za jezik postoji posebna sposobnost, odvojena od drugih čovekovih (spoznajnih) sposobnosti. Otuda se ovde u opisu jezika vodi računa o samom jeziku, a ne i drugim faktorima nužno vezanim za njega, kao što su kulturni, socijalni, komunikacioni i sl. U ovom pristupu je svesno učinjeno pojednostavljivanje prirode jezika da bi se što više obratila pažnja na formalni opis (formalizaciju) datih teorijskih postavki (up. detaljniji opis ovog pristupa u radu A. Kostića, 1983, u kojem se daju i osnovni rezultati jugoslovenskih istraživača rađeni u ovom teorijskom okviru). Prema shvatanjima ovih istraživača, najglavniji je teorijski princip da su značenje i sintaksa dva odvojena domena i da se ne mogu zajedno istraživati. Ovaj se teorijski postulat, zatim, proveravao u okviru eksperimentalne psiholingvistike i donelo potvrdne rezultate.

Na drugom kraju SAD, u Kaliforniji, istraživači različitih disciplinarnih usmerenja, okupili su se oko jedinstvenog istraživačkog projekta (Cognitive science program) da bi istraživali jezik upravo sa suprotnih teorijskih polazišta od grupe okupljene oko Chomskog. Rad ove grupe i jeste reakcija na rad grupe sa Zapadne obale jer se većina postavki određuje u odnosu na ono šta neće biti uključeno u teorijski prosek, a prisutno je u pristupu transformacionalistima. Među njima su, pored antropologa, psihologa, filozofa jezika i lingvisti George Lakoff (1987), Ronald Langacker (1987), Leonid Talmy (1988) koji se

zalažu za opis jezika u svojoj sveobuhvatnosti. Za njih je jezik integralni deo spoznaje koja reflektuje uzajamno dejstvo socijalnih, kulturnih, psiholoških, komunikacionih i funkcionalnih promišljanja. Budući da ih interesuje jezik u svojoj sveobuhvatnosti, onda nije moguće objasniti ga u okviru samo jedne discipline već je nužno prožimanje svih ovih disciplina i integrisanja svih znanja koja uključuju u sebe i jezička istraživanja.

Osnova principa njihovog teorijskog opredeljenja je da ne postoje odvojeni gramatički i semantički domeni u jeziku. Ono što u jezičkim studijama treba učiniti to je potpuna konceptualna redefinicija osnovnih pojmova. Langacker se, na primer, zalaže da je prvi zadatak nauke o jeziku da izradi sažet, integrativan i kognitivno realističan konceptualni okvir u koji će se sve moći uklopiti, što je međusobno povezano, a u nauci iz različitih disciplina nama danas poznato.

O ova dva nova smera istraživanja jezika u odnosu na **kogniciju** nije mnogo pisano kod nas, posebno malo kada je u pitanju primena takvih istraživanja u nastavi (up. zalaganje Taylora (1989) za sačinjavanje kognitivne gramatike engleskog jezika namenjene predavanju ovog jezika kao stranog).

S obzirom na činjenicu da je u domaćoj literaturi pisano o teorijskom okviru prve grupe istraživača okupljene oko Chomskog (O. Mišeska-Tomić, 1987), ovde će se ukratko prikazati samo nekoliko osnovnih podataka o tri istaknuta predstavnika druge grupe: G. Lakoff, R. Langacker i L. Talmy. Postoje među njima određene razlike, što se može videti i u upotrebi termina **kognitivna lingvistika** i **kognitivna semantika** (Lakoff), **kognitivna gramatika** (Langacker), **kognitivna psiholingvistika** (Müller, 1989).

Šta je za njih kognitivna lingvistika? Ona istražuje jezik kao instrument za organizovanje, preoblikovanje i prenošenje informacije. Osnovni su onda istraživački problemi objašnjenje načina na koji se formira i funkcioniše ljudska konceptualizacija, šta usmerava jezičku kategorizaciju spolnog sveta i, napokon, stvaranje metafora kao odraza ljudskog iskustva u jeziku. Da bi se ovi osnovni, i po svemu malo znani, problemi valjano izučavali, nije neophodno izradivati preciznu i elegantnu formalizaciju tih pojmova, već pre svega treba valjano razjasniti samu relaciju između **saznanja** i jezika, i to ne samo na primerima iz engleskog jezika, već iz mnogih jezika sveta. Tako je pažnja usmerena ka međujezičkim studijama pre svega.

George Lakoff navodi da se za njega kognitivna lingvistika mora odrediti s jedne strane prema principu generalizacije u nauci o jeziku, a sa druge, prema prirodi spoznaje. Prvim se opredeljenjem istraživač odnosi prema opštem principu koji objedinjuje sve aspekte ljudskog jezika. Drugim se ljudski jezik usaglašava sa onim što je znano o ljudskom umu i mozgu iz drugih disciplina, kao i iz same lingvistike. Za oba opredeljenja važne su empirijske potvrde i iskustvo. Otuda sam Lakoff svoj pristup naziva iskustvenim realizmom (experientialism) čime želi da se suprotstavi vladajućem objektivizmu u nauci o jeziku u okviru kojeg se o jeziku govori pojednostavljeno zanemarujući njegovu kompleksnu prirodu. Želi da naglasi da je u jeziku sve povezano, način života, stečeno iskustvo, uključujući i prirodu funkcionisanja samog tela. Zato negira mogućnost da se ljudski jezik može objašnjavati pomoću modela za kompjutere (kako čine Fodor i njegovi saradnici). Lakoff dokazuje, koristeći se empirijskim podacima iz nekoliko po svemu različitih jezika, da se osnovni

značenjski pojmovi mogu smatrati metaforama, takve su vreme (koje se izražava prostornim pojmovima), stanje, uzrok, promena itd. Pokazuje da i emocionalni pojmovi (takvi kao što je ljubav, na primer) takođe imaju metaforičnu prirodu. Detaljnije istražuje upravo metafore da bi pokazao kako se iskustvo i spoznaja pretaču u jezik i postaju centralni za gramatiku. "Um nije prosto 'ogledalo prirode' i pojmovi nisu samo 'unutrašnja reprezentacija spolnog sveta'" (Lakoff, 1987, 371).

Lakoff posebno detaljno istražuje način apstraktnog mišljenja i stvaranje apstraktnih pojmova da bi pokazao kako postoji kontinuitet u tome – od nižih ka višim vrstama u biološkom razvoju. Pokazuje, naime, da se većina apstraktnih pojmova, metaforički objašnjavano, zasniva na nižim, prostornim (ili vremenskim) pojmovima. Time želi da opovrgne i drugu postavku Chomskog o tome da je apstraktno mišljenje svojstveno jedino čoveku. Lakoff to ne negira, ali dodaje da se ono zasniva na primitivnijim, jednostavnijim pojmovima koje poseduju i niže biološke vrste.

Čini se da bi se dobili celishodniji rezultati u nauci o jeziku ako bi ove dve grupe istraživača želele da vode dijalog o sopstvenim teorijskim postavkama. Međutim, njega u nauci, nažalost, nema.¹

Mada Langacker (1987) u svom teorijskom viđenju govori o **kognitivnoj gramatici**, naglašava da ga više interesuje gramatičko ustrojstvo od same spoznaje. Nije mu cilj da elegantno formalno predstavi svoje ideje o gramatici već da doprinese radikalnom preformulisanju osnovnih pojmova u gramatici. Polazi od opšte kognitivne strukture, pre svega od perceptivnih komponenti, i usmerava se jeziku i njegovoj strukturi. Vezu gramatike sa kognicijom želi detaljnije da pokaže na perceptivnim, uglavnom vizuelnim procesima. Ova mu veza koristi da dokaže da nema razloga podvajanju semantičkog od gramatičkog domena, posebno ne između gramatičkog i pragmatičkog (up. detaljan prikaz teorije Langackera kod Hudsona, 1990).

Leonid Talmy (1998) je takođe pokazao da jezik koristi shematizaciju i strukturu prostora i vremena, elemente vizuelne percepcije, kada saopštava osnovne pojmove. On želi da pokaže da se jezik koristi nekim osnovnim pojmovima kategorijama kako bi strukturirao i organizovao značenje, a isključuje druge. To se može potvrditi ako se neki osnovni pojmovi istražuju u većini jezika ili **međujezički** (cross-linguistic). Danas je Talmy, zajedno sa T. Givónom (1989), glavni inicijator međujezičkih gramatičkih studija u svetu.

Zaključak

Zaključujemo da u okviru opšteg pomeranja istraživanja jezika ka kognitivnim disciplinama, postoje razlike unutar samog pravca u zavisnosti od toga

¹ Otuda je svaka grupa izgradila svoju organizacionu shemu za popularizaciju sopstvenog pristupa: serije knjiga, časopis, skupove, udruženja, kurseve na univerzitetskim institucijama itd. Na primer, druga grupa je skoro pokrenula izdavanje časopisa "Cognitive linguistics" (urednik D. Geeraerts, izdaje Mouton de Gruyter u Berlinu od 1989), i osnovala internacionalno udruženje (International cognitive linguistics association) čiji je predsednik G. Lakoff. Ono organizuje redovne skupove-kongrese, simpozijume i druge oblike okupljanja. Nadalje, pokrenuto je izdavanje serija knjiga iz kognitivne lingvistike u različitim izdavačkim kućama u svetu, a sačinjena je i bibliografija radova (Schulze & Dirven, 1990).

koliko istraživač želi da se bavi spoznajnim domenom, a koliko gramatičkim. Ono što je zajedničko opisanim pristupima jeste negiranje ispravnosti tumačenja jezika i spoznaje u shvatanju Chomskog i njegovih saradnika o modularnosti ljudskog uma. Čovek nije mašina i to nikada neće biti – zalaže se George Lakoff.

Vežbanja

1. U nekom od rečnika lingvističkih termina pronađite definicije: **kognicija**; **kognitivna lingvistika**. Uporediti značenja sa onim što se za **kogniciju** tvrdi u radu A. Kostića.

2. Pregledajte izbor priloga iz **neurolingvistike** N. Dimitrijevića da biste se na osnovu naslova upoznali sa problematikom koju ova disciplina obuhvata.

Literatura

- Dimitrijević, N. (1982), Jezik i mozak: izbor priloga iz neurolingvistike.
 Fodor, J. A. (1975), The language and thought.
 Givón, T. (1989), Mind, code and context, essays in pragmatics.
 Hudson, R. (1990), prikaz knjige R. Langackera, (1987), Foundations of cognitive grammar.
 Jackendoff, R. (1983), Semantics and cognition.
 Kostić, A. (1993), Problemi kognitivne organizacije jezika (I): pitanje odvojivosti domena.
 Lakoff, G. (1987), Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind.
 Lakoff, G. (1990), The invariance hypothesis: is abstract reason based on image-schematic?
 Langacker, R. W. (1987), Foundations of cognitive grammar, Vol. I.: theoretical prerequisites.
 Müller, R. (1989), Bibliography of Cognitive Psycholinguistics.
 Rudzka-Ostyn, B. (1988), ed. Topics in Cognitive Linguistics.
 Schulze, R. & R. Dirven (1990), The Non-Annotated Bibliography of Cognitive Linguistics: The Second Update.
 Talmy, L. (1988), The Relation of Grammar to Cognition.
 Taylor, J. R. (1989), Cognitive English Grammar.

2 DISKURS ANALIZA

Prema nekim shvatanjima **diskurs analiza** je samo viši nivo lingvističke analize od rečenice. Za druge je to osoben pristup jeziku koji su izgradili predstavnici različitih disciplina uključujući i lingviste. Sve njih objedinjuje uverenje da analiza jedinica većih od rečenice, u konkretnoj upotrebi u kontekstu i situaciji, bolje objašnjava ljudsku komunikaciju i ponašanje. Pored lingvista, predstavnici su iz drugih disciplina antropolozi, sociolozi, sociolingvisti, književni teoretičari, psiholozi, filozofi, istraživači veštačke inteligencije i dr. Već zbog ove raznovrsne istraživačke zainteresovanosti može se očekivati da diskurs analiza nije homogen pristup jeziku već se u njemu oseća uticaj disciplina iz kojih istraživači potiču.

Jedan od prvih koji je upotrebio termin **diskurs analiza** je američki lingvista Zellig Harris (1952) još u vreme dominacije strukturalizma, kada se još nije pokazao trag novog transformaciono-generativnog pristupa Chomskog (1957), za koji je Harris, takođe bio zainteresovan. Namera mu je bila da skrene pažnju na nužnost istraživanja povezanih govorenih i pisanih jedinica. Nekoliko godina kasnije, ovo je zalaganje u lingvističkoj disciplini bilo podržano istraživanjem iz drugih, pre svega T. F. Mitchella (1957) koji ističe da treba podjednaku pažnju u analizi verbalnog ponašanja pridati i neverbalnim podacima – gestovima, zatim situaciji i kontekstu u kojem se prirodni razgovor odvija, s obzirom na to da sve utiče na način na koji je verbalna poruka oformljena. Svoje je zalaganje potkrepio analizom verbalne i neverbalne interakcije kupca i prodavca (iz Sirenačke).

Već se kod prvih autora mogu uočiti vidljive razlike – Harris nastoji da ostane u okvirima već razradene sintaksičke analize rečenice i da se takva proširi na povezane jedinice u veće celine uz zadržavanje formalnog metoda koncentrisanog na jezički izraz. Mitchell se, međutim, zalaže za kvalitativnu razliku u opisu i to takvu da se podjednako pokloni pažnja i neverbalnim elementima u opisu onoga što se događa u prirodnoj interakciji. Njegovo je zalaganje za analizu prirodnog govora, što je bilo zanemareno od strane lingvista strukturalističkog opredeljenja koncentrisanih na pisani jezik i najčešće analizu konstruisanih rečenica kojima se potvrđuju pravila jezika. U razmišljanjima transformacionalista usmerenih na idealnog, a ne stvarnog, govornika i sagovornika u vakuumu, a ne konkretnom kontekstu, takođe nije bilo mesta za ovakvo viđenje govora i jezika. Tako se može reći da je zalaganje za diskurs analizu nastalo kao reakcija na postojeće nedovoljno fleksibilno teorijsko razmišljanje u lingvistici šezdesetih godina.

Ove će razlike iz početnog perioda razvoja diskurs analize ostati do danas, čak se, čini se nekada, pojačavaju jer se sve više u ovaj istraživački pravac udružuju predstavnici iz drugih disciplina zainteresovanih za opis govora u prirodnom okruženju i za otkrivanje osnove ljudskog sporazumevanja. Zbog raznovrsnosti unutar samog pravca, čest je slučaj da se diskurs analiza svrstava u druge discipline ili pravce, kao što su lingvistika, pragmatika ili sociolingvistika, koje, takođe unutar sebe imaju heterogene predmete istraživanja, kakva je, na primer, pragmatika (V. Polovina 1987). Suprotno tome, Teun Van Dijk (1985) navodi u svom priručniku iz ove oblasti da diskurs ana-

¹ Međutim, oni koji pod diskursom podrazumevaju većinu jezičke upotrebe, istorijski početak cele diskurs analize vide već kod retoričara stare Grčke, a u novije vreme kod predstavnika praške strukturalne škole.

liza može biti opšti termin za sve one analize, potekle iz različitih disciplina, koncentrisane na različite aspekte jezičke upotrebe, teksta, konverzacione interakcije ili komunikativnog događaja. Ono što ih povezuje jeste zalaganje da se ispituju: 1. organizacija veće jezičko-kontekstualne jedinice, 2. upotreba (govorena ili pisana), 3. u određenom kontekstu. Ne moraju svi podjednako naglašavati sva tri aspekta shodno odabranom metodi i cilju analize.

Na primer, i u samoj lingvističkoj tradiciji možemo uočiti razlike. Engleski lingvista Michael McCarthy (1991) navodi da je diskurs analiza zainteresovana za istraživanje odnosa između jezika i konteksta u kojima je neka jedinica upotrebljena. Widdowson (1979) određuje da ovaj termin znači upotrebu rečenica u kombinaciji. Zapravo, autor pravi razliku između diskursa koji znači upotrebu rečenice i tekstualnog pristupa koncentrisanog na rečenice u kombinaciji (slično mišljenje u domaćoj literaturi zastupa V. Vasić, 1993).

Iz ovih teorijskih razlika u tretiranju diskurs analize izlazi i procena o sadašnjem stanju i budućnosti ovog pravca. Dok jedni ne vide da će se u budućnosti tako heterogeno područje moći unificirati, drugi pak, kao što je sam Teun Van Dijk, smatraju da je među predstavnicima različitih disciplina već došlo do približavanja u interdisciplinarnom povezivanju te da je ceo pravac postao integrativniji u odnosu na prethodne faze razvoja. Zanimljivo je ovde primetiti da o stepenu integracije unutar pomenutog pravca u prvom slučaju govore teoretičari izvan samog područja, dakle oni koji posmatraju šta se u diskurs analizi događa, dok u drugom govore istraživači koji se međusobno povezuju, izdaju časopise, knjige, priručnike, udžbenike izgrađuju sadržaj samog područja i daju druge vrste potvrde disciplinarnosti samostalnosti diskurs analize.² Unutar samog područja danas je očigledna polarizacija između lingvista i ostalih istraživača iz drugih disciplina. Lingvistima je oduvek cilj istraživanja bio jezik – njegova struktura, funkcija i odnosi između njih. Za sve ostale discipline jezik je samo sredstvo da se otkriju neke druge zakonitosti ljudske interakcije i sporazumevanja. Kognitivni psiholozi žele da doznaju o znanju i iskustvu koje se usvaja, organizuje ili koristi kroz diskursne jedinice; istraživače veštačke inteligencije kako povezani prirodni govor može biti iskorišćen u sačinjavanju veštačkog 'govora' kompjutera; sociologe da pomoću jezika otkriju socijalnu stratifikaciju, a za antropologe je jezički sistem jedan od simboličkih sistema na osnovu kojeg se zaključuje o posebnim osobinama kulture. Tako se pokazuje da lingvisti još uvek smatraju diskurs analizu delom opisa jezičkog sistema, a da se sve druge discipline koriste ovom analizom kao povoljnim načinom za otkrivanje drugih osobina ljudskog ponašanja. Iz međusobnog dijaloga ovih dvaju ciljeva, uz korišćenje istih sredstava – jedinicom većom od rečenice u upotrebi i u kontekstu – polako se kristališe kontinuum različitih, po nečemu osobenih, pristupa. Same discipline unutar svoga "kišobrana" žele da budu prepoznate. To se vidi i iz naziva nekih od njih. **Konverzaciona analiza**, naglašavaju njeni autori, opisuje prirodni dijalog između

² Na ustaljenim internacionalnim skupovima lingvista, sociologa, antropologa, psihologa i drugih za diskurs zainteresovanih profesija, redovno se organizuju sekcije za diskurs analizu. Zatim, postoje časopisi za ovu oblast, kakav je *Discourse Analysis* (štampan u SAD), te posebne serije knjiga u okviru velikih svetskih izdavačkih kuća, organizuju se kursevi na redovnim i postdiplomskim studijama, štampa se veliki broj udžbenika, priručnika, pojedinačnih radova.

sagovornika uz odsustvo teorijskog modela, **etnografija komunikacije** želi da otkrije kako se verbalizira ljudsko iskustvo (up. radove Labova o naraciji, 1984). Teoretičari književnosti radije govore o **tekst analizi** s istim ciljem i nastoje da se razdvoje od **stilističara** (up. H. Austa, 1986).³

Još se po nečemu razlikuje diskurs analiza u okviru lingvistike. Lingvisti žele da pokažu kako se jezičke jedinice koriste i razumeju u diskursu na taj način što pribegavaju izradi **modela - pojednostavljenog prikaza** jezičke realnosti. Na taj se način već u predteorijskom periodu kompleksna jezička stvarnost uprošćuje i pojednostavljuje. Za razliku od ovog pristupa u drugim se disciplinama pomoću diskurs analize želi više doznati o prirodnim, nejezičkim aspektima ljudske komunikacije, a jezik je instrument u tome, i otuda uprošćavanje instrumenta podjednako simplifikira i samu realnost koja se ispituje. Otuda konstrukcije modela najčešće izostaju. Baš zbog ove dvojnosti u teorijskom organizovanju neki sumnjaju da će se u budućnosti moći oformiti jedinstvena interdisciplinarna teorija diskursa, dok drugi veruju u suprotno – upravo zbog mogućnosti interakcije ovih dvaju pristupa može se očekivati njihovo kreativno prožimanje do novog saznanja. Oni prvi navode dosta ubedljive razloge za svoje tvrđenje. Na primer, dosada je već publikovan veliki broj empirijskih podataka tzv. pojedinačnih slučajeva (case studies), zatim spontanih razgovora zabeleženih u pojedinačnim interakcijskim situacijama (razgovor lekara sa pacijentom, kupca sa prodavcem u različitim institucionalnim ili uslužnim situacijama i sl.), ponuđeno je mnogo modela, ali koji, na žalost, nisu sveobuhvatni već pre koncentrisani na pojedinačne komponente situacije ili konteksta. Uz to većina autora naglašava da se radi o preliminarnim istraživanjima i rezultatima koje treba proveriti na većem broju ispitanika ili većem korpusu podataka. Na videlo nanovo izlazi davno diskutovani podatak o tome koliko je vrednost opisivanja i zaključivanja na osnovu velikih uzoraka ili pojedinačnih slučajeva. Nanovo se postavlja pitanje na koji način se ovi empirijski podaci mogu teorijski povezati. I dok smo u strukturalnoj lingvistici imali simplifikiranu složenu jezičku prirodu već u samom teorijskom pristupu, u diskurs analizi se u početnoj fazi ističe zalaganje za sveobuhvatnim opisom jezičke upotrebe, ukupne prirode ljudske interakcije, a ta se sveobuhvatnost potvrđuje i jednim primerom, ili izdvajanjem jednog aspekta iz ukupne situacione ili kontekstne problematike. Tako se pitanje rešavanje složenosti jezičke prirode u naučnom opisu nanovo postavlja, ali sa druge strane problema. Naime, nakon eskalacije velikog broja novih i zanimljivih empirijskih podataka (zahvaljujući tehnološkom napretku beleženja govora pomoću magnetofona i video zapisa, kao i brzom analiziranju pomoću kompjuterskih programa) predstoji faza sinteze na višem teorijskom nivou.

³ Radije Simić (1991) u "Uvodu u filozofiju stila", zastupa uverenje da je **stilistika** posebna naučna disciplina, da ispitivanje stila ne pripada samo jednoj disciplini, ali ipak više lingvistici no ostalim, jer se upravo ona bavi znakovnom jezičkom vrednošću. **Diskurs analiza** je samo delimično zainteresovana i za znakovnu, ali i kontekstnu upotrebu, pa bi se mogla smatrati širim područjem od stilistike.

Zaključak

Diskurs analiza je specifičan pravac u istraživanju upotrebe jezika u kontekstu bez obzira na to da li će se svrstavati u viši nivo analize strukture jezika (od fonološkog, morfološkog i sintaksičkog), ili u posebnu perspektivu većih jezičkih jedinica koje imaju reperkusije na manje jedinice u sistemu (reči, rečenice i dr.). Ako sumirano njene osobine vidi se poseban istraživački interes, metode, empirijski materijali, nivoi analize, metajezik i fokus na niz novih pitanja koja do sada nisu postavljanja u analizi jezika. Posebni su:

1. *istraživački interes* – socijalizacija i/ili socijalna struktura; kognitivna, lingvistička, retorička sposobnost ili njeni efekti, psihološki faktori – motivacija, stavovi, emocije, posebno odnos sadržaja i forme u upotrebi
2. *metode* – posmatranja, eksperimenta, introspekcije, kvalitativne, kvantitativne
3. *empirijski materijal* – prirodni govor/tekst (monološki, dijaloški, poliloški), ređe podaci sakupljeni na osnovu upitnika, retko konstrukcija teksta
4. *nivoi analize* – pragmatički, konverzacioni, govorni čin, žanr, događaj i dr.
5. *metajezik* – formalni, prirodni.

Istraživači u ovom području, više ili manje, ostaju u okvirima ovih komponenta.

Vežbanja

1. Pročitajte rad V. Polovine (1987) o pragmatici, i neka poglavlja iz knjige R. Simića (1991) o stilistici. Pokušajte sami da odredite u čemu su razlike između stilistike, pragmatike i diskurs analize.
2. Pročitajte rad W. Labova (1984) o pretakanju iskustva u sintaksičke celine u pripovedanju i pokušajte da pronađete manjkavost ovoga pristupa pripovedanju.

Literatura

- Aust, H. (1986), *Tekstlingvistik contra Stilistik?*
 Edmonson, W. (1981), *Spoken discourse: A model for analysis.*
 Labov, W. (1984), *Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovednog teksta.*
 Harris, Z. S. (1952), *Discourse analysis.*
 McCarthy, M. (1991), *Discourse analysis for language teachers.*
 Polovina, V. (1987), *Aktuelni problemi lingvističke pragmatike.*
 Simić, R. (1991), *Uvod u filozofiju stila.*
 Stubbs, M. (1983), *Discourse analysis: The sociolinguistic analysis of natural language.*
 Dijk, T. van (ur.) (1985), *Handbook of discourse analysis.*
 Widdowson, H.G. (1979), *Directions in the teaching of discourse.*

2.1 Diskurs i tekst: slično ili različito

Ukazujemo na različite upotrebe termina **tekst** i **diskurs** u lingvističkim studijama. Nekada se ova dva termina odnose na dva različita, ali komplementarna, pogleda na jezik. Tekst može da se shvata kao STRUKTURA i/ili da se posmatra kao PROCES u skladu sa ta dva pristupa. Tekst se često koristi za statički pojam – za proizvod nekog procesa, dok se diskurs koristi za dinamički pojam – za proces produkcije teksta i njegovog razumevanja. Jasno je da procesualni pristup uzima u obzir situacioni kontekst.

Valja napomenuti da se u poslednjih nekoliko godina primećuje približavanje ovih pojmova kao rezultat ekspanzije upotrebe teksta. Naime, on pokriva u nekim radovima i statični i dinamični aspekt. Ako se pokuša pratiti šta sve pokriva termin tekst tokom poslednjih decenija, onda se može videti da razvoj ide od deskriptivno-strukturalnog pojma, pa preko pojma supra-rečenične jedinice, ka procesualnijem pojmu koji podjednako uključuje i situacione faktore. Razvoj termina u pravcu procesualnijeg koncepta odvija se uporedo sa sve jačim naglaskom na procesima u savremenoj teorijskoj lingvistici (teksta i diskursa).

Za neke istraživače tekst se odnosi na pisani jezik, a diskurs na govoreni, pa se dva termina upotrebljavaju alternativno u zavisnosti od pisanog/usmenog medija. Za druge, pak, tekst i diskurs mogu da budu i u pisanom i u usmenom obliku i mogu da se odnose na jednog ili više sagovornika.

U lingvistici teksta češće se koristi termin tekst (svaki istraživač se manje-više trudi da ga definiše), dok se termin diskurs sporadično koristi i uglavnom ne definiše (Halliday i Hasan, 1976. polaze od teksta, Sinclair i Coulthard, 1975. se više bave diskursom). Nekada je teško utvrditi da li ova dva termina predstavljaju sinonime, ili se, pak, koriste različito, pogotovu u situaciji kada neki autor samo jedan od dva korišćena termina precizno definiše.

Za druge istraživače upotreba dvaju navedenih termina otkriva dva različita teorijska pristupa izučavanju jezika. Zato na njih ne treba gledati kao na suprotstavljene već pre kao na komplementarne pojave koje obeležavaju. Na primer, na nemačkom govornom području tekst lingvistika je najčešći termin, dok je diskurs analiza vezana za tzv. Birmingensku školu u Engleskoj. Za prvu se kaže da je zasnovana na modelu i okrenuta teorijskim pitanjima, a druga je usmerena na opis i objašnjavanje empirijskih podataka u pojedinačnim razgovornim situacijama (razgovor u razredu, držanje predavanja pred auditorijumom itd.). Za prvu se tvrdi da se modeliranje zasniva na govornikovo kompetenciji, dok se drugi pristup zasniva na govornikovo delatnosti. Prvi je više usmeren na pisani jezik dok je drugi na govoreni. Procenjuje se da u

nemačkoj tradiciji nema adekvatnog termina za ono što znači diskurs koji bi se u toj sredini pogodno mogao upotrebiti kao opozicija terminu tekst (Edmonson, 1981, 12).

U francuskoj tradiciji je tendencija da se termin diskurs češće koristi nego tekst. Izgleda da se u današnjoj francuskoj tradiciji povezuje sa nemačkom tradicijom lingvistike teksta kada se govori o teorijskom pristupu tekstu.

Ova dva pristupa onda lako sugerišu neku dihotomiju između aktualne upotrebe jezika, koja se naziva DISKURSOM, i apstrakcije upotrebe, koja se zove TEKST.

Holandski lingvista Van Dijk, na primer, tekst definiše kao apstraktnu teoretsku konstrukciju koja se nalazi u osnovi onoga što se obično naziva DISKURSOM (Van Dijk, 1977, 3).

Engleski lingvista Widdowson, pravi razliku između teksta kao "rečenica i kombinacija" i diskursa kao "upotrebe rečenica i kombinacija". Za engleske istraživače iz drugog centra, Browna i Yule, diskurs znači jezik u upotrebi, dok se tekst definiše kao verbalni zapis komunikativnog čina, te se na taj način posmatra kao zapis diskursa (na primer transkribovani razgovor snimljen na traci i prenet u pisani oblik biće tekst).

Moguće je još jedan način korišćenja dvaju termina. Na primer, da se tekst posmatra kao strukturirana sekvenca jezičkog izraza koja ima jedinstvenu celinu, a diskurs kao strukturirani manifest takvog čina u (ne)lingvističkom ponašanju (po W. Edmonsonu, 1981).

Razlike u upotrebi ovih dvaju termina zasnivaju se na prihvaćenom teorijskom okviru i stoga su moguća različita grupisanja različitih upotreba.

(1) Tekst i diskurs se koriste posebno i zajedno, naizmenično i/ili u opoziciji, a nekada jedan obuhvata i drugi.

(2) Uočava se postepeno širenje upotrebe termina **tekst** i širenje i samog pojma na koji se odnosi. To je u direktnoj vezi sa sazrevanjem, širenjem i razvojem pojedinih lingvističkih pristupa kao što je **lingvistika teksta**. Njen unutrašnji razvoj išao je od šireg, strukturalno zamišljenog ka supra-rečeničnom i nadalje procesualnom poimanju teksta.

Finski istraživač, Nils Erik Enkvist (1984) raspravlja o više vrsta modela teksta kojim se odražava razvoj lingvistike teksta i diskursa od statičnog pristupa ka dinamičnom tokom poslednjih decenija razvoja, što se može povezati sa razvojem termina **tekst**:

(1) modeli tekstova zasnovani na rečenici – ukazuju na međusobno povezivanje rečenica i funkcionisanje međurečenične **kohezije** (Halliday i Hasan, 1976);

(2) modeli tekstova zasnovani na predikaciji – polazi se od izvesnog broja predikacija koje se mogu tekstualizovati na različite načine (u tome nas, na primer, može interesovati poreklo predikacija u ljudskom jeziku čime se ulazi u domen kognitivne organizacije tekstova, ili u modeliranje onoga što je kognitivna organizacija teksta kod čoveka), a najčešće primenjuju u psiholingvistici i istraživanjima veštačke inteligencije;

(3) modeli zasnovani na interakcionističkim postavkama – ukazuju na faktore situacije koji utiču na tip tekstualne organizacije, što je slučaj u pragmatiki, psiholingvistici, konverzacionalnoj analizi, sociolingvistici.

Sada ostaje da pojasnimo kako se termin **tekst** razvijao od označavanja nečega što je statično u pravcu šireg pojma, što znači procesualnost.

Halliday i Hasan (1976) navode da izvorni govornik organizuje tekst kao semantičku jedinicu – to je svaki odlomak, iskazan ili napisan, bilo koje dužine, a koji čini jedinstvenu celinu. Tako ovde **kohezija**⁴ igra glavnu ulogu u definiciji teksta, ali se kao jednako važni pominju i struktura informacije i **registar**. Pojmu **kohezije** (onoga što čini jedinstvo delova nekog teksta) drugi istraživači dodaju još jednu važnu komponentu, a to je završenost. U oba pristupa naglašava se važnost da tekst ima jedinstvenu celinu i završenost. Treći dodaju da se sve to mora dogoditi u datom kontekstu (što se nalazi u osnovi i mnogih kasnijih definicija). Dodaje se i komponenta konteksta kojom se obezbeđuje pomeranje od statičnog prema dinamičnom, tj. ka procesualnom poimanju navedenih celina. To nas uverava da se pojam tekst sve više proširivao u pravcu pojma diskurs, koji je od samog početka podrazumevao i elemente konteksta. To, drugim rečima, znači da se tekst razvijao od strukturalne jedinice prema procesualnijoj. Ukratko, tekst je koherentna semantička jedinica sa početkom i krajem koja poseduje pragmatičku celinu. Da bi se nešto interpretiralo kao **tekst**, potpun i povezan verbalni entitet, ono mora da zadovolji (realnu ili zamišljenu) komunikativnu nameru u (realnoj ili zamišljenoj) komunikativnoj situaciji.

Američki lingvista Robert de Beaugrande⁵ tokom poslednje decenije ističe važnost procesualnog poimanja diskursa. U tome se udružuje sa austrijskim lingvistom Wolfgangom Dresslerom (Beaugrande i Dressler, 1981) i formulišu tekst kao komunikativni pojam koji zadovoljava sedam postavljenih standarda **tekstualnosti**:

1. koheziju	5. informativnost
2. koherentnost	6. situativnost
3. namernost	7. intertekstualnost
4. prihvatljivost	

Po ovim autorima, tekst bi trebalo da zadovoljava principe 1. efikasnosti, 2. efektivnosti i 3. prikladnosti. Prvih sedam principa su konstitutivni a tri dodatna su regulativna. Nadalje, govori se i o dobro oformljenim tekstovima što podrazumeva: prihvatljivost, gramatičnost, prikladnost, povezanost (koheziju i koherentnost). Za nekog primaoca poruke tekst je prihvatljiv ako se može rekonstruisati njegovo gramatičko značenje, ako mu je semantičko značenje (kognitivno ili referencijalno) jasno, i, ako se može interpretirati njegov situativni ili pragmatični sadržaj.

Uočava se razlika među predstavnicima, inače istog, procesualnog pristupa. Tako, na primer, mađarski lingvista J. S. Petőfi (1985) zastupa mišljenje

⁴ Halliday i Hasan (1976) smatraju da je diskurs multidimenzionalni proces; tekst koji je proizvod tog procesa ne samo da obuhvata istu vrstu polifoničnog strukturiranja koje nalazimo u gramatici (na primer, u strukturi rečenice kao poruku, razmenu, predstavljanje itd.), već i (pošto funkcioniše na višem nivou koda) kao ostvarenje semiotičkih sledova iznad jezika. On može sadržati sve nedoslednosti, kontradikcije, konflikte koji mogu da postoje unutar i izvan takvih semiotičkih sistema višeg reda. Tekst nije samo refleksija onoga što se nalazi iznad, on je aktivni partner u procesu stvaranja i promena realnosti.

⁵ Kasnije Beaugrande definiše tekst kao manifestaciju jezika koja se "prirodno pojavljuje" (tj. kao komunikativni jezički čin u kontekstu).

da tekstualnost ne može biti inherentno svojstvo verbalnih entiteta, već pre stvar interpretacije. **Diskurs** je onda termin rezervisan za niz tekstova koji se smatraju uzajamno relevantnim, što znači da je diskurs u principu sličan tekstu pošto mora da zadovoljava iste zahteve tekstualnosti. Postavlja se onda pitanje da li su dva termina uopšte potrebna. Beaugrande i Dressler smatraju da su oba termina i pojma još potrebna radi analize delova diskursa ili pojedinačnih tekstova koji se pojavljuju izolovano.

Na kraju valja pomenuti američku tradiciju u okviru koje se češće govori o diskursu. Longacre (1983) u knjizi "Gramatika diskursa" (The Grammar of discourse) izjednačava diskurs sa tekstom i u njega uključuje, kako lingvistički, tako i situacioni kontekst ponašanja (zanimljiva je njegova teza o diskursu kao gramatici).

Za finskog lingvistu Enkvista **tekst** znači diskurs bez konteksta, pa je, prema tome, **diskurs** tekst sa njegovim situativnim kontekstom. Na taj način smatra da diskurs uključuje tekst. On ističe da, za razliku od onih za koje su termini **tekst lingvistika** i **diskurs lingvistika** sinonimi, prva predstavlja izučavanje teksta kao takvog, dok druga vodi računa i o situacionom kontekstu: situativni omot je ono što neki tekst pretvara u diskurs (Enkvist, 1984). Ovaj pogled na diskurs, kao tekst + kontekst i tekst kao diskurs-kontekst podudara se, na primer, sa onim što zastupaju britanski lingvisti Browne i Yule (1983). Suprotno tome, de Beaugrande i Dressler upotrebom teksta obuhvataju i situativni kontekst pa bi se na taj način u većoj meri podudarao sa Longacrovim mišljenjem da se ono što on u američkom okruženju naziva diskursom, u Evropi naziva tekstom.

Zaključak

Kada se ovako predstavi analiza upotrebe termina **tekst** i **diskurs** u dijahronoj i sinhronoj perspektivi u različitim svetskim lingvističkim centrima pokazuje se sa koliko razumevanja treba prihvatiti tekstove autora čije se delo čita. Mnogi autori ne definišu uvek eksplicitno termine kojima se koriste, pogotovu ako jedan od njih koriste češće, a drugi ređe. U stvari, izgleda da je danas prilično arbitrarno načiniti granicu između tekst lingvistike i analize diskursa, pošto se pojam tekst počeo šire koristiti te je postao termin za procesualnost što je prvobitno bilo značenje diskursa.

U ovom užbeniku koristimo termin **diskurs** da označimo da je reč o usmenom razgovornom vidu jezika, a **tekst** njegov transkribovani zapis i u tom smislu samo statičan oblik zabeleženog diskursa.

Vežbanja

1. U Reviji (1984, br. 4-5) su prevodi članaka poznatih lingvista o tekstu i diskursu. U radu francuskog lingviste rumunskog porekla, E. Coseriu izlaže se jedno moguće stanovište o tekstu s obzirom na ulogu situacije i konteksta. Pročitajte tekst i ustanovite osnovne elemente njegovog pristupa.

2. Obratite pažnju na definicije **diskurs**, **kontekst**, **situacija**, **semantika** i ostale osnovne pojmove kod svakog autora posebno.

Uočene razlike pokušajte da interpretirate s obzirom na:

- vreme kada je članak pisan (t.j. s obzirom na nivo znanja u lingvistici toga doba)

- geografsku regiju (da li je autor iz nemačke, američke, francuske lingvističke tradicije)
- sopstveni sistem termina svakog istraživača posebno
- u odnosu prema jugoslovenskim autorima koji o sličnim pitanjima pišu.

Literatura:

1. Coseriu, E. (1985), Jezički znak u tekstu: vrste odnosa.
2. Chafe, W. L. (1985), Lingvističke razlike kao posledica razlika između govorenja i pisanja.
3. Givón, T. (1985), Obavješeno-teoretske pretpostavke za pragmatiku diskursa.
4. Tannen, D. (1985), Relativna usredotočenost na osobno zalaganje u govornom i pisanom diskursu.
5. Dijk, T. van (1985), Semantička analiza diskursa.
6. Velčić, M. (1985), Lingvistika teksta kao lingvistička teorija o smislu.

2.2 Iz istorije istraživanja diskurs analize

Termin **diskurs analiza** prvi put je upotrebio američki lingvista Harris (1952) u radu objavljenom pod istim naslovom "Discourse analysis". On predlaže da se gramatička analiza izolovanih rečenica, koja je tada bila dovoljno formalno elaborirana, prenese i na povezani niz rečenica, odnosno iskaza u govoru. Njegovo je prvobitno zalaganje bilo u skladu sa dotadašnjim lingvističkim opisima, formalno apliciranje lingvističkog opisa i na jedinice veće od rečenice.

Nekoliko godina kasnije američki antropolog Mitchell (1957) štampa rad o jeziku korišćenom u situaciji kupoprodaje u Sirenaiki. Opisuje funkciju jezika u zavisnosti od učesnika čina kupoprodaje, zatim u zavisnosti od fizičkog okruženja u kojem se takva radnja obavlja i samog govornog događaja. U svom radu se zalaže da neverbalni elementi komunikacije budu opisani kao deo jezičke funkcije. To znači da već u samoj jedinici analize diskursa ravnopravno moraju biti uključeni i verbalni i neverbalni elementi. Za ovog autora povezani govor se može opisivati jedino u vezi sa kontekstom, što je ostala osnovna i prepoznatljiva karakteristika diskurs analize kod većine istraživača. Pritom sve više postaje očigledno da se jedinice veće od rečenice ne mogu valjano objašnjavati samo u okviru opisivanja jezičke strukture.

Od svoga početka pa do danas, diskurs analiza se razvijala u pojedinim delovima sveta najviše zahvaljujući disciplinama susednim lingvistici. Tako, geografski posmatrano, danas možemo govoriti o nekoliko centara u Evropi i SAD.

U Evropi se diskurs analiza javlja u vezi sa već ustaljenom lingvističkom tradicijom i uspostavljenim saradničkim odnosima sa drugim srodnim naučnim disciplinama.

U Engleskoj su najpoznatiji teorijski stavovi M.A.K. Hallidaya izraslog iz funkcionalne lingvistike, slične u nekim osnovnim aspektima, praškoj strukturalnoj lingvistici. Otuda u radu "Kohezija u engleskom jeziku" (Cohesion in English) Halliday i Hasan (1976) usmeravaju pažnju manje-više na jezički materijal povezan u veće jedinice pisanog teksta. Nešto drugačiji pristup imaju istraživači John Sinclair i Malcolm Coulthard (1975) koji su opisali kako izgledaju razgovori učitelja sa učenicima u razredu i tom prilikom pokazali prirodu različitih delova jednog razgovora: otvaranje, zatvaranje itd. Na primeru pitanja koja postavlja učitelj učenicima moglo se pokazati kako je razgovor nastavnika sa učenicima visoko strukturiran i zasićen stereotipnim frazama i konverzacijom obrtima. Njihov je rad inspirisao čitav niz drugih u drugim jezicima, pre svega u Nemačkoj (up. radove Konrada Ehlich sa saradnicima), da bi se ukazalo na stereotipnost diskursa u institucionalnim uslovima. Tu su počeci prvih međujezičkih poređenja institucionalnih razgovora ovoga tipa. Ovakva su istraživanja iznela na videlo da se u diskurs analizi moraju odrediti takve jedinice analize koje će moći prikazati specifičnosti diskursa kao nadređenog.

U Francuskoj su istraživanja u tradiciji njihovih istraživača stilistike kao one discipline koja nužno i odnane posmatra čitave paragrafe i pasuse teksta.

U Finskoj je oko lingviste Nilsa Enquista oformljena grupa istraživača koja se već više godina bavi različitim pitanjima diskursa i teksta.

U Mađarskoj su najviše uradili saradnici okupljeni oko Petőfija.

U Rusiji se pitanja ove vrste istražuju u više centara, jedni u vezi sa Bahtinovim shvatanjem prirode značenja i iskaza, pre svega u romanu i pripovesti, a drugi su zainteresovani za standardizaciju razgovornog ruskog jezika – za obeležja gradskog govora (istraživanja Zemskaja sa saradnicima). U ovoj tradiciji se ne pominje termin **diskurs**, već **tekst** jer je izgrađen osobeni terminološki aparat kojim se pokriva istraživački opus o kojem ovde govorimo.

U SAD je specifična istraživačka situacija u kojoj se pojavljuje analiza jezika u upotrebi. Transformaciona gramatika Chomskog je već polovinom šezdesetih godina bila široko rasprostranjena sa svojim stavom o idealnom govorniku i sagovorniku u vankontekstnoj situaciji. Sociolingvisti (kao što su Labov, Gumperz, Hajmz) skreću pažnju na to da se svaki diskurs odvija u nekom kontekstu sa realnim sagovornicima, te da će govorenje biti uslovljeno tim komponentama – nema razgovora bez konteksta. Upravo su oni začetnici drugačijeg shvatanja jezika u upotrebi i za tu vrstu analize više koriste termin **konverzaciona analiza**. Objašnjavajući razliku između diskurs analize i konverzacione analize Levinson (1983, 286-290) navodi da se druga zasniva na empirijskom materijalu uz izbegavanje unapred stvorenog teorijskog konstrukta na osnovu kojeg bi se opisivala data jezička osobina. Iz svega izloženog može se videti da postoji mala razlika u pogledu onoga što je konverzaciona analiza u SAD i onoga što je diskurs analiza u Evropi.

U domaćoj literaturi su sva ova svetska istraživanja našla odjeka. Istraživači su u svoje sredine prenosili iskustvo iz centara u kojima su sticali ili obrazovanje ili određenju specijalizaciju. Tako će se germanisti najčešće opredeljavati za analizu teksta, dok će anglisti, shodno centrima u Engleskoj ili Americi, u svojim radovima koristiti i terminologiju i prorede takvih pristupa.

Moglo bi se reći da bi jedna moguća podela bila regionalna. U takvoj podeli bi se moglo govoriti o istraživačima u Zagrebu, gde je ovakvih radova i najviše. Zatim u Novom Sadu, gde su radovi u okviru različitih međujezičkih istraživanja (na katedri za hungarologiju, nemački jezik, slovistikom gde je kontrastiranje prema srpskohrvatskom jeziku u osnovi istraživanja), Sarajevu, Ljubljani, Beogradu. Ukratko ćemo navesti imena i delokrug dosadašnjih istraživanja upravo na osnovu regionalnog kriterija uz napomenu da detaljnije i sveobuhvatnije istraživanje u domaćoj literaturi tek treba da donese i vrednosne sudove o stanju diskurs i tekst analize u domaćoj sredini.

Istraživanja u Zagrebu su u jednom pravcu teorijski usmerena. Radovi M. Velčić i V. Bitija naglašavaju nedostatke podvojenosti na pisani i govoreni jezik, a onda i analize ovih dvaju medija u okviru postojećih ograničenja. Zalaganje je za analizu pisanog teksta kao holističkog fenomena. Velčić detaljnije istražuje naučni diskurs. Sonja Bičanić daje empirijske podatke o diskursu na sednici radničkog saveta u jednoj fabrici, a Milena Žic-Fuchs taksonomiju **oslovljavanja** u Zagrebu. Primenjuje se teorija govornih činova kao teorijski okvir. Horga i Mikulić se interesuju za pisani tekst i ustanovljavaju jedinicu analize dovoljno veliku da se može odrediti smisao – to je **paragraf**.

Istraživači u Novom Sadu slede različite teorijske orijentacije u okviru diskurs i tekst analize. S. Savić primenjuje teoriju W. L. Chafe (1980) u opisu narativne sposobnosti dece. U ranijim radovima opisuje diskurs između majke i dece u okviru psiholingvističkih **interakcionističkih teorija** opisa razgovora. M. Ličen primenjuje **teoriju govornih činova** u kontrastivnoj analizi nemačkog i srpskohrvatskog jezika.

Hungarološkinja Beata Tomka na materijalu mađarskog jezika primenjuje teoriju teksta J. S. Petőfija (1977). Njeno je interesovanje za pisani tekst pripovetke i kraćih proznih sastava.

Slovakista Miroslav Dudok ne koristi termin diskurs već **glutinacija teksta** da označi povezivanje i ulančavanje jedinice u celine. On u tradiciji slovačke lingvistike (izrasle iz praške lingvističke tradicije), opisuje načine slepljivanja celina, pre svega rečenica, u jedinstven (pisani) tekst, a na materijalu slovačkog i srpskohrvatskog jezika.

Germanistkinja Marija Dobrenov primenjuje u analizi pisanog teksta dostignuća pragmatolingvistike iz nemačke lingvističke tradicije, a na materijalu nemačkog, srpskohrvatskog i mađarskog jezika, što je jedinstven slučaj kontrastiranja triju jezika u domaćoj literaturi.

Anglistkinja Jasna Levinger primenjuje Griceove **konverzacione maksime** i Searlovu teoriju govornih činova da objasni oslovljavanje (u Sarajevu), zatim i druge čine govorenja. Jedno od njenih interesovanja je i kako sagovornici rešavaju problem nerazumevanja u konverzaciji.

U Beogradu Vesna Polovina analizira **razgovorni jezik**. U svojoj doktorskoj tezi obrađuje problem **kohezije** i to koristeći se poređenjem u tri jezika: srpskohrvatskom, engleskom i ruskom, što je jedinstven primer ove vrste. Za razliku od drugih autora ona je sakupila veliki korpus **spontanih razgovora** u prirodnoj razgovornoj situaciji u kući (eng. 'small talks') i na osnovu njih zasnivala svoje zaključke. Otuda se njena istraživanja (upotrebe vremena u razgovornom jeziku, zatim upotrebe ličnih zamenica Ti/Vi, te drugih oblika razgovornih leksičkih i gramatičkih svojstava) zasnivaju na bogatom empirijskom materijalu gradske, beogradske sredine u poslednje dve decenije.

Pitanje **korpusa** empirijskog materijala osnovno je u diskurs analizi. Zato se u mnogim jezicima do sada već oformio reprezentativni korpus podataka na kojem se vrše različite analize. Najpoznatiji je korpus podataka za engleski jezik (up. J. Svartvik, 1990), zatim ruskog jezika (Zemskaja i Kapanadze, 1978), te nemačkog (K. Ehlich).

Za srpskohrvatski jezik korpus podataka koji se ovde koristi je sa projekta "Psiholingvistička istraživanja" u Institutu za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Sakupljeno je pomoću magnetofona oko 3000 minuta razgovora u različitim razgovornim situacijama, najviše institucionalnih razgovora, zatim razgovora dece sa odraslima i dece međusobno. Učinjen je poseban napor da se skrene pažnja na važnost jedinstvene ili standardizirane procedure transkribovanja razgovornog materijala u pisanu formu u ovom centru (S. Savić, 1989).

Doprinos celom području daju istraživači iz susednih disciplina, kao što su radovi filozofa jezika N. Mišćevića, zatim, M. Pupovca, takođe filozofski obrazovanog lingviste, te M. Potrča i Žagara – svi na teorijskom planu.

Valja napomenuti da se radovi ovih istraživača podjednako mogu svrstavati i u druge susedne discipline baš zbog toga što svaki istraživač unosi u svoju analizu iskustvo i obrazovanje svoje monodiscipline iz koje je stasao. No, zajedničko je svima interesovanje za jedinice veće od rečenice.

Zaključak

Konstatuje se različita distribucija diskurs analize na evropskom i američkom kontinentu shodno tradiciji razmišljanja o jeziku u svakoj sredini. U našoj zemlji je znatan broj istraživača različitih lingvističkih orijentacija koji na jedan ili drugi način primenjuju i ovaj vid analize jezika.⁶

Vežbanja

1. Pogledajte spisak radova jugoslovenskih autora datih u dodatku. Odaberite nekoliko radova za čitanje. Pokušajte da sačinite listu:

- problema o kojima su pisali
- odredite teorijski pristup
- metode koje primenjuju
- osnovne rezultate.

Na taj način ćete već stečeno znanje iz dosadašnjih gradiva (o prirodi lingvistike, interdisciplinarnosti i pomeranju lingvističkog predmeta ka kognitiv-nističkim pitanjima) moći proceniti uzimajući u obzir istraživačke radove.

Literatura

- Bićanić, S. (1984), Teorija govornog čina u umjetnosti.
 Bićanić-Wild, S. (1983-84), Kontrastivna analiza i govorna interakcija.
 Bićanić-Wild, S. i Fuchs-Žic, M. (1981), Analysis of discourse at a place of work.
 Dudok, M. (1987), Glutinacija tekstu v slovenčine a serbochorvatčine.
 Fuchs-Žic, N. (1988), Osnovna obilježja oslovljavanja u Zagrebu.

⁶ Da disciplina osvaja prostor potvrda može biti i to što je na Međunarodnom sastanku slavista u Vukove dane (1991) tema bila: "Diskurs srpskohrvatskog jezika i jezički nivoi".

- Horga, D. (1983/84), Diskretnost konceptualne organizacije govorenog teksta.
 Horga, D. i Mikulić, D. (1983), Konceptualni paragraf kao jedinica znanstvenog diskursa.
 Ivas, I. (1987), Dvočlani govorni oblici u javnom govoru.
 Jokić-Mihajlov, J. (1988), Dijalog u nekim oblicima javnog informisanja.
 Levinger, J. (1988), Sporazumijevanje i nesporazum u konverzaciji.
 Levinger, J. (1988), Konverzacioni činovi kao vid verbalne komunikacije.
 Ličen, M. (1987), Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku.
 Mišćević, N. (1983), Jezik kao dejavnost.
 Polovina, V. (1984), Gramatika govornog jezika.
 Polovina, V. (1987), Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku.
 Potrč, M. (1991), Modeli duha.
 Pupovac, M. (1986), Komunikacijske i jezične karakteristike članova SKJ u Zagrebu u usporedbi s istim karakteristikama nečlanstva.
 Savić, S. (1986), Narativi kod dece.
 Savić, Lj. (1987), Jezik natječaja u novinama.
 Starčević, Z. (1989), Naslov u reklamnom diskursu.
 Škiljan, D. (1974), Nacrt za jedan uvod u sintaksu diskursa.
 Vasić, V. (1983), Diskurs novinskih reklamnih oglasa.
 Večić, M. (1984), Predmet lingvističke pragmatike.
 Večić, M. (1987), Uvod u lingvistiku teksta.
 Žagar, Ž. I. (1989), Konverzacijske maksime in aksiom pertinentnosti ali implicitno(st) komunikacije.

3 **METODOLOŠKA PITANJA: NEKOLIKO OSNOVNIH POJMOVA**

3.1 Definicije komunikacije

Do sada je u literaturi pojam **komunikacije** definisan na različite načine u vezi sa njegovom upotrebom u lingvistici, masovnim medijima ili nekoj drugoj vrsti razmene informacija kako je to u informatici. Definicije se mogu svrstati u tri skupine prepoznatljive po određenim specifičnostima.

1. Jedni pod komunikacijom podrazumevaju već činjenicu da jedan organizam ima UTICAJA na drugi. Aktivnost kao što je, na primer, čin dojenja deteta razmatra se kao komunikacija majke i deteta.

2. Drugi smatraju da je za definisanje komunikacije presudno utiskivanje ZNAČENJA u ponašanje organizma kojim utiče na ponašanje drugog – verbalno ili neverbalno. Da li je značenje utisnuto i da li postoji sudi se na osnovu interpretacije komunikacionog efekta od strane barem jednog organizma uključenog u komunikaciju. Na primer, ako beba plače (zato što joj nešto nije dobro), majka detetovom plaču pridaje značenje "zahtev za pomoć" i dolazi da mu pomogne. Njeno interpretiranje ponašanja deteta kao značenjsko dovoljno je da se ono shvati kao komunikacijsko jer je bar jedan od pripadnika komunikacionog čina značenjski interpretirao ponašanje onog drugog, mada taj drugi nije neophodno i imao nameru za komuniciranjem.

3. U trećoj skupini definicija NAMERA se smatra presudnim za definiciju komunikacije.

Otuda ovde pod komunikacijom podrazumevamo: potencijalno komunikacioni uticaj na drugog (tip 1), utiskivanje značenja u njega (tip 2) i neophodno postojanje namere za komuniciranjem (tip 3).

3.2 Delovi komunikacije

Verbalna komunikacija među sagovornicima se shematski prikazuje na različite načine. Nekada su u nju uključene samo najelementarnije komponente kakve su u shematskom prikazu Karla Böhlera (1922):

(I) GOVORNIK ----- PORUKA ----- SAGOVORNIK
nekada se prikaz usložnjava, kao što je poznati model Romana Jakobsona od 6 elemenata (1971):

(II)	KONTEKST (referencijalna) PORUKA (poetska)	
GOVORNIK (emotivna)	KONTAKT (fatička) KOD (metalingvistička)	SAGOVORNIK (konativna)

a bivaju komplikovani kada se žele pokazati mnogi važni detalji relevantni za čin komuniciranja (up. kod M. Radovanović, 1986, 56-57, ilustracija 5).

U kojoj meri će shematski prikaz odražavati realnost date komunikacije zavisi od cilja istraživanja i same komunikacione situacije. Cilj istraživanja je da u diskurs analizi najčešće objasni interakciju konteksta sa verbalnim i neverbalnim elementima u objašnjavanju značenja. No, važno je u tome voditi računa i o procesu koji se događa u svakom govorniku te situacije. U radu S. Savić (1977) opisuje se situacija u kojoj postoji više od jednog govornika i slušaoca, pa je shematski prikaz načinjen da pokaže udeo svakog od dva potencijalna sagovornika u blizanačkoj situaciji – kada na jednu poruku odraslog mogu odgovoriti potencijalno dva deteta: (Vidi šemu 1. na strani 43)

U situaciji kada su govornik i sagovornik licem u lice, poruka se formira tako što govornik ima nameru, ili je motivisan da nešto kaže sagovorniku. On percipira ili procenjuje situaciju u kojoj se odvija komunikacija i vrši unutrašnju reprezentaciju prošlog ili već internaliziranog iskustva na osnovu koga formira značenje. Za takvo značenje poruke bira određenu jezičku formu i pokreće govorne organe da tu poruku verbalno saopšti sagovorniku.

Sagovornik čini obratni put od onoga koji je govornik prošao. Naime, prima verbalne signale, utiskuje im značenje, povezuje to značenje sa reprezentacijom sopstvenog prošlog iskustva i uključuje motivaciju da ga interpretira i prihvati.

U ovakvom prikazu se detaljnije opisuje šta se događa u samom govorniku i sagovorniku dok poruka biva slata, ali relativno malo objašnjava međuzavisnost situacionog konteksta i individualne reprezentacije poruke.

Poruka se može slati posredno, preko novina, putem radija i televizije, kao što je slučaj sa malim oglasima "lične vesti":

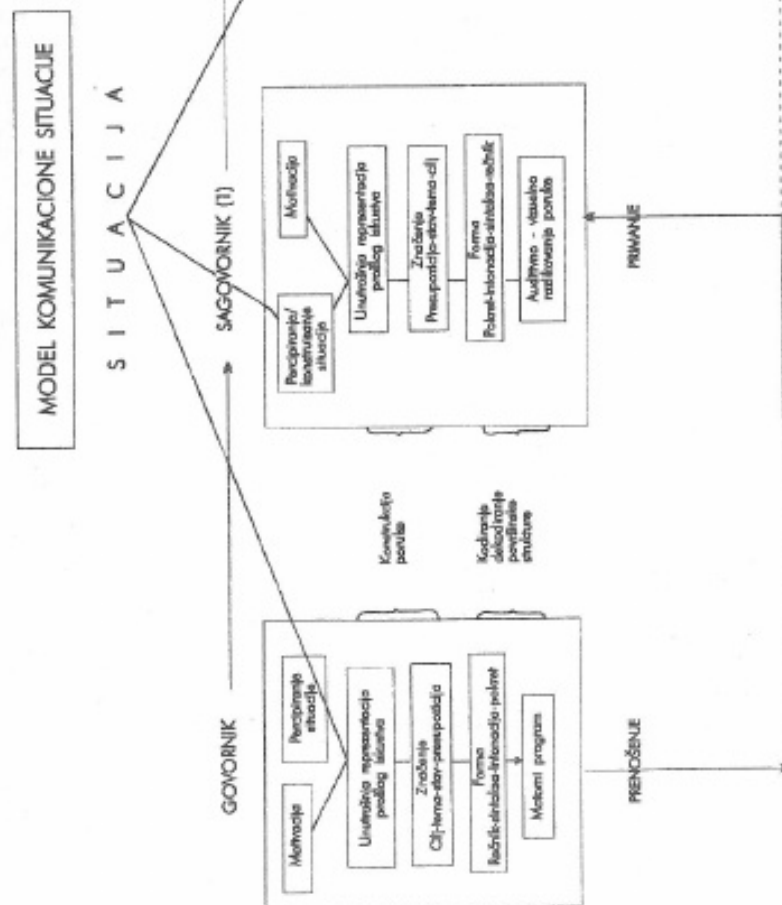
Usamljen muškarac traži usamljenu ženu do 45 godina braka radi.

Šifra "Nova ljubav"

Pred nama je poruka u koju je utisnut i govornik (*muškarac*) i sagovornik (*žena*). Poruka delimično opisuje pošiljaoca poruke (*usamljen*) i potencijalnog primaoca kojem je upućena (*usamljenu*). Predikacija je u ovoj poruci "želja za brakom (*braka radi*)".

Ono što je specifično za ovu komunikaciju jeste odloženost, ili nejedinstvo mesta i vremena komunikacije: moguća veza između 'Ja' i 'Ti' i komunikacija licem u lice potencijalno će se moći ostvariti uz pomoć šifre (*nova ljubav*). Poruku će primiti različita lica, samo neka će se na oglas javiti, a samo sa odabranima će se pošiljalac poruke i susresti. Mogućnost susreta je ostvarena u vremenskim sukcesivnim segmentima nekoliko različitih konteksta i to samo pod određenim uslovima.

Diskurs analiza razvija načine modeliranja i šematskog prikaza različitih razgovornih situacija da pokaže raznovrsnost faktora koji su nekada dominantniji u jednoj komunikacionoj situaciji, a zanemarljivi u drugoj (up. na primer, shematski prikaz dijaloga kupca i prodavca u daljem izlaganju).

3.3 Delovi neverbalne komunikacije

Dosada je bio zanemaren shematski prikaz **neverbalne komunikacije** u diskurs analizi.

Postoji danas veliki broj radova o neverbalnoj komunikaciji. Nažalost, sasvim je malo onih koji uspešno spajaju opis verbalnog i neverbalnog ponašanja u okviru diskurs analize. Jedno od osnovnih je izraz lica u komunikaciji licem u lice, što uspešno istražuje kalifornijski psiholog Paul Ekman (1987) – posebno izražavanje emocija licem. On je postavio nekoliko hipoteza koje je, zajedno sa svojim saradnicima, proveravao u nekoliko različitih kultura i jezika. Izražavanje emocija na licu je kulturološki uslovljeno, glasi prva hipoteza. To znači da će se izrazi lica od kulture do kulture razlikovati kada su emocije u pitanju. Druga je hipoteza univerzalistička, što znači da je izražavanje emocija licem podjednako u svim kulturama i jezicima. Ako bi se ova hipoteza dokazala kao tačna to bi nadalje značilo da postoje neki opšti biološki preduslovi na kojima se zasniva izražavanje emocija licem. Proveravajući obe hipoteze u različitim jezicima i kulturama, Ekman je ustanovio da se samo nekoliko osnovnih emocija mogu smatrati opštim, ako ne univerzalnim, u izražavanju na licu: sreća, iznenađenje, strah, bes, tuga, gađenje, (gnušanje). U svim ostalim se ustanovljavaju znatne kulturne razlike.

Da bi pokazao u čemu su te kulturne razlike izražavanja emocija licem, Ekman je sačinio preciznu taksonomiju različitih položaja delova lica (obrva, usta, očiju, osmeha itd.) i primenio je u nekoliko eksperimenata u različitim kulturama. Daje primer jednog eksperimenta koji je trebalo da proveriti tvrdnju o uticaju kulture na izražavanje emocija licem.

Odobrane su dve grupe ispitanika u Americi i u Japanu. Odabrana je japanska kultura zbog toga što je već uveženo uverenje da Japanci imaju "nedokučivo" lice (nemoguće je na osnovu njegovog izražavanja doznati i o emocijama). Svakoj grupi ispitanika prikazan je jedan film, napete sadržine pomoću kojeg se pobuđuju osećanja gledaoca (dok su ispitanici sami gledali film snimano je njihovo lice skrivenom kamerom, bez saznanja o snimanju, a strana osoba nije bila prisutna u istoj prostoriji). Analiza snimljenog materijala je pokazala veliku podudarnost u izražavanju emocija licem kod obe grupe ispitanika. Zatim je isti eksperiment ponovljen s tom razlikom što je u prostoriji pored ispitanika bila još jedna (strana) osoba. Ovoga puta uočene su bitne razlike u reagovanjima kod japanske populacije. Japanci su daleko više modifikovali svoje izražavanje lica shodno kulturnom obrascu koji kaže da se pred drugom (nepoznatom ili tuđom osobom) treba uljudnije ponašati, sa više osmeha. Navukli su kulturnu masku na lice, za razliku od američke populacije

u kojoj nisu evidentirane promene zavisne od prisustva strane osobe. Ekman izvodi zaključak da kulturni obrasci modifikuju biološku osnovu izražavanja emocija licem.

Za komunikaciju sagovornika koji međusobno ne poznaju jezik jedan drugog, komunikacija može u potpunosti da se ostvari na drugim nivoima, na neverbalnom, ako sagovornici znaju da tumače neverbalno ponašanje prilagođeno kulturnom obrascu. Do nesporazuma ili prekida u komunikaciji može doći ako se neverbalne informacije tumače u skladu sa sopstvenom kulturom (kao što su, na primer, prostorna distanca koju govornik drži u odnosu na sagovornika, zatim ritual rukovanja, trešanja ruke i sl.).

Neki pokreti lica, vidimo, mogu biti opšti. Na primer, svuda se razume kada se napravi gest lica iznenađenja (dignute obrve), ili se osmehom označava zadovoljstvo. Ono što je metodološko pitanje u diskurs analizi jeste koliko od svega toga uključiti u interpretaciju značenja iskaza sagovornika. Jer u konverzaciji su pokreti lica integralni deo verbalnog izražavanja. Možemo se otuda pitati da li je metodološki ispravno razdvojeno objašnjavati samo pokrete lica, odnosno zaboraviti na njih kada opisujemo sekvence verbalnog ponašanja u konverzaciji između dva sagovornika. Svakako je neophodna, radi preciznijeg opisivanja pokreta lica, simplifikovana istraživačka situacija u kojoj se pokreti lica mogu uočiti i izdvojiti, čega je Ekman svestan, ali je za prirodni tok konverzacije od značaja prikazati ukupnost složenih smena različitih stanja lica u toku konverzacije licem u lice, što ostaje istraživački zadatak za budućnost. Iz klasifikacije Ekmanovog inventara pojmova kojima se opisuje neverbalno ponašanje, izdvajamo nekoliko.

Amblemi – simboli koji imaju tačno značenje kao i reči koje svaki pripadnik neke kulture zna.

To su gestovi lica, glave ili tela koji imaju specifično značenje koje je moguće i verbalno izraziti. Na primer, klimanje glavom u potvrdnom ili odrečnom značenju (da / ne). Dizanje ramena u značenju "ne znam".

Ekmanova interesuje repertoar amblema – spisak verbalnih izraza koji odgovaraju ovim gestovima u svakoj kulturi. Postojanje amblema lako se eksperimentalno može pokazati ako se ispitaniku pruži lista iskaza sa napisanim izrazima (kao što su, na primer, "nemam pojma", ili "ubiću se" i sl.) i od njega se traži da telom, i/ili izrazom lica pokaže značenje tih iskaza. Drugoj grupi ispitanika su pokazani isti ti pokreti i traženo je od njih da izgovore njihovo značenje. U eksperimentu su učestvovali pripadnici američke, japanske, iranske i izraelske populacije. Nisu ustanovljene univerzalne osobine ovih amblema već više kulturološke razlike. Sada Ekman postavlja pitanje: ako su amblemi kulturno određeni i uče se u svakoj kulturi (nesvesno), kada počinje kulturološka diferencijacija ovih pokreta? Kakav je odnos između jezičkog i gestovnog izražavanja u toku odrastanja? U kojoj meri dvojezične i dvokulturne osobe smenjuju ove obrasce shodno verbalnom izražavanju na jednom od dva jezika. Sva ova i slična pitanja su na dnevnom redu u navedenim istraživanjima.

Telesni manipulatori – pokreti koji se najčešće ostvaruju uz neku drugu radnju: doticanje delova lica ili glave, kose, uha, nosa, ili lupkanje prstima za vreme neke radnje, kao što je, na primer, slušanje nekog predavanja, koncerta, predstave i sl.

Svi su ovi pokreti manje-više nesvesni, bez namere da se i ovom vrstom pokreta prenesu određene informacije sagovorniku. Međutim, u analizi diskursa ovi su pokreti pokazatelji emocionalnog stanja govornika, jer su individualno uslovljeni (odražavanje nelagodnosti, psihičke napetosti, koncentracije itd.).

Postoji bitna razlika između amblema i telesnih manipulatora – dok su prvi kulturno uslovljeni, ovi drugi su individualni. Istraživački je zadatak utvrditi koji su telesni manipulatori kulturno neprihvatljivi, ili zabranjeni, bilo na nekom uzrastu ili u nekoj socijalnoj grupi (na primer, čačkanje nosa, klačenje nogama kod dece, zatim povlačenje nekih delova odeće, i sl.). Za diskurs analizu su ovakvi podaci deo ukupne interpretacije sagovorničkih dijaloga i otuda važni u transkripcionom zapisu.

Ilustratori – pokreti tela kojima se želi nešto naglasiti ("to je ono!") u vezi sa onim što se govori. To su gestovi kojima se završava neka epizoda u pričanju, (u značenju "eto to je sve što sam hteo reći").

Na osnovu ove grupe pokreta, koji su takođe u dobroj meri individualni, bilo u frekvenciji bilo u dimenzijama, ipak se pokazuju neke pravilnosti u okviru nekih jezičkih i kulturnih grupacija (na primer, u istraživanju Ekmana, Italijani više od (litvanskih) Jevreja upotrebljavaju ove pokrete).

Regulatori – grupa pokreta kojima se regulišu neke konverzacione celine.

Na kraju valja reći da isti pokret lica (na primer dizanje obrva) može biti svrstan u sve navedene grupe, otuda se značenje neverbalnih znakova ili pokreta lica interpretira u kontekstu konverzacione i opšte komunikacije.

Ako nas interesuju međukulturne razlike u diskurs analizi, onda se takve razlike mogu uočiti na svakom segmentu diskurs analize: na neverbalnim signalima, na verbalnim i to u sintaksi, organizaciji diskursa, načinu pripovedanja, interakciji u uslužnim radnjama itd. Poznavanje kulturnih razlika u diskursu je ono što nas usmerava ka demokratskoj i toleranciji u dijalogu i konverzaciji. Znati da se može i drugačije razgovarati, da izrazi lica nisu u svim kulturama istoznačni, jeste bogatstvo ličnosti u komunikaciji.

Zaključak

Kada govorimo o osnovnim pojmovima komunikacije uočavamo teškoće u iznalaženju jednoznačnosti termina. Zato je neophodno poznavati teorijske osnove na kojima neko istraživanje počiva da bi se shvatile druge odrednice i rezultati koji iz njih proizlaze. Pri tom valja naglasiti da diskurs analiza nije pronašla dovoljnu meru prezentacije verbalnog i neverbalnog materijala u opisima i analizi bez obzira na to što se u većini ponuđenih modela implicitno ili eksplicitno računa sa takvom harmonijom.

Vežbanje

1. U knjizi N. Rota (1982, 9-16) "Znakovi i značenja" daju se definicije termina **interakcija** i **kommunikacija**:

"Mi smo se opredelili za šire određenje pojma interakcije i odredili je kao aktualan odnos između dve ili više jedinki pri kome jedna jedinka utiče na ponašanje drugih."

"Kommunikacija je odnos ostvaren među jedinkama pomoću znakova."

"Kommunikacija je vrsta interakcije."

"Kommunikacija je uvek interakcija."

"Nema interakcije bez komunikacije."

"Kommunikacija je vrsta interakcije pri kojoj se obraća pažnja na to kako na znakove koje emituje jedna jedinka reaguje druga."

Pogledajte tri tipa definicija komunikacije koje smo objasnili i pokažite razliku u shvatanju Rota i naših definicija.

2. Korisno je pročitati iz iste knjige i poglavlje o **neverbalnoj komunikaciji** (89-140).

Literatura

Ekman, P. et al. (1987). Universals and cultural differences in the judgements of facial expressions of emotion.

Rot, N. (1982). Znakovi i značenja.

3.4 Klasifikacija pisanog i govorenog diskursa

U literaturi postoji osnovna podela na **pisani** i **govoreni diskurs**. Kako se dalje klasifikacija vrši unutar ovih dveju globalnih celina objašnjenja o sličnostima i razlikama su heterogena u zavisnosti od istraživačkog centra, i individualne odluke pojedinog istraživača da odabere određene kriterije za poređenje. Prikazuje se detaljnije jedna od klasifikacija pisanih i govorenih potkategorija korišćena u prikazu korpusa podataka engleskog jezika (Svartvik, 1990).

Govoreni diskurs se uglavnom deli na **dijaloški** i **monološki** od kojih dijaloške forme mogu biti korišćene u **svakodnevnom** i u **institucionalnom razgovoru**.

Šta znači termin **svakodnevni govor**? Postoji šarenilo termina kojima se želi naglasiti jedna te ista njegova osobina a to je da se govorenim jezikom služi kada se ne obraća pažnja na sam jezik, već je on pre instrument za izražavanje i prenošenje informacija. Teško je odrediti druge specifičnosti tog govora. Zato i postoje još različiti termini: **neplanirani govor** što treba da ukaže na osnovnu karakteristiku da se govori o nečemu što nije unapred jezički isplanirano. Suprotno je značenje termina **planirani govor**, kakav je najčešće u naučnim predavanjima, političkim govorima, religijskim propovedima ili drugim vrstama govora pred auditorijem. Govori se o stepenu neplaniranog, odnosno stepenu planiranog govora. Tako, na primer, naučno predavanje može biti najpre napisano, pa memorisano i pred auditorijem naglas izgovoreno napamet. Može se plan ili skica sačiniti pre predavanja, a ostali delovi kreirati u toku predavanja. Konačno, naučno predavanje može biti do te mere neplanirano da po svojoj formi podseća na **neformalne razgovore**. Ovde treba još dodati i postojanje sledećih termina: **nepovezani govor**, **svakodnevni**, **govoreni** i dr.

Termin **konverzacija** je, međutim, dvoznačan. Njime se, s jedne strane upućuje na razgovor koji nije unapred planiran, ali i na poseban metodološki pristup u analizi takvog razgovora (up. kod Levinsona, 1983, argumentaciju za razlikovanje diskurs i konverzacione analize).

(Vidi šemu 2. na strani 49)

Pisani materijal se u principu može kategorisati u tri osnovne grupe prema kriteriju stepena javnosti: 1. štampani; 2. neštampani (tj. pisani ali ne za štampu); 3. pisani ali namenjen govorenju (javni govori, zatim vesti na radiju i/ili televiziji itd.).

Postoje dobri razlozi da se odvojeno opisuje diskurs štampanog teksta od onog pisanog jer kriterij javnosti teksta ima velikog uticaja na razne aspekte njegove organizacije. Pokazuje se, na primer u jednom istraživanju, da se stepen subjektivnosti menja u tri navedena medija javne dostupnosti.¹ Zaključuje se da ga je manje u objavljenom članku, a više u zapisima namenjenim za internu upotrebu. Tekstovi koji nisu namenjeni štampanju imaju više sličnosti sa govorenim diskursom. Tu se ubrajaju razni tipovi korespondencije (pisma, spomenari, podsetnici, dokumenti, a među pismima nadalje ona poslovna, društvena ili formularskog tipa), zatim, doktorski, magistarski, diplomski radovi, razni zapisnici (sa sastanaka različitih tipova), kao i rukom pisane poruke kakve su grafiti na zidovima (S. Šokica, 1986) ili one koje se mogu videti u izlozima i/ili prozorima, na zidovima ili nekom stablu s različitim ciljem obaveštavanja.

Govoreći o odnosu pisanog i govorenog, a na primeru govorenog naučnog predavanja, američki lingvista W. Chafe naglašava da se može zamisliti čitav jedan kontinuum na kojem se nalaze različiti tipovi govorenog, odnosno pisanog jezika. Na jednoj strani tog kontinuum je štampani naučni jezik, a sa druge svakodnevni govoreni, a duž kontinuum se smeštaju svi drugi tipovi više ili manje udaljeni od obeleženih polova.

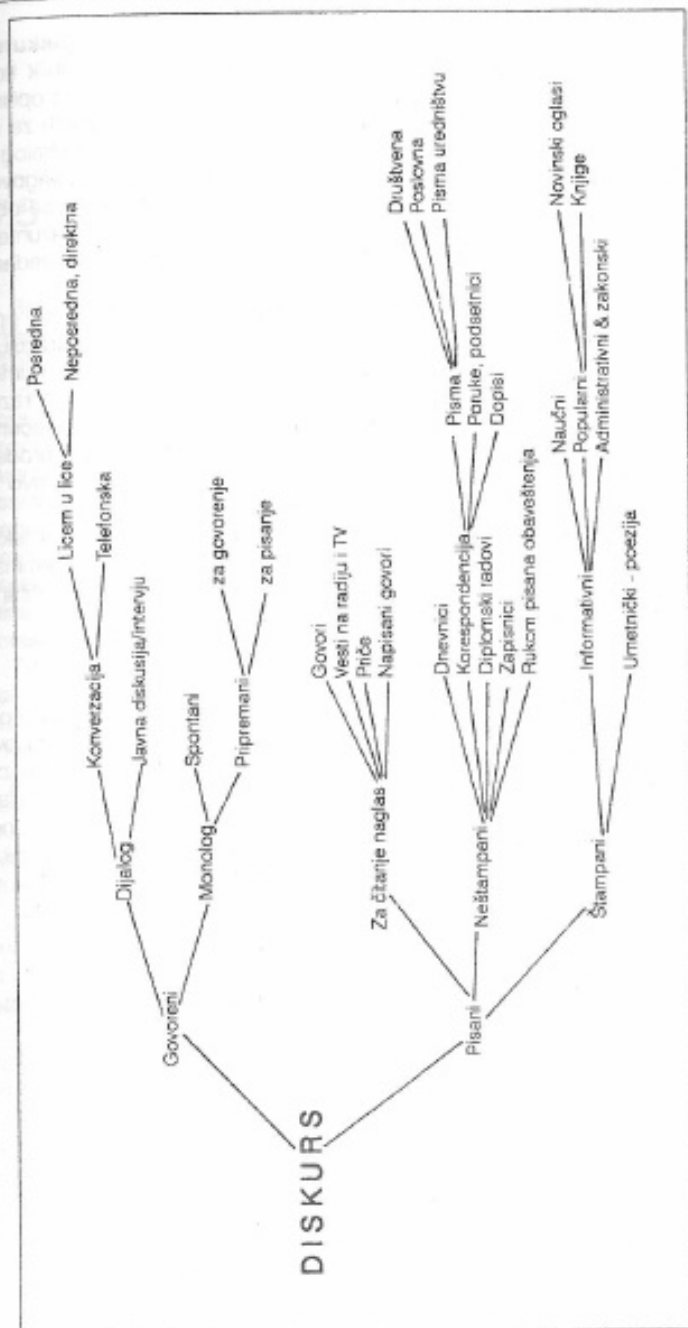
ŠTAMPANI naučni jezik

GOVORENI svakodnevni jezik

Autor naglašava da ne postoji opozicija već veća ili manja sličnost između navedenih medija.

U literaturi o razlikama i sličnostima između pisanog i govorenog jezika postoji neslaganje. Neki se zalažu za to da postoje specifičnosti i jednog i drugog, dok se drugi zalažu za prevazilaženje tih razlika (M. Velčić, 1988), kako u domaćoj literaturi, tako i u svetu. D. Biber (1988) je, nakon detaljne analize svih argumenata datih u literaturi i nakon uporedne analize samih empirijskih podataka korišćenih u tim analizama, zaključio da se ne može govoriti o razlikama između pisanog i govorenog, već pre o nekoliko dimenzija varijantnosti. Neki tipovi pisanog i govorenog diskursa su onda više ili manje međusobno slični duž jedne takve dimenzije (na primer, dimenzije subjektivnosti, zatim objektivnosti, impersonalnosti itd.).

¹ Na primeru medicinskog diskursa u kojem su poređeni štampani rad u medicinskom časopisu, sa pisanim radnim verzijama objavljenim u internim publikacijama i pisanim istorijama bolesti bolesnika koje ostaju u arhivi bolnice, autorka ustanovljava frekvenciju i obim različitih markera kojima se označava udeo subjektivnosti u tekstu.

ŠEMA 2 Korpus razgovornog sipskchvalskog jezika („novosadski korpus“)

Termin **konverzacija** je, međutim, dvoznačan. Njime se, s jedne strane upućuje na razgovor koji nije unapred planiran, ali i na poseban metodološki pristup u analizi takvog razgovora (up. kod Levinsona, 1983, argumentaciju za razlikovanje diskurs i konverzacione analize).

(Vidi šemu 2. na strani 49)

Pisani materijal se u principu može kategorisati u tri osnovne grupe prema kriteriju stepena javnosti: 1. štampani; 2. neštampani (tj. pisani ali ne za štampu); 3. pisani ali namenjen govorenju (javni govori, zatim vesti na radiju i/ili televiziji itd.).

Postoje dobri razlozi da se odvojeno opisuje diskurs štampanog teksta od onog pisanog jer kriterij javnosti teksta ima velikog uticaja na razne aspekte njegove organizacije. Pokazuje se, na primer u jednom istraživanju, da se stepen subjektivnosti menja u tri navedena medija javne dostupnosti.¹ Zaključuje se da ga je manje u objavljenom članku, a više u zapisima namenjenim za internu upotrebu. Tekstovi koji nisu namenjeni štampanju imaju više sličnosti sa govorenim diskursom. Tu se ubrajaju razni tipovi korespondencije (pisma, spomenari, podsetnici, dokumenti, a među pismima nadalje ona poslovna, društvena ili formularskog tipa), zatim, doktorski, magistarski, diplomski radovi, razni zapisnici (sa sastanaka različitih tipova), kao i rukom pisane poruke kakve su grafiti na zidovima (S. Šokica, 1986) ili one koje se mogu videti u izlozima i/ili prozorima, na zidovima ili nekom stablu s različitim ciljem obaveštavanja.

Govoreći o odnosu pisanog i govorenog, a na primeru govorenog naučnog predavanja, američki lingvista W. Chafe naglašava da se može zamisliti čitav jedan kontinuum na kojem se nalaze različiti tipovi govorenog, odnosno pisanog jezika. Na jednoj strani tog kontinuum je štampani naučni jezik, a sa druge svakodnevni govoreni, a duž kontinuum se smeštaju svi drugi tipovi više ili manje udaljeni od obeleženih polova.

ŠTAMPANI

naučni
jezik

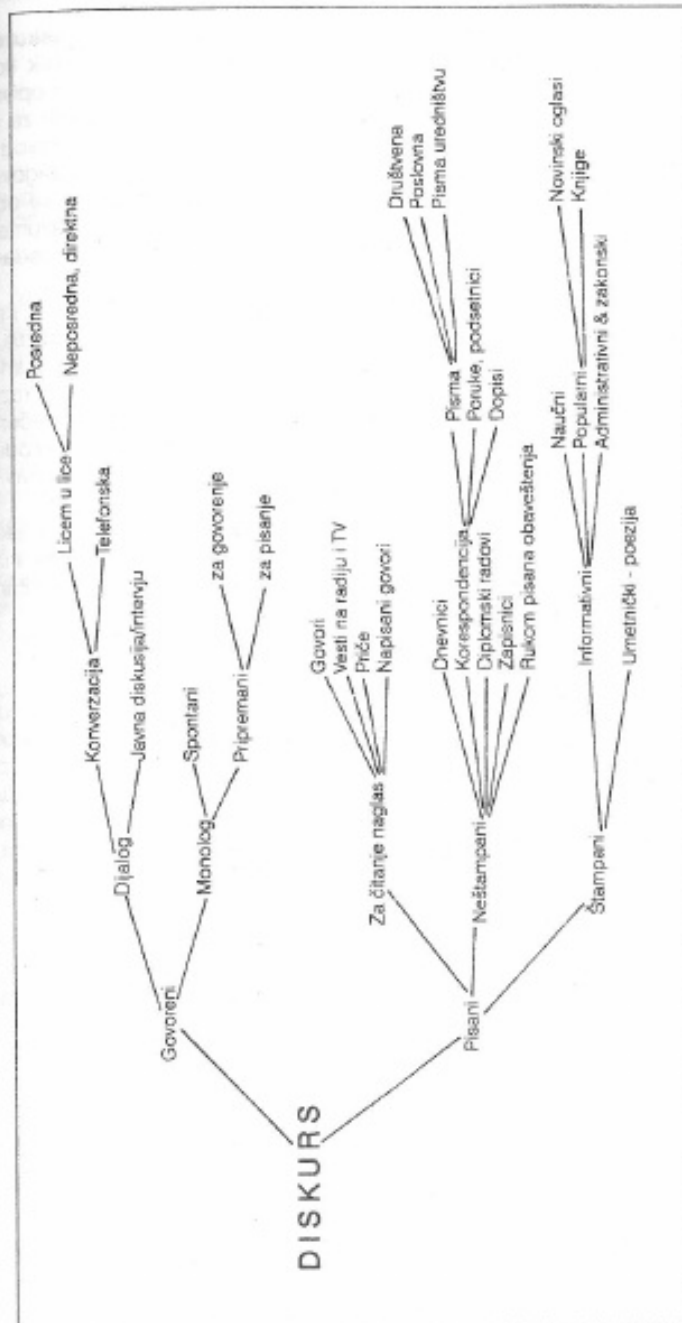
GOVORENI

svak odnevi
jezik

Autor naglašava da ne postoji opozicija već veća ili manja sličnost između navedenih medija.

U literaturi o razlikama i sličnostima između pisanog i govorenog jezika postoji neslaganje. Neki se zalažu za to da postoje specifičnosti i jednog i drugog, dok se drugi zalažu za prevazilaženje tih razlika (M. Velčić, 1988), kako u domaćoj literaturi, tako i u svetu. D. Biber (1988) je, nakon detaljne analize svih argumenata datih u literaturi i nakon uporedne analize samih empirijskih podataka korišćenih u tim analizama, zaključio da se ne može govoriti o razlikama između pisanog i govorenog, već pre o nekoliko dimenzija varijantnosti. Neki tipovi pisanog i govorenog diskursa su onda više ili manje međusobno slični duž jedne takve dimenzije (na primer, dimenzije subjektivnosti, zatim objektivnosti, impersonalnosti itd.).

¹ Na primeru medicinskog diskursa u kojem su poredeni štampani rad u medicinskom časopisu, sa pisanim radnim verzijama objavljenim u internim publikacijama i pisanim istorijama bolesti bolesnika koje ostaju u arhivi bolnice, autorka ustanovljava frekvenciju i obim različitih markera kojima se označava udeo subjektivnosti u tekstu.

ŠEMA 2 Korpus razgovornog srpskohrvatskog jezika („novosadski korpus“)

Valja, na kraju dodati, da definicija **dijaloga**, kao i **govorenog diskursa**, ima više. Na primer, prema jednom shvatanju **dijalog** je primarni oblik konverzacije koji podrazumeva sistem jedinica (koje se mogu pojedinačno opisati, ako se posmatraju nasuprot drugih jedinica i njihovih varijacija) vezanih za širi jezički sistem preko leksike, gramatike i fonologije. U ovoj definiciji dijalog je određen kao primarni oblik konverzacije, podrazumevajući da su dva sagovornika – jedan koji govori i drugi koji ga sluša i odgovara mu. Dijaloški se oblik smatra osnovnim, a njemu suprotstavlja **monolog**. On implicitno podrazumeva sagovornika (to su slučajevi držanja naučnog predavanja ili propovedanja pred slušaocima, bilo u okviru nekog dijaloga bilo samo monološki).

Osnovna je razlika između pisanih i štampanih poruka u tome što prve mogu ostati unikatne. Pisane poruke u diskurs analizi se posebno istražuju s ciljem da se ustanovi sličnost sa govorenim porukama. Takvi su, na primer, grafiti, zabeleženi po zidovima i drugim mestima u gradovima, zatim razne vrste parola na mitinzima, i/ili fudbalskim utakmicama, poruke koje srećemo po prozorima izlozima ili drugim mestima a tiču se izdavanja soba, prodaje nekih dobara (*Prodajem dobro očuvan RENO – piše na šoferšajbni upravo tih kola koja su uredno parkirana na prostoru ispred kuće*).

Nadalje, ovde se ubrajaju razne vrste spomenara, dečjih dnevnika i leksikona, te privatnih i poslovnih pisama. Tu se svrstavaju i razne vrste seminar-skih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova namenjeni čitanju određenom broju ljudi (komisiji), a ne javnom umnožavanju.

Zaključak

Postoje sudovi o velikim razlikama između govorenog i pisanog jezika. Postoje u novije vreme i oprečni sudovi – o veoma malim razlikama između ova dva medija izražavanja. Empirijski materijali potvrđuju da jedan tip može biti više ili manje blizak jednom od navedena dva pola, dok se u većem delu može govoriti o kontinuumu takvih slučajeva koji podjednako ili u većoj, odnosno manjoj meri poseduju osobine i jednog i drugog medija. Teorijsko je pitanje da li je razlikovanje pisanog i govorenog jezika samo fikcija koju su stvorili lingvisti, ili je deo realnog jezičkog bića. Novija istraživanja potvrđuju prvo.

Vežbanja

Uporedite različita mišljenja o pisanom i govornom jeziku kod nekoliko domaćih autora.

Literatura

- Biber, D. (1988), Variation across speech and writing.
 Chafe, W.L. (198), Academic speaking.
 Levinson, S.C. (1983), Pragmatics.
 Šokica, S. (1985), Psiholingvistički aspekti grafita u Novom Sadu.
 Velčić, M. (1988), Beyond the limits of linguistic determinacy in oral and written forms of discourse.

3.5 Izvorni govornici

Biti **izvorni govornik** nekog jezika jeste osobina koja najmarkantnije obeležava ljudsko biće kao svojstveno sebi. Ko je taj *animal symbolicum* (I. Ivić, 1978) kojem je u drugoj polovini veka, posvećeno toliko radova?

Izvorni govornik nekog jezika osnovni je stub u nauci o jeziku, i zadatak je upravo te nauke da ukaže na ograničenja, ali i višestruke osobine. U fokus naučne pažnje ovaj je problem postavio Chomski (1957, 1965), tvrdeći da izvorni govornik ima intuiciju za jezik, da na osnovu nje razvija svoje dve osnovne jezičke sposobnosti – kompetenciju i produkciju, a na osnovu **urođenog mehanizma** za jezik. Zadatak je svake teorije, a onda i teorije Chomskog, da pomoću apstrakcije i idealizacije ovog fenomena ukaže na osnovne osobine i prirodu intuicije za jezik izvornog govornika. Međutim, nijedna disciplina, a onda ni lingvistika sama, ne može da objasni tu izuzetnu sposobnost čoveka – sposobnost jezika.

Tvrđnjom da je lingvistika empirijska nauka želi se reći da svoja objašnjenja zasniva na empirijskom materijalu dobijenom od izvornih govornika. Ko je, dakle, izvorni govornik nekog jezika i zbog čega se njemu pridaje tako veliki značaj u lingvistici? On nije samo onaj koji poseduje posebnu ljudsku osobinu – jezik, već je član neke **govorne zajednice** i kao takav govornik jedne ili više dijalekatskih i standardnojezičkih varijanti. On je, konačno, i govornik sopstvenog **idioleta**. Sem toga, svaki govornik ima i drugih određenja: uzrast, pol, obrazovanje i sl. što se nužno odslikava u jezičkoj sposobnosti i jezičkom ispoljavanju.

Nadalje, svaki je izvorni govornik i **komunikator** – osoba sposobna da prima i šalje poruke u toku komunikacije. To je socijalno biće koje se koristi i drugim načinima komuniciranja (neverbalnim) koji mogu biti u skladu, ali i u suprotnosti sa jezikom.

Izvorni govornik, budući da je govornik, stvara **govorne činove**, što znači da pomoću jezika čini nešto, izražava nameru, želju, mišljenje, ali i znanje kako da iskoristi ovu sposobnost činjenja i to pomoću jezičkih sredstava. Ima na raspolaganju apstraktna pravila pomoću kojih generira infinite broj različitih iskaza. Chomsky kaže da njega kod izvornog govornika interesuje šta govornik stvarno ZNA, ne šta UME saopštiti o sopstvenom jezičkom znanju.

Ove karakteristike izvornog govornika izrečene su u različitim radovima do pojave diskurs analize. I u okviru nje se naglašava važnost izvornog govornika, budući da i ova analiza svoje zaključke zasniva na empirijskim podacima. Međutim, značaj i mesto izvornog govornika se nešto drugačije postavlja.

U dosadašnjoj gramatičkoj, kako domaćoj tako i stranoj, literaturi podaci su se o izvornom govorniku najčešće poistovećivali sa **jezičkom intuicijom**

gramatičara ili lingviste koji neku lingvističku pojavu opisuje. Kada neko ima lingvističko obrazovanje, to pokvari intuiciju izvornog govornika (smatra Anttila, 1971) i otuda takva osoba ne može pisati psihološki realnu gramatiku u ime normalnog govornika: "Lingvisti nisu normalni govornici kada pišu gramatike. S druge strane, ako ste izvorni govornik ne možete uopšte pisati gramatike." Autor zapravo želi da upozori da je gramatičarima u stalnoj interferenciji sopstvena intuicija sa znanjem gramatičkih pravila o kojima sami prave zakone upotrebe. S druge strane, važno je znati da je intuicija izvornog govornika nešto što ima različite stepene. Neko, na primer, prihvata neke slučajeve kao gramatične u svom maternjem jeziku, dok ih drugi proglašavaju negramatičnim.

Pitanje *d o b r o g* izvornog govornika ne može se zaobići ni u diskurs analizi. Ko je dobar, ili pouzdan izvorni govornik u sakupljanju podataka razgovornog jezika? Pouzdan odgovor se može dati u zavisnosti od istraživačkog cilja za koji se formira neki empirijski korpus.

Odabiranje ispitanika za istraživanja razgovora upravo je jedno od važnih metodoloških pitanje u ovoj disciplini. Posvećeno je dosta pažnje načinu odabira ispitanika s obzirom na pol, status, obrazovanje, pripadnost standardnom/dijalekatskom/dvojezičnom području, uzrastu.

Predstavnici diskurs analize zainteresovani za upotrebu govora u konkretnim situacijama, negiraju važnost intuicije izvornog govornika. Naglašavaju da je intuicija za upotrebu govora potpuno nepouzdana jer su govornici često zavedeni uverenjem da govorne norme u stvari predstavljaju šeme upotrebe u govornoj zajednici (Wolfson, 1983). Po njima intuicija za jezik u sociolingvističkim istraživanjima ima smisla tek kada se analizira već prikupljen empirijski materijal. Intuicija tzv. naivnih izvornih govornika (*naive native speaker*), onih koji nisu školovani ili na drugi način doučeni da budu senzitivni za jezička pravila, ne može nam pomoći u određivanju opsega mogućih situacija u kojima se neka govorna pojava pojavljuje.² Ukratko ovi drugi tvrde da nemaju svi izvorni govornici jedne govorne zajednice ista pravila govorenja, odnosno upotrebe. Pravila upotrebe nisu uniformna za neku govornu zajednicu niti za sve govornike te zajednice.

Otuda se postavlja pitanje u diskurs analizi ko je izvorni govornik, kakvo mu je znanje jezika i kakvo mu mesto dati u celom teorijskom konstrukt (bez obzira na to da li se polazi od unapred datog modela i prelazi na realne empirijske podatke, ili se polazi od empirijskih podataka i dolazi naknadno do modela).

Ključni je pojam, dakle, **znanje jezika** izvornog govornika. Postoje danas dva osnovna shvatanja o prirodi znanja jezika izvornog govornika. Jedno zastupa Chomsky, koji je ukazao na ovaj problem u nauci o jeziku. On smatra da je znanje jezika propozicionalno, a negira da je u pitanju kognitivna veština (Chomsky smatra ... vožnju bicikla veštinom "dok znanje jezika ... nije veština ni u kom slučaju"). U njegovom teorijskom pristupu podrazumeva se da govornici prirodnih jezika poseduju **jezičku kompetenciju**, što znači da oni preču-

tno (implicitno) znaju gramatiku. Ako je to tako, onda se mora objasniti priroda tog podrazumevanog (prećutnog ili implicitnog) znanja govornika nekog prirodnog jezika. Prema jednom shvatanju jezičko znanje je propozicionalno ili "znanje da" se nešto čini – neko zna da tera bicikl. Druga vrsta znanja je znanje "kako" nešto da se čini – neko zna kako da tera bicikl. Ova se podvojenost shvatanja znanja odnosi na filozofsko razmišljanje u smislu posedovanja kognitivne sposobnosti ili kognitivne veštine.

Nasuprot Chomskom, mnogi sadašnji filozofi, pre svega u SAD, smatraju da se nikako ne može tvrditi da govornik zna gramatiku. Oni se pitaju da li je razumno pretpostaviti da običan govornik zna da je gramatika deo gramatike (na primer, engleskog jezika) i da to znanje primenjuje u proizvođenju i razumevanju iskaza. Ovi drugi tvrde da je znanje jezika kognitivna veština.

Neki od njih preciziraju da treba govoriti o nesvesnom znanju jezika. Naime, znanje jezika ne zahteva prisustvo svesti samog govornika o tome da on nešto zna. Drugim rečima, govornik ne mora posedovati propozicijsko znanje, što Chomsky, kao zastupnik naturalističke epistemologije zastupa. Otuda se govori o znanju jezika kao svesnoj i nesvesnoj sposobnosti.

Zaključak

U diskurs analizi se računa sa izvornim govornikom, ali mu se ne pridaje onaj značaj koji ima u transformacionoj gramatici. Izvorni govornik je osoba sa kojom istraživač sarađuje u cilju reprezentovanja postojećeg jezičkog materijala u upotrebi i nekom kontekstu, a ne njegovog konstrukta.

Vežbanja

1. Navodimo nekoliko mišljenja o važnosti izvornog govornika i predlažemo da ih prodiskutujete.

Podaci moraju direktno ili indirektno biti od izvornih govornika onog jezika koji se istražuje (Hoijer, 1958, 573).

Informant je poznati i neophodni deo nekog istraživanja bilo kog živog jezika bez obzira na to koje mesto taj jezik ima u svetu. Informant nije učitelj, niti lingvista, on je jednostavno izvorni govornik datog jezika (Robins, 1964, 364).

Potpun naučni opis nekog jezika mora ispuniti glavni cilj. Da objasni sposobnost izvornog govornika da produkuje iskaze svoga jezika (Halle, 1962, 64).

Jedan od načina da se testira adekvatnost gramatičkog opisa nekog jezika jeste da se odredi da li su sekvence koje generira gramatične tj. prihvatljive od strane izvornog govornika (Chomsky, 1957, 13).

2. Pokušajte sami da se uverite da postoji stepen znanja izvornog govornika. Dajemo listu nekoliko neologizama iz srpskohrvatskog jezika:

sraslica

krznaš

čitalište

² Na primer, o pravilima za davanje komplimenata u različitim socijalnim situacijama teško da može na osnovu svoje intuicije govoriti neko ko nema iskustva sa različitim socijalnim situacijama, već je zaliven u sopstvenu socijalnu grupu.

Tražite da vam vaše kolege kažu značenje reči i navedu primer u kojem bi ovu reč upotreбили. Zaključite o njihovoj intuiciji za upotrebu ovih reči kao izvornih govornika jezika.

3. Smislite rečenice za koje smatrate da nisu sasvim prihvatljive za govornike vaše govorne zajednice. Ponudite ih vašim drugovima na proveru.

1. _____
2. _____
3. _____

4. Pitajte kolege i kolegice (pre kolege) kako majke sasvim male dece (do 3 godine) nazivaju delove tela deteta ili radnje koje dete vrši.

- stomak _____
- noga _____
- jesti _____

Ustanovite da li znaju ove reči iz stereotipnog razgovora majki sa bebama što je inventar leksičkog blaga našeg jezika. Interesantno bi bilo ustanoviti da li se u dijalektima koriste drugačije lekseme za iste ove pojmove.

Literatura

Coulmas, F. (1981), *Conversational routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*.

Vić, I. (1978), *Čovek kao animal symbolicum*.

3.6 Osobine transkripcije diskursa

Govoreni materijal se beleži pomoću magnetofona ili video trake. Da bi se mogao upotrebiti za naučnu analizu neophodno je govoreni materijal preneti u pisanu formu – to se naziva **transkripcija**. U dosadašnjoj svetskoj literaturi mogu se uočiti dva osnovna pristupa formiranju transkripcije razgovornog jezika. U jednom se podjednaka pažnja poklanja i verbalnim i neverbalnim faktorima, a u drugom se dominantnije beleže samo verbalne informacije. Do sada su istaknuti neki osnovni principi za dobro oformljenu transkripciju:

1. jasna i laka za čitanje; 2. dosledna u primeni odabranih konvencionalnih znakova; 3. prilagođena kompjuterskoj obradi; 4. unapred određena jedinica analize govornog materijala; 5. ekonomično zamišljena za prikaz u pisanoj formi.

Uglavnom se vodi rasprava o tome da li u pisanoj formi prikazati što više od onoga što je priroda razgovora ili u zapisu učiniti nužnu simplifikaciju i

odbir onoga što je dovoljno za analizu. Odgovor je najčešće da će zapis zavisiti od tipa analize za koju se materijal priprema. Ali ako želimo razgovor prikazati u pisanoj formi nezavisno od bilo koje buduće analize, da bi se na njemu mogle raditi različite vrste analiza, onda se nameće pitanje koliko i kako od razgovora prikazati u pisanoj formi – koliko pojednostaviti a da ostane dovoljno informacija za interpretiranje značenja.

Predlažu se tri stupnja preciznosti ili pojednostavljenosti govora u pisanoj formi. Na prvom stupnju se u zapis prenose samo osnovne reči. To znači da se ne obraća pažnja izgovoru već se reči manje više pišu onako kako su očekivane u pisanju. U drugom stupnju se daje razrađena sintaksička analiza u kojoj se precizno daju oznake tipa sintaksičke organizacije (prosta, složena ili uklopljena konstrukcija). Na trećem stupnju se daje elaborirana priroda morfološke strukture za buduću morfološku analizu. Osoba koja dobija da analizira jedan već pripremljen transkript na sva tri stupnja, ne može lako čitati sam tekst jer su već u njemu različitim kodnim znacima obeležene sintaksičke i morfološke pojave. Prethodno mora imati znanje o tome šta znače svi znaci u konvenciji date transkripcije da bi bez teškoća mogao čitati transkribovan tekst.

Jedna je vrsta pitanja kako ekonomično rasporediti verbalne poruke na listu hartije, a drugo je pitanje šta od onoga što je neverbalno uvrstiti u opseg informacija koje će kasnije pomoći u daljoj analizi verbalnog materijala. Ako odredimo da je za razgovor neophodno postojanje triju osnovnih komponenti: pošiljalac – poruka – primalac, onda ih valja znacima obeležiti. U jednom pisanom obliku to bi se najčešće moglo određivati ovako:

A (pošiljalac poruke) _____
(poruka)

B (primalac poruke) _____
(odgovor)

Sukcesija razgovora u prostoru zapisa, odgovara sukcesiji govorenja u vremenu – u navedenom slučaju govornik A je prethodio govorniku B.

Postoji mogućnost da se već na samom početku primalac odvoji od pošiljaoca tako što bi na jednoj strani bile poruke pošiljaoca a na drugoj strani poruke primaoca.

Učiteljica: Gde se mi sada nalazimo?

Detle: U školi.

Učiteljica: Kako se ova soba zove, Jelena?

Detle: Učionica.

Na ovaj način budućem istraživaču se vizuelno već pripremaju iskazi odrađeni za odvojenu analizu od iskaza deteta i tako olakšava buduća faza analize. Mogu se iskazi sagovornika posebno istaći, ako će samo oni biti predmet analize (posebnim tipom slova, podvlačenjem, ili drugom bojom ili na neki drugi način).

Ako se predstavlja u zapisu monološki tekst gde ne postoji razmena među sagovornicima, kao što je slučaj sa govorenim naučnim predavanjem ili političkim govorom, moguće je jednom uspravnom crtom (/) obeležavati jedinice analize u dužem paragrafu, ili, pak takve jedinice pisati jednu ispod druge

upotrebljavajući isti znak (/) na kraju svake jedinice. Prikaz prve mogućnosti se daje na primeru naučne diskusije.

*Jedan rezultat toga, ne samo toga ali to je jedan od razloga što ...
e je pojam primenjene lingvistike u našoj zemlji danas mnogo
bogatiji nego u mnogim drugim zemljama /
gde se recimo primenjena lingvistika svodi na nastavu stranih jezika
/ ili tako nešto .. pa donekle slično tome sad /
pošto nemamo ...*

Predstavljanje razgovora u pisanom obliku treba da se, s jedne strane uklopi u konvenciju pisanja u našoj kulturi (pisanje sa leva na desno, od gore nadole, u određenim redovima razdvojenim belinama), s druge strane, u pisanju formi treba da se ogleda ono što su osnovne karakteristike samog razgovora: da se ostvaruje u vremenu, sukcesivno i u segmentima i da postoji smena govornika. Vreme u govoru je prikazano u zapisu tako što linije na kojima se pišu informacije slede jedna za drugom od gore na dole, što odgovara redosledu govorenja sagovornika, odnosno sukcesivnosti ostvarivanja njihovih razmena u dužem razgovoru. Problem nastaje kada se želi dosledno primeniti princip segmentacije govora na manje celine kao što su: rečenice, fraze, reči, slogovi. Ovo stoga što segmentacija razgovora s jedne strane, i norma segmentiranja pisanog teksta, s druge strane, nisu identične pojave i za svaku od tih pojava važe druga pravila. Na primer, ako govornik kaže: Pa...do..bro, videćemo TO upotrebljavajući pauze (...) ili razvlačeći izgovor jedne reči (...) te naglašavajući poslednju reč 'TO', onda u transkripciji valja odrediti određene znake kojima će se te pojave specifične za govor, obeležavati (kao što smo mi ovde to učinili). Pogrešno je prevesti normu pisanog teksta na razgovoru, te navedeni primer jednostavno pribeležiti u formi: Pa, dobro videćemo to.

Znaci za transkripciju su različiti u pogledu odabira pojava koje se obeležavaju. Konstatuju se neke zajedničke stvari.

1. Obeležavanje pauza i nekih prozodijskih markera (npr. akcenta).
2. Obeležavanje onoga što je način govorenja: oklevanje, odugovlačenje, zamuckivanje itd.
3. Naglašavanje pojedinih reči, ili grupe reči.
4. Intonaciono naglašavanje sintaksičkih celina (ustaljenim interpunkcijskim znacima kao što su tačka, zarez, uzvičnik ili upitnik), ali i obeležavanje i kretanja intonacione linije unutar jednog iskaza.
5. Neizgovorena ili do kraja nedovršena reč.
6. Smeh (čak i vrste smeha).
7. Različiti "umeci" pauza u govoru (kao što su: hm, ha, aha, i sl.).
8. Obeležavanje jezičke varijante (dialekatske, kolokvijalne) i sl.
9. Preklapanje (govorenje uglas dva ili više govornika).
10. Ubacivanje reči u toku oklevanja.

Nadalje svaka transkripcija mora prikazati red govorenja sagovornika, name ko govori prvi ili otpočinje razgovor, a ko se u razgovor zatim uključuje. Kao što smo malopre prikazali u redosledu se najpre pojavljuje govornik kojeg smo odredili simbolom A, a zatim govornik kojeg smo odredili simbolom B, a ista sukcesija može da se odredi i imenima osoba koje su u razgovoru.

(O prednostima i manama upotrebe ličnog imena ili zamene za njih u radu Polovine, 1987, 16.)

Osoba koja skida razgovor sa magnetofonske trake može signalizirati budućem korisniku zapisa i dodatne informacije o snimljenom razgovoru koje se na magnetofonu čuju, a mogu biti od koristi za neku analizu. Na primer, da se zabeležena reč (grupa reči) ne čuje dobro, ili pak, da informacija na datom mestu nije dovoljno razumljiva zbog šuma ili buke na ulici na kojoj se dati razgovor snima. Ukratko, u zapisu mora biti mesta za informacije onoga ko je posrednik između snimljenog razgovora i čitača završnog transkripta kao teksta.

U poslednjoj deceniji u različitim jezicima postoji velika razlika ne samo u izboru znakova kojima će se obeležavati govorne specifičnosti (navedene od 1-10) već i izbor jedinica analize koja se određuje kao relevantna za pojedine materijale. Koja će jedinica analize biti odabrana, zavisiće od cilja istraživanja. Ovdje ćemo najpre prikazati inventar takvih ponuda da bismo zatim predložili šta je moguće odabrati za proces standardizacije zapisa. Danas postoji znatan broj različitih načina beleženja govorenog materijala. Danas je potrebno izvršiti neku vrstu standardizacije u tom postupku za svaki jezik ili pak uopšte, kako bi se mogli zapisi međusobno razmenjivati u različite istraživačke svrhe u okviru jednog jezika i među jezicima (naročito sa stanovišta stepena ekonomičnosti rasporeda zapisanih informacija na listu hartije).

Transkripcija je proces zapisivanja govornih događaja na način koji omogućava istraživaču da prođe u prirodu razgovora. Jedan od načina da se to pokaže jeste određivanje jedinice analize.

TONSKA JEDINICA. Čini se da je do sada najviše citiran materijal engleskog jezika kao reprezentativan korpus različitih razgovora. U tom korpusu jedinica analize je **tonska jedinica** (tone unit), prikazuje se na svakoj posebnoj liniji zapisa (pored tonske jedinice autori beleže i reč, frazu, klauzu posebnim znacima).

Tonska jedinica je intonaciono koherentna sekvenca naglašenog i nenaaglašenog sloga sa najmanje jednim intonacionim vrhom koji se zove "nukleus". Ova je jedinica određena iz uverenja da tonske celine imaju sopstvenu gramatičku strukturu i psihološku realnost. Cilj je ovakvog opisa da pruži pravila koja pokrivaju prirodnu prozodijsku segmentaciju razgovora ostvarenog u kontinuitetu.

Za nemački jezik Ehlich i Rehbein (1979) se zalažu takođe za intonacionu jedinicu kao minimalnu jedinicu konverzacione analize.

I američki psiholingvista W. Chafe (1980) koristi sličnu jedinicu. Njega interesuje odnos između znanja i jezika. Veruje da se ono može istraživati na primeru verbaliziranja ljudskog iskustva kakvo je u pripovedanju. Zato veruje da intonaciona jedinica odgovara jedinici znanja (koju zove "jedinica ideje" – idea unit). Ona je jedan segment znanja. Naglašava da jedinici znanja mogu odgovarati različite verbalne ekspresije. Drugim rečima, jedinice znanja su konstantne a promenljive jedinice su verbalne ekspresije. Da bi ovo mišljenje dokazao Chafe je analizirao priče o istom događaju kod istih govornika u nekoliko navrata ali i u pisanoj formi. On smatra da je intonaciona celina u stvari, psihološka jedinica. Svaka se ideja ostvaruje kao fokus i periferija svesti. Ono što je u fokusu, odgovara jednoj intonacionoj celini, koja se na sintak-

sličkom nivou realizuje kao klauza. Nju Chafe formalno određuje kao ono što se ostvaruje između dveju pauza u govoru.

RAZMENA. Za sociologa Schegloffa (1983) jedinica analize je **red** (turn), jer njega interesuju fenomeni socijalne interakcije među sagovornicima a ne produkcija pojedinačnih elemenata znanja govornika. **Razmena** se posmatra kao jedinica spontanog razgovora kontekstualno relativno zavisnog. Po ovom shvatanju, Schegloff se na neki način približava mišljenju Bahtina (koji smatra da značenje razgovora nije sadržano u samim iskazima već u onome što se događa između govornika). Budući da je takav teorijski okvir Schegloffa i njegovih saradnika, onda se u zapisu razgovora beleži ono što može pomoći u takvom teorijskom određenju razgovora. Na primer, određuje se ko je razgovor započeo, ko ga je preuzeo ili završio, tj. ko se u razgovor nije uključio. Ovakva jedinica analize je pokazala koje teškoće govornici imaju prilikom preuzimanja **reda govorenja** ili pak učenja reda govorenja kod dece. **Red govorenja** je kompleksna pojava i kao jedinica stvorena da bi se pokazalo u čemu su manjkavosti druge jedne jedinice – govornog čina.

KLAUZA. Američki psiholingvisti McWhinney (1989) i Slobin (1985) za jedinicu analize određuju **klauzu** – gramatičku celinu koja mora imati predikat. Budući da ovi istraživači uglavnom rade na materijalu dece pretškolskog uzrasta, govor odraslih se pojavljuje u sprezi sa govorom dece, što znači da određenje prirode klauze može biti važno metodološko pitanje. Kao što se zna, rani iskazi dece nisu uvek potpune gramatičke celine, već se pojedini delovi tog gramatičkog ustrojstva u razvojnim fazama izostavljaju, pa je neophodno uspostaviti posebna pravila za one slučajeve dečjih iskaza kada je klauza po semantičkom ali ne i po gramatičkom kriterijumu potpuna. Na primer, govorimo o dve klauze u sledećem detetovom iskazu:

Dete: *to beba/mama kupila* --> to je lutka koju je mama kupila

Ove istraživače interesuje odnos između postepenog usvajanja gramatičkog sistema kod dece i spoznajnih procesa koji se u takvim gramatičkim oblicima ispoljavaju (na primer, iskazivanje uzroka, vremena, relacije u relativnim rečenicama, i sl.).

ISKAZ. Za britanskog psiholingvistu G. Wellsa (1975) osnovna je jedinica analize **iskaz** – nezavisna jedinica verbalne komunikacije. U pitanju je, dakle, komunikaciona jedinica a ne gramatička. Wells se interesuje kako se ostvaruje i postepeno razvija interakcija između odraslih i dece u pretškolskom i osnovnoškolskom uzrastu. Otuda njegova jedinica analize treba da mu nešto više kaže o prirodi interakcije i njenim razvojnim fazama kod dece, a ne o prirodi gramatičkog razvoja.

Wells objašnjava da svakom **iskazu** u osnovi leži neka **rečenica** ili se nekoliko iskaza može povezivati u složenu rečenicu pomoću veznika (na primer, 'i', 'ali', 'pa', i sl.). Značenje nekog iskaza se određuje na osnovu ukupnog konteksta interakcije, uključujući i vanjezički. Njegov je primer:

Odrastao: *Šta si kupio u prodavnici?* – Iskaz I

Dete: *Puter.* – Iskaz II

U prvom iskazu se poklapa rečenica i iskaz, a u drugom iskaz nije jednak rečenici jer nema predikata.

Tokom transkribovanja materijala može biti teškoća u određivanju šta iskaz jeste u odnosu na ono šta se podrazumeva pod klauzom ili rečenicom. Jedan

iskaz ne mora uvek imati predikat budući da je iskaz jedinica komunikacije. Tako će u jednom telefonskom razgovoru u kojem jedan govornik većinu vremena priča, a onaj drugi samo prati sagovornika sa 'da', takvo bi se 'da' računalo kao iskaz. (Znakom A obeležava se prvi sagovornik, a znakom B drugi).

A:Da?

B:Halo! Je li to stan Stankov Nedeljka?

A:Je li to Ljerka?

B:Da.

Metodološka pitanja bi mogla da budu kada ovakvo 'da', 'pa', 'aha' jeste deo iskaza a kada je poseban iskaz. Sličan problem je i sa vokativima u postupku oslovljavanja. Na primer, ako neki iskaz počinje vokativom: *Nataša dođi ovamo.* onda je vokativ deo iskaza. Ako je intonacija drugačija: *Nataša, dođi ovamo!* onda su to dva iskaza.

Zašto su ovakve specifičnosti važne u preciziranju iskaza? Zato što se često uzima kao bitan faktor u analizi verbalnog materijala broj tih jedinica. Ako se zatim poredi broj jedinica u jednom jeziku sa brojem jedinica u nekom drugom jeziku, kada se opisuje ista pojava, onda se razlike mogu pokazati upravo na nivou broja jedinica. Uočene su razlike u broju klauza u srpsko-hrvatskom jeziku kada su se one poredile sa brojem klauza u engleskom jeziku a u vezi sa pričanjem sadržaja istog filma (film o kruškama) Chafea (1980). U srpskohrvatskom jeziku uz glagole tipa 'hteti', 'moći', 'želeti', obavezno se upotrebljava dopuna (*Ona hoće da uzme; Ona želi da ide.*). Prema definiciji klauze kao jedinice analize korišćene u naraciji, za njeno prepoznavanje dovoljan je glagol, tj. predikat. Da li je u navedenim primerima predikat 'želi' ili 'želi da ide'? Sa stanovišta podele jezičkog materijala na klauze, prihvatljiva su oba rešenja. Ako se posmatra ova gramatička ostvarenost sa stanovišta misaone strane moglo bi se reći da se radi o jedinstvenoj predikativnosti 'želja za idenjem' a ne separatnoj 'želji' za 'idenjem'. Međutim, ne mora se u analizi staviti fokus na misaoni proces, već na formalne gramatičke markere za klauzu, te u izračunavanju navedenih jedinica odrediti postojanje dve klauze (jer su dva lična glagolska oblika u 3. l. j.). Sledi pitanje, da li je za komparativna proučavanja srpskohrvatskog i engleskog jezika bolje jedno ili drugo rešenje. Ako se ovako postavi problem onda izbor može biti ograničen. Treba se odlučiti za onu mogućnost koja dva jezika neće mnogo udaljavati jedan od drugog ako se žele pokazati sličnosti, i obratno. Oni koji se bave teorijom transkripcije najčešće se trude da pronađu rešenja koja će biti u najvećoj meri nezavisna od same jezičke strukture pojedinačnog jezika (što, svakako, nije lako).

PROPOZICIJA. Za razliku od drugih istraživača psiholingvistkinja E. Ochs (1979) predlaže za jedinicu analize **propoziciju** – jedinicu ZNAČENJA koja predstavlja sadržaj neke izjave date u obliku proste izrične rečenice (D. Kristal, 1988, 210). Analizirajući materijal dece blizanaca S. Savić, (1977) konstatuje da se jedna propozicija može formirati u razgovoru dvoje dece zajednički. Na primeru prepričavanja događaja u kojem su dva deteta učestvovala može se pokazati gramatičko značenjsko oblikovanje propozicija u iskazima:

Blizanac 1: *bili smo u parku*

Blizanac 2: *videli smo slona*

Blizanac 1: *ljuljao je surlom*

Potpune poruke "Bili smo u parku" i "Videli slona koji je ljuljao surlom" dva deteta su formirala zajednički.

GOVORNI ČIN. Sa pojavom teorije govornih činova J. Searla (1969) u različitim anlizama razgovora počela se koristiti jedinica analize **govorni čin**. Ona se nekada jednostavno određuje kao minimalna strukturalna jedinica u opisivanju, a drugi put, kako sam Searl određuje, kao jedinica jezičke, ljudske komunikacije i ilokucije. Govornim se činom deluje na sagovornika (ili celu stvarnost) i to tako što se može naređivati, obrazlagati, ubeđivati i sl. Jedan govorni čin se može nekada poklopiti sa rečenicom, ili nekom drugom gramatičkom ili sintaksičkom jedinicom, ali to ne mora biti. Naređivanje, tj. čin naređivanja, može biti ostvaren rečenicom: Naređujem ti da napustiš zgradu, ali i imperativnom rečenicom: Idi. Ova jedinica analize učinila se zgodnom za opisivanje razgovora, na primer, u razredu (Sinclair i Coulthard, 1975), ili nekim drugim više strukturiranim razgovorima. Međutim, pokazale su se njegove manjkavosti u analizi spontanog, neplaniranog, svakodnevnog razgovora (Schegloff, 1988). U analizi usvajanja jezika kod dece, kada se ceo jezički sistem i pragmatičke funkcije tek usvajaju, analiza pomoću govornih činova čini se teškom.

RAZGOVORNI PASUS. Moguće je odrediti i veću jedinicu analize od klauze, propozicije, iskaza, rečenice, razmene, govornog čina, kako smo to do sada opisivali. U svom radu, Polovina (1987, 14) obrazlaže razloge za određivanje razgovornog pasusa kao jedinice analize. Čini to s namerom da detaljnije ispita koheziju ili građenje govorenog teksta. "Razgovorni pasusi postoje, jer ako pasus u bilo kom nedijaloškom tekstu kao osnovno distinktivno obeležje određuje tema (topic), i, eventualno, podteme, koje su vezane uz nju (ili se uključuju u nju) onda moramo prihvatiti da se takav kriterij može primeniti i na segmentaciju razgovornog jezika". Autorka zatim, shodno tome da se u proznom tekstu pojavljuju podteme u razgovornom pasusu, određuje podteme razgovornog pasusa kao manje delove celine. Cilj istraživanja Polovine je bio da pokaže na koji način se jedan govoreni tekst otformljuje u celinu. Nju interesuje celina u prvom planu, a potom njeni delovi. Otuda je shodno cilju odredila osnovnu jedinicu analize.

Horga i Mikulić (1983), govore o konceptualnom paragrafu kao jedinici analize.³ Autori ukazuju da to da postoje dva kriterija za razlikovanje paragrafa: 1. formalni (koji se odnosi na raspored rečenica na stranici) i 2. konceptualni (koji uključuje retoričke kriterije).

O većim jedinicama analize govore britanski istraživači Coulthard, Montgomery, Brasill (1981) i nude različite jedinice za analizu jednog istog razgovora. Na primer, opisujući **predavački diskurs** u razredu ukazuju da u interakciji učitelja i učenika postoji nekoliko različitih tipova komunikacije. Razgovor u kojem učiteljica pita učenika, ovaj odgovara i učiteljica opet nešto kaže, moguće je analizirati tako što se za jedinicu analize odredi razmena. Na primer:

učiteljica: *Zašto želiš da budeš jak?*

Učenik: *Da pobedim druge.*

učiteljica: *Da pobediš druge? Dobro.*

Mada je ova dijaloška komunikacija česta u razredu, ona čini samo deo ukupnih interakcijskih mogućnosti ostvarenih između nastavnika i učenika u razredu tokom jednog časa. Postoji, takođe, i onaj monološki deo kada nastavnik izlaže o nekoj temi, koji možemo nazvati **predavački govor** u okviru kojega se interakcija sa učenicima samo podrazumeva, ali nastavnik sam vodi monolog. Na primer:

Nastavnik: *Dobro, danas ćemo govoriti o imenicama. Ovde su predstavljene na grafikonu sve vrste imenica. Nadam se da ih dobro vidite. Kao što smo rekli: imenice se dele na imeničke vrste.*

U ovom kratkom segmentu iz jedne duže monološke celine može se videti da nastavnik dobro određuje **okvir** za govorenje (E. Goffman, 1984): sa 'danas', inicira učenicima da počinje nova lekcija. Celom se rečenicom otvara tema novog govorenja: *Danas ćemo govoriti o imenicama*. Ona je za moment ostavljena po strani da bi se učenicima skrenula pažnja na grafički prikaz iste teme na jednom većem posteru. Zatim se nastavnik, u stvari, obraća učenicima da uspostavi neku vrstu potvrde za ono što radi. *Nadam se da ih dobro vidite*, da bi se napokon vratio na datu osnovnu temu.

Autori su u analizi razgovora u razredu uspostavili kao najvišu jedinicu **predavanje** što odgovara sveukupnom govorenju u razredu u toku 45 minuta koliko jedan čas traje. Zatim se dijaloške smene između nastavnika i učenika mogu analizirati kao **razmene**, zatim monološke koje unutar sebe imaju još drugih jedinica koje se uspostavljaju da bi se pokazala raznovrsnost tog, izgled monološkog, govora: uvođenje teme, stvaranje digresije, uvođenje slušalaca u interakciju, ponovno vraćanje temi, i sl. Pokazalo se naime, da je slušaocima tokom slušanja predavanja teško da 'drže u glavi' šta je osnovna tema nekog izlaganja naročito ako se u predavanju obilato koriste digresije i druge vrste odstupanja od osnovne linije izlaganja.

U zaključku ovoga dela mogli bismo kazati da je moguće segmentirati razgovor u različite osnovne jedinice analize u zavisnosti od toga šta se nekom analizom želi postići. Jednom određena jedinica analize mora se dosledno primenjivati kroz ceo odabrani materijal. Samo u tom smislu postoji rigorozni metodološki zahtev.

3.6.1. Diskursni postupci u transkripciji

U pisanom tekstu nekih govornih postupaka trebalo bi da se sačuva svaka informacija koja pomaže objašnjavanju prirode razgovora među sagovornicima. To su, pre svega, oni podaci koji se odnose na samu strukturu jezika: pragmatički, sintaksički, morfološki, intonacijski (uključujući i prozodijske) i fo-

³ Posebno na str. 272 daju se različite definicije paragrafa iz svetske literature.

netsko-fonološki. Ovome treba dodati i one koji doprinose razumevanju ostvarivanja razgovora: red govorenja, počinjanje i završavanje razgovora, redosled govornika, zatim razgovorni postupci kao što su: pauze i ćutanja, ispravljanje, samoispravljanje, prekidanje ili preklapanje razgovora i dr.

Pauze

Svako govorenje podrazumeva da se govoreni delovi (reči, sintagme, rečenice) markiraju ne-govorenjem, pauzama ili ćutanjem (što u pisanoj formi odgovara belinama na hartiji). One su signal odsustva akustičke realizacije, bilo u obliku ćutanja kojim se označava kraj jedne i početak druge govorene celine, bilo kao pauze ispunjene nekim znacima (mrmljanje, ili uzvici, partikule i sl.). Otuda su pauze deo svakog govornog ispoljavanja. Kada govorimo o pauzama u transkriptu mislimo na one koje po dužini ili neobičnosti mesta pojavljivanja odstupaju od neke očekivane ili uobičajene govorne prakse.

Šta računati kao signifikantnu pauzu u jednom zapisu? Naime, najčešće je objašnjenje da je to sve ono što traje duže od tri sekunda. Ali, kao što znamo, pauze mogu biti odlika individualnog govora pojedinca, ili prepoznatljiva kulturna osobina neke grupe. Takođe, duže pauze mogu signalizirati prekretnicu u organizaciji razgovora, bilo da je to naracija ili dijalog. Zato dužine pauza treba odrediti za svaki razgovorni skup i za sagovornike u datom skupu posebno. S jedne strane problem je kako pauze obeležiti, a sa druge, zašto.

Kako interpretirati značenje pauza u pojedinim razgovorima? Na primer, u govoru spikera koji preko radija prenosi fudbalsku utakmicu pokazalo se da je sasvim mali broj pauza. I kada ih ima, one su u okviru tzv. iskaza-komentara o igri i igračima, a ne u tzv. iskazima reportativnim tj. onima kojima se prenosi brzi tok same igre. Tako se pokazuje da frekvencija pauze varira situaciono i u zavisnosti je od drugih zahteva govorenja, kao što je slučaj u ekonomičnom govoru spikera koji prenosi brzi tok fudbalske utakmice preko radija. Zaključuje se da pauze mogu biti jedan od indikatora ukupne razgovorne situacije. Zato ih u zapisu valja precizno obeležavati.

Nadalje, pauze su se uzimale kao jedan od kriterija za podelu razgovora po polu. Naime, ustanovljeno je da žene prave manje pauza u svom govoru.

U istraživanju naracije pokazano je da pauze u pripovedanju mogu biti signali prelaska sa jedne teme na drugu ili pak, kada govornik menja okruženje u naraciji (tj. informacije o prostoru i vremenu događanja radnje).

Pokazali smo ovde da su pauze u govoru sagovornika uslovljene nizom činjenica i da jesu pokazatelji različitih procesa, bilo samog odvijanja razgovora, bilo procesa mišljenja ili nekih socijalnih i kulturnih odlika. Daćemo ovde nekoliko mogućih znakova za obeležavanje različitih dužina pauza. Ukoliko postoji mogućnost da se pomoću specijalne štoperice meri dužina pauza u zapisu treba obeležiti tu dužinu. Na primer:

--- (.n) = duga pauza ... n u zagradi dužina merena sekundama (npr.3.0)

-- (.n) = pauza srednje dužine i u zagradi se može staviti vrednost te dužine (0.3)

.. = vrlo kratka pauza.

U primeru jednog razgovora to bi izgledalo ovako (Znakom / beležene su pojedinačne klauze u priči):

Odrasli: Anice, reci mi šta si videla na ovom filmu?

Dete: Ovako --- film -- počinje -- tako / što --- jedan čovek dolazi kod -- / drveta sa kruškama / i -- bere, ustvari, -- penje se na drvo / uz pomoć merdevina / i tada -- bere kruške /

Preklapanje

Schegloff i saradnici su pokazali da je jedan od važnih razgovornih pravila red govorenja sagovornika. Istražujući organizaciju dijaloga, oni uočavaju da postoje posebna sredstva kojima se u datom jeziku (u njihovom slučaju u engleskom) signalizira sagovorniku da je govorenje završeno i da red može preuzeti drugi sagovornik. Situacija je u tom pogledu jasna ako se pogledaju, na primer, dijalozi u kojima postoji pitanje. Na neko postavljeno pitanje se očekuje odgovor sagovornika pa se pauza iza pitanja tako može i protumačiti. Ili pak, na pozdrav se očekuje otpozdrav: *Dobro jutro* kao pozdrav podrazumeva neki otpozdrav sagovornika. Početak konverzacije *kako si najčešće* podrazumeva odgovor *Dobro sam* (i verovatno povratno pitanje *Kako si ti?*) što sve zajedno čini povezani niz dva reda (adjacency pair) u otvaranju razgovora. Međutim, izvan ovih primera u kojima je jasno ko ima red govorenja postoji mnogo slučajeva kada u razgovoru nije to jasno i sagovornik pogrešno podrazumeva da je govornik završio svoj red te ulazi u razgovor na mestu gde to nije moguće. Tako dolazi do **preklapanja u govoru**.

Svi oni koji su imali prilike da analiziraju razgovor (na primer, u porodici za stolom u toku obeda) moći će se setiti da je u situaciji kada ima više sagovornika koji se potencijalno žele uključiti u razgovor, na poznatu temu, čest slučaj da dva ili više sagovornika govore istovremeno, 'uglas', što daje utisak da se njihovi govori preklapaju. Jer osnovno je pravilo konverzacije da jedan govornik govori u datom trenutku. Pojava preklapanja nastaje najčešće kada sagovornik proceni da je prethodni govornik završio govorenja i da je otvorena mogućnost za sagovornika da se u razgovor uključi. Druga najčešća okolnost za pojavu preklapanja je kada se govornik suoči sa sagovornikom čija je individualna osobina da pravi duže pauze u govoru. Nenaviknut na ovakvog sagovornika govornik može proceniti da takve pauze označavaju i kraj reda govorenja što mu je indikator da se u razgovor može uključiti.

Upravo zbog toga što se čini da govornici uče da prepoznaju red govorenja, u literaturi o razgovoru je ovo pitanje detaljnije razmatrano. Na primer, u onoj o dečjem govoru se ukazuje na činjenicu da dete tek uči da prepozna kada je njegov red govorenja u interakciji licem u lice, ili preko telefona. Naročito je to detetu teško kada uči razgovor preko telefona, jer u takvoj situaciji izostaju i drugi neverbalni signali koji pokazuju da je govornik priveo kraju svoj red govorenja. S. Ervin-Trip (1979) dokazuje ovu pojavu na specifičnom načinu transkribovanja govornog materijala.

Postoje neki razgovori u kojima se ne mogu očekivati ili se pak sasvim retko javljaju preklapanja. To su oni dijalozi koji se vode u institucionalnim uslovima u kojima postoji unapred data statusna razlika između sagovornika. Na primer, u sudu optuženi govori kada ga sudija pita: na jedno pitanje sledi odgovor. Time je izbegnuta mogućnost da se osuđeni 'ubacuje' u govor pre nego što mu sudija to omogući, tek kada na njega dođe red. Slična je situacija i u razgovoru lekara sa pacijentom. Ukratko, preklapanje se može oče-

kivati ili kod dobro poznatih osoba koje imaju neko zajedničko iskustvo te ne čekaju kraj govorenja jer već znaju šta će on ili ona reći, ili pak među strancima kada dolazi do sučeljavanja dva različita načina vođenja razgovora kulturno uslovljenih. Poznata je činjenica da se za prisne osobe u razgovoru podrazumeva zajedničko znanje sagovornika. Kod onih koji su stranci, ili razgovor vode prvi put, takvo se znanje tek izgrađuje (Bahtin je obrazlagao da sagovornici zajedno grade zajedničko razgovorno iskustvo tokom vođenja razgovora). Tako se može dogoditi da se među strancima više preklapanja pojavi u početku razgovora, zatim se izgradi neko zajedničko razgovorno iskustvo, uoče navike vođenja razgovora, a sagovornici postaju tolerantniji u prekidanju jedan drugog pri kraju razgovora.

Detaljnije smo opisali preklapanje da bismo potvrdili da je važno precizno ga odrediti u zapisu. U pogledu ponuđenih rešenja čini se da su u dosadašnjoj literaturi najraznovrsnija upravo za ovu vrstu razgovorne pojave. Detaljnije su se njome bavili Ehlich i Rehbein (1976) kada opisuju diskusiju učenika sa učiteljem u nemačkim školama. To je situacija kada više od jednog učenika može da se uključi u razgovor po sopstvenom nahođenju. Taj način prikazivanja oni nazivaju "pisanje partiture". Kao što je u muzičkoj partituri označeno kako u isto vreme sviraju različiti instrumenti (tj. kada se uključuju u neku deonicu i kada prestaju da je sviraju) tako autori, u vizuelnom mediju žele da pokažu vremensku dimenziju nekoliko govornika istovremeno.

S. Ervin-Trip (1979) nudi efikasan način prikazivanja preklapanja u razgovoru dva sagovornika preko telefona. (Crta između dve sekvence označava da one ne slede direktno jedna iza druge):

A: *Kako su ostali, deda i Mika?* *dobro*

B: *Dobro su, dobro su, loše je vreme i tako.*

A: *Pa da doći će - će važi*

B: *Pa čućemo se telefonom, videćemo se ajd zdravo!*

Govornik A želi da se uključi u tok razgovora sa 'dobro' u trenutku kada B ima svoj red govorenja.

Moguća su i jednostavnija rešenja – znakom + se markira istovremenost govorenja:

Sanja + Maja: *Idemo.* (Devojčice govore istovremeno majci.)

Ovim se rešenjem kaže da sagovornici govore uglavnom ali se ništa ne zna u kojem trenutku neki sagovornik izlazi iz razgovora ili ulazi.

Prekidanje

Neophodno je posebnim znakom označiti **prekidanje** sagovornika. Ono može biti verbalno ali i izraženo nekim neverbalnim znacima. Postoje različita shvatanja o tome zašto nastaje prekidanje jednog sagovornika od strane drugog. Na primer, ono nastaje kao neka vrsta sudara između svetova dvaju ili više sagovornika uključenih u zajednički razgovor. Postoje različiti tipovi prekidanja: slučajna (tj. nenamerna), namerna, kooperativna ili antagonistička, ozbiljna i neozbiljna. U tome važnu ulogu igraju sagovornikove želje, emocije, motivi da pokaže koliko duboko želi da se u razgovor uključi ili ostane.

Nesto što izgleda kao prekidanje može biti **dopunjavanje**. To je slučaj kada prvi sagovornik traži reč, okleva ili pravi pauzu iz bilo kojeg drugog razloga što sagovornik tumači kao "traženje pomoći" te ubacuje onu reč koja bi se smislano mogla upotrebiti u započetom iskazu govornika:

A: *Mi smo sinoć gledali ...*

B: *"Žizelu"*

A: *Bilo je divno.*

Ovakvi se slučajevi najčešće navode kao dokaz za shvatanje da razgovor nije samo razmena informacija već pre "zajedničkog znanja" koje je ugrađeno u našem iskustvu i poimanju sveta o kojem saopštavamo. Ovo shvatanje razgovora suprotstavljeno je onom drugom – ekonomičan sistem u kojem članovi zajednice razmenjuju neke jedinice kao što su klauze, govorni činovi, razmene i sl. Recipročnost u kojoj svako daje svoj udeo jeste razgovor prema ovakvom shvatanju. U istraživanju razvoja govora kod blizanaca (S. Savić, 1977) skreće se pažnja na strategiju **dopunjavanja** kao stalnu razgovornu strategiju u blizanačkoj situaciji (koju karakteriše zajedničko odrastanje, sticanje zajedničkog iskustva o većini događaja).

Ako se za momenat ostavi po strani pitanje zašto se prekidanje u razgovoru pojavljuje i usmerimo na to šta nam ono kazuje o sagovornicima, onda se pojavljuju različiti podaci koji sagovornike osvetljavaju, ne samo sa jezičke već i društvene strane. Poznat je, na primer, sud da žene češće od muškaraca prekidaju sagovornika. Mada su ove podatke druga istraživanja dovela u sumnju, neka su istraživanja ponovila podatke o frekvenciji i dodala nove elemente. Posmatrana su prekidanja razgovora u jednom tipu interakcije univerzitetskih nastavnika. Pokazuje se da frekvencija i tip prekidanja varira među sagovornicima u zavisnosti od pola ali i statusa sagovornika. Na češće ili ređe prekidanje sagovornika u razgovoru utiče status sagovornika i njegov socijalni kontakt (poznatost prema nepoznatosti), a ne toliko polne razlike.

Ovih nekoliko istraživanja izdvojili smo da potkrepimo tvrdnju da je nužno označiti ne samo da prekidanje postoji, već koliko dugo ono traje. Ovakvi nam podaci mogu poslužiti u nekoj budućoj komparativnoj analizi prekidanja u našem jeziku u odnosu na neki drugi jezik. U nekim kulturama se izgradila specifična osobina da se dužim pauzama obeležavaju delovi rečenica ili reči što sagovorniku koji nije iz iste kulture može signalizirati mogućnost ulaska u razgovor, što je za posmatrača takvog razgovora čin prekidanja.

Valja na kraju reći da postoje momenti u kojima je teško razgraničiti da li se radi o prekidanju sagovornika ili preklapanju, govorenju uglavnom. Interpretacija celokupne razgovorne situacije treba da pomogne u ovakvim graničnim slučajevima. Na primer, ako se procenjuje da neko gubi vodeću ulogu u razgovoru time što ga drugi sagovornik prekida i na neki način onemogućava da dovrši misao, tada ćemo verovatno govoriti o **prekidanju**. Ali, ako se procenjuje da sagovornici dobro sarađuju i zajedno grade razgovor, ali da drugi nije dobro procenio, da prvi još uvek nije završio svoj red govorenja, te se u razgovor ubacuje, biće to najverovatnije **preklapanje**.

Loš početak

Posebno u zapisu valja odrediti znak kojim se ukazuje da je u pitanju sam početak razgovora. To može biti jednostavno uvučen paragraf kojim se taj

deo počinje (kao u radu Polovine, 1987), ali se može uvesti i poseban znak kojim se inicira da je početak razgovora (na primer, znak * ili Š, ili bilo koji drugi znak koji postoji na tastaturi). Ovakvim znakom se određuje počinjanje nove tematske celine, što je posebno važno, na primer, u pripovedanju. Tako je uočeno da deca ne raspolažu takvim narativnim sredstvima na ranom uzrastu i da ih usvajaju tokom odrastanja (Savić, 1986). O tome nam procesu može reći posebna analiza tzv. **lošeg početka** u pripovedanju. Govornik otpočinje govorenje, ali u toku govorenja odlučuje ili da izmeni perspektivu pričanja ili pak procenjuje da očekivanje sagovornika ne odgovara ovom početku pa se "preorijentiše" na drugo. Na primer, pričajući o čoveku koji je brao kruške pripovedač loše počinje:

To je priča o ... tu se radi ... u toj priči se radi o jednom čoveku koji je brao kruške

Ako je u transkribovanom materijalu ovakvo mesto u pripovedanju obeleženo posebnim znakom onda će se omogućiti analiza koja će nam više kazati o samoj tehnici pripovedanja datog pripovedača.⁴ Međutim, mesta sa lošim početkom mogu nam mnogo reći o razlozima za loš početak nekog diskutan-ta (uzbuđenost, nesigurnost, iznevereno očekivanje), što nam može pomoći u interpretiranju značenja čitavog zabeleženog teksta. Otuda L. Polany piše da "loši počeci mogu biti istiniti počeci".

Ispravljanje/samoispravljanje

Termin **ispravljanje** koristi se da ukaže na napor u verbalnoj interakciji, kada dolazi do teškoća bilo u govorenju bilo u razumevanju. Detaljnije je ovaj proces izučavan kao potvrda prilagođavanja sagovornika tokom razgovora. Navodi se da u spontanom razgovoru postoji veliki broj grešaka koje nikada ne bivaju primećene ni ispravljene od strane samog govornika – **samoispravljanje** niti sagovornika – **ispravljanje**, jer su pogreške u govorenju imanentni deo govorenja. Ispravljanje i samoispravljanje se odnose na napor govornika u razgovoru da prevaziđu teškoće koje se pojavljuju tokom govorenja ili slušanja odnosno razumevanja. Samoispravlja se govornik da bi se što više približio onome što stvarno želi reći. Zato je važno u samom zapisu odrediti način na koji se ova pojava posebno beleži. Valja odmah pomenuti da se u stenogramima i drugim zapisima govora ovakvi postupci izostavljaju. Najčešće se "ulepšavaju" tekstovi izbacivanjem svega onoga što je loš početak, samoispravljanje, ponavljanje, itd. Međutim, za analizu razgovora i procenu sagovornika u njemu upravo su ovakva mesta dragocena za odgonetanje procesa formiranja iskaza, povezivanja sa misaonim procesima koji su u osnovi njihove ekspresije. U domaćoj literaturi "greške" u govoru dobro pribeležene mogu nam pomoći u analizi standardnog jezika i dijalekta (kako je to pokazala V. Zečević, 1989).

⁴ U raznim stenogramima i drugim zapisima sa sastanaka ili predavanja ovakva mesta uglavnom izostavljaju.

Ponavljanje/samoponavljanje

Ponavljanje sopstvenog iskaza ili njegovog dela – **samoponavljanje**, kao i ponavljanje iskaza drugog govornika – **ponavljanje** imaju posebnu razgovornu funkciju i u zapisu ih valja obeležiti posebnim znakom. Ponavljanje može imati različite interpretacije sa stanovišta funkcije u razgovoru. Detaljno se istraživalo u dečjem govoru gde se pokazalo da je ponavljanje jedna od prelaznih faza u programiranju i razvoju opsega rečenice deteta. Naime, dete može razviti strategiju u jednom razvojnom periodu da kaže najpre deo iskaza, pa da ga ponovi i proširi još jednom informacijom. Na primer, u fazi pre pojave dobro oformljene relativne račenice dete je imalo običaj da iskaže relativni odnos pomoću dva iskaza, i to tako što u drugom ponovi deo prvog. Pružajući lutku sagovorniku kaže: *To beba / to beba mama kupila*.

U govoru odraslih ponavljanje je jedna stalna osobina vođenja razgovora. Na primer, ponavljanje sopstvenog iskaza je jedna od redovnih strategija u predavačkom diskursu. Naročito u onom delu u kojem se precizira cilj izlaganja. Drugi su istraživači ustanovili da ponavljanje doprinosi stvaranju kohezije nekog razgovora.

Ponavljanje iskaza sagovornika može imati različita značenja: slaganje sa sagovornikom, želja da se u razgovoru ostane, ali ne i da se pruži nova informacija. Otuda za sve one koji analiziraju postupak razgovornih strategija i tehnika pojedinaca ponavljanje i samoponavljanje jesu jedno od važnih mesta kojem se u zapisu mora posvetiti pažnja.

Oklevanje

Oklevanje je takođe jedan od razgovornih pokazatelja, najčešće je u trenutku kada se traži prava reč, ili pak, ako se želi izostaviti nešto što govornik procenjuje da sagovornik ne bi rado čuo. Oklevanje se može izražavati na različite načine: jednostavno pauzama, zatim ubacivanjem različitih partikula ili drugih "malih reči" (fillers) čime se dobija u vremenu da se smisli nešto drugo. Na primer,

A u međuvremenu – u stvari uz-uz put oni vide šešir / i - e -- hoće jedan dečak je uzeo taj šešir.

Kao pokazatelj oklevanja kod nas je najčešći slučaj da se ubacuje reč "ovaj".⁵ Govornik, prema zahtevima pravila dobrog govora, treba da uliva sigurnost svojim govorenjem a oklevanjem to ne čini. Oklevanje, međutim, za one koji se interesuju kako govornik stvara iskaz u datom trenutku može biti dragocen pokazatelj drugih, za istraživača važnih procesa (traženje dobre reči, usmerenost prema sagovorniku i sl.).

Partikule

Razgovorne **partikule** su sve one "male reči" koje obezbeđuju koherentnost razgovora. Tu se ubrajaju na primer, "aha", "da", "ne", zatim one reči koje

⁵ Ona se u našim školama uglavnom isteruje iz govora učenika kao jedan od prototipa loše kulture govora. Naime, lepo govoriti podrazumeva govoriti bez oklevanja (okleva onaj koji je nesiguran, koji ne zna, procenjuje nastavnika).

povezuju neke celine 'međutim', 'uostalom', 'mada', ili kojima se nagoveštava otvaranje razgovora 'pa', 'e pa', 'ma' (up. M. Ličen, 1990; S. Šokica, 1987; L. Zybatow, 1989), zatim produžavanje i nastavljanje 'onda' ili skoro završavanje razgovora 'ajde', 'ajde zdravo' u telefonskom razgovoru. Dakle poduži je spisak takvih reči koje nam mnogo kažu o govornicima, kako se odnose prema temi i sl. U svom radu o funkciji partikule 'znaš' J.O. Östman (1982) pokazuje da ima veoma različitu pragmatičku funkciju u razgovoru i da je treba posebno proučavati s obzirom na različite **govorne žanrove** (intervju, priča-nje itd.) i s obzirom na polne razlike. Zaključuje da postoji razlika u upotrebi partikule 'znaš' među muškim i ženskim osobama engleskog jezika koje su bili ispitanici u istraživanju spontanog govora u Kaliforniji). Uočena je tendencija veće upotrebe ove partikule među ženama, nego među meškarcima (pa je uključuju u inventar tzv. "ženskih" leksema). On ukazuje na to da je osnovno ili prototipično značenje ove partikule, zadržavanje prava govorenja: kada govornik hoće da produži govorenje, ali "nije domislio" šta će reći, ubacuje 'znaš' kao umetak (filler) u međuprostor dok se ne seti date reči ili izraza. Ako je ova osnovna funkcija partikule 'znaš' takvog značenja, onda konstatacija da je više koriste žene nije tako važna koliko zaključak o načinu na koji se 'znaš' koristi u njihovim iskazima. Autor određuje nekoliko osnovnih takvih načina:

1. 'Znaš' se može ubaciti između obaveznih delova iskaza.
2. Ispred obaveznog elementa u iskazu, kao relevantno tranzitno mesto.
3. Posle tzv. lošeg početka iskaza.
4. Pre ponovljene reči ili fraze.
5. Kao sredstvo za privlačenje pažnje sagovornika ili kao sredstvo za ukazivanje promene teme razgovora.

Ako se analiziraju načini upotrebe 'znaš' u ovim položajima u iskazima govornika oba pola onda se može zaključiti da muškarci koriste 'znaš' između obaveznih elemenata (On je, znaš, bio ovde). Ženske osobe, pak, koriste 'znaš' češće od muškaraca pre obaveznog elementa u iskazu, što autora podstiče da zaključi kako žene koriste 'znaš' da odrede ceo govorni čin ili informaciju a muškarci deo celine. Šta smo hteli da pokažemo ovom digresijom o upotrebi jedne od velikog broja konverzacijonih partikula u našem i drugim jezicima? Skreće se pažnja na važnost precizno zabeleženih podataka u zapisu, ne samo da je neka partikula upotrebljena, već i njeno mesto i moguća naglašenost u iskazu. S druge strane, "umivanje" zapisa u pravcu pisane norme standardnog jezika, tj. izbacivanje partikule iz zapisa (što je najčešći slučaj sa 'ovaj' ili 'aha') ima dalekosežne posledice kada je reč o daljoj analizi zabeleženog razgovora. Mada se može činiti da se ove "male reči" upotrebljavaju bez pravila upravo obrazložena analiza Östmana pokazala je da njihovu upotrebu natkrivaju lingvistička i komunikativna ograničenja koja su vezana za njihovu upotrebu. Mada se partikule pojavljuju frekventno i u pisanom jeziku, njihova je pragmatička funkcija tamo drugačija. Otuda zapisivač ne sme u transkripciju prenositi pravila upotrebe iz pisanog jezika. Detaljna analiza ovakvih reči može se valjano iskoristiti u kontrastivnim i

međujezičkim studijama a u svrhu metodološke razrade učenja razgovora u stranom jeziku.

Pokazali smo da je inventar razgovornih postupaka velik i da ga treba precizno odrediti u zapisu.

Postupak skidanja razgovornog materijala sa magnetofonske trake

Prilikom analize razgovornog jezika istraživač se susreće sa tri osnovna pitanja: 1. Kako snimiti validan empirijski materijal? 2. Kako ga zapisati (transkribovati) sa trake na hartiju? 3. Kako odrediti jedinice analize?

U vezi s prvim pitanjem najčešća su dva potpitanja: 1) Da li snimiti razgovor bez prisustva onoga ko će materijal naknadno analizirati, ili uz njegovo prisustvo (tzv. paradoks posmatrača) i 2) na koji način zapisivati materijal.

Kako na najbolji način sakupiti korpus empirijskih podataka? Oni koji se bave empirijskim istraživanjima sagovornika, kao što je slučaj sa psiholozima i sociolozima, znaju da prisustvo/odsustvo ispitivača u datoj komunikacijskoj situaciji može imati negativne ili pozitivne uticaje na sam prikupljeni materijal. O tome je u literaturi u više navrata pisano. Labov (1972) govori o paradoksu posmatrača. Pretpostavka je svake posmatrane situacije, u cilju dalje analize, da se ona što vernije prikaže u svom prirodnom ostvarenju. Ukoliko je posmatrač vidljiv i dostupan onima koji komuniciraju sasvim je jasno da će prirodnost same situacije uključivati i ispitivača jer je prirodna potreba ljudska za interakcijom sa prisutnima.

Koliko posmatrač utiče na samu situaciju da je ona drugačija "neprirodnija" od one u kojoj njega ne bi bilo? Odgovor na ovo pitanje nude neka istraživanja o uticaju ispitivača na situaciju komunikacije, koja potvrđuju da taj uticaj postoji, ali on nije obavezan negativan. Dakle, moglo bi se reći da ima razloga da smatramo da je za ovakva istraživanja poželjnije da istraživač prisustvuje situaciji, jer bi time isključio nedostatke samog slušanja trake, što ponekad nije dovoljno da se ispravno interpretira snimak. Naravno, prisustvo istraživača može biti različito – recimo kada samo posmatra razgovor između majke i deteta, ili kada on vodi neki intervju, itd.

Obično je pitanje kako početi skidati razgovorni materijal sa trake? Materijal koji se želi prikazati u zapisu može biti prikupljen jednostavnim beleženjem, zapisivanjem razgovora dok on traje (što se koristi u metodi posmatranja). To smo koristili u našim dnevnicima o govornom razvoju dece u doba kada su ona bila još relativno mala (od prve do druge godine) i nisu mnogo govorila. (To je, uostalom bio jedini metod do pojave magnetofona). Nakon 50-tih godina, kada je magnetofon počeo široko da se upotrebljava za beleženje zvuka, postao je najčešći način beleženja razgovora. Danas se sve više koriste i video kamere, čime se omogućava beleženje i neverbalnih i situacionih komponenta razgovora. Ovaj poslednji vid se neće detaljnije prikazivati ovde, jer ga u našem materijalu nema, a u svetskoj literaturi se nude najrazličitija rešenja odnosa verbalnog i neverbalnog u zapisu, što traži poseban prostor.

Osnovno pitanje koje se postavlja kada počinjemo skidati zapis sa trake je da li odmah precizno skidati sve što se u datom segmentu razgovora čuje ili najpre skinuti osnovu teksta, a onda dodavati druge informacije.

⁴ Opširnije o partikulama u radovima Ličen; Mrazović i Vukadinović.

Za dobar i pouzdan skinut zapis neophodan je dobro i pouzdano snimljen materijal, na dobroj traci. Potrebno je već za vreme snimanja minimizirati sve ono što će datom snimku škoditi (drugi glasovi, zatim buka, galama sa ulice ako se ne snima u nekoj prostoriji). To podrazumeva da se mikrofoni dobro postave u odnosu na govornika, a ako je skriveni onda u opsegu kretanja osobe koja se snima.

U trenutku kada se zapis pravi, pretpostavka je da pred sobom imate dobar snimak. Najvažnije je da u prvom susretu sa snimljenim materijalom zaboravite sva pravopisna i ortografska pravila koja važe za pisani tekst, i pažljivo slušate da čujete stvarno ono što je rečeno, a ne ono što smo naučili da u pisanoj normiranoj formi treba da bude. Ova je pozornost veoma važna jer mnogi od nas već imaju automatizirano znanje pisanog jezika pa se ono, čim se pristupi pisanju aktivira. To znači da će zapisivač i kada govornik kaže *Je li si bio okrenuti u standardnu formu Da li si bio ili, čak i kad čuje Je li bio pisaće Je si li bio, itd.* Pogotovo je to slučaj sa stavljanjem zareza u zapisu. Nadalje, to je slučaj u izostavljanju onih "malih reči" (fillers) koje nam mnogo kažu o samom tipu interakcije sagovornika: 'uh', 'hm', 'aha', 'mhm', i sl. Levelt (1983, 70) je analizirajući uzvik 'uh' u govoru pokazao da on znači da je nešto u datom trenutku bilo zaboravljeno, ali se govornik upravo priseća. Sve forme "ulepšavanja" govora za pisanu priliku moraju biti izostavljene (kao što su, da navedemo još jedan čest primer, stavljanje inicijalnog h – u 'teli', 'oču', 'odir').

Prva faza. Najpre valja ceo tekst koji se skida preslušati da se dobije osnovni uvid u sadržaj zapisa. Zatim se najpre zabeleže one reči koje se dobro čuju na traci. Pažnju treba usmeriti uvek na jednog govornika, pogotovo u onom trenutku kada se njihovi govori preklapaju. U početku znači treba izostaviti moguće druge glasove sagovornika koji se preklapaju sa glasom govornika čiji govor zapisujete. Dakle, zapisivanje počinje od opštijih stvari, a specifičnije se dodaje nakon preslušavanja, korigovanja i sl., jer u početku nije moguće sve zapisati.

Važno je već u prvoj fazi za svakog govornika odrediti simbol. To može biti prvo slovo njegovog imena, ali u situacijama kada se identitet govornika želi sakriti koriste se ili opšti simboli, kao što su D(oktor) – P(acijent) ili U(čenič) – N(astavnik). Ili se uvedu slova A, B, C, itd., kojim se označava i redosled uključivanja sagovornika u razgovor. Naime, A je govornik koji je počeo razgovor, B se zatim uključuje, a C je poslednji, itd. Ukoliko se daje novo ime trebalo bi dati ono koje je makar po slogovnoj strukturi jednako originalnom. Ako je u istom snimku prisutno više govornika iste vrste, na primer jedan D(oktor) ili dva P(acijenta), onda će se jedan obeležiti kao P-1, a drugi kao P-2.

Druga faza. Snimljeni govor je na traci zapisan kao govorni. To je sukcesivno redanje elemenata iskaza ili nekih drugih jedinica komunikacije. Potrebno je odrediti ove jedinice analize u zapisu, kako bi se u vizuelnom obliku materijal mogao predstaviti prema svrsi istraživanja. Dakle, ako se kao jedinica analize odredi iskaz, onda je važno odmah beležiti kraj jednog iskaza. Na primer, ako pravite zapis nekog pričanja / pripovedanja, kao što je bio slučaj u našem istraživanju razvoja sposobnosti pripovedanja dece, onda se materijal govornika, jer je tu manje više u pitanju monolog a ne brza razmena više

sagovornika, može prikazati tako da se jedinice redaju jedna za drugom a pomoću kose crte (/) se ukazuje na kraj tih jedinica.

U trećoj fazi neophodno je odrediti kako će se u zapisu prikazivati sagovornici. To može zavisi od vrste analize koju želite da nađinite. Ali, ako se žele znati neke opšte mogućnosti, navodimo nekoliko primera. Tako recimo, kada je reč o telefonskom razgovoru u kojem mogu biti samo nekoliko replike među sagovornicima, onda se to može prikazati kao sukcesivno smenjivanje govornika u razgovoru, kao što je Schegloff (1972) prikazao:

A.Nolit, izvolite.

B.Je li to Nolit? Ovde Miša iz Kaća.

A.Da, izvolite.

B.Je li ste dobili knjige za šesti?

A.Nismo još.

B.A kada se nadate?

A.Možda sutra.

B.Hvala, doviđenja.

A.Doviđenja.

U takvom sukcesivnom prikazu se odmah može posebnim odvajanjem signalizirati podela na veće jedinice od jedinice analize kakve su epizode u pripovedanju ili paragrafi u telefonskom razgovoru.

Ovaj je prikaz dobar za opis razgovora profesor – učenik gde na jedno pitanje profesora sledi jedan odgovor učenika, ili u medicinskom intervjuu gde na pitanje doktora sledi odgovor pacijenta.

Međutim, ako se u zapisu želi posebno obeležiti ono što radi jedan govornik i ono što radi drugi, na primer, kada je reč o interakciji deteta i odraslog, onda se ceo prostor može podeliti na dva dela u kojem se odvojeno predstavljaju iskazi svakog govornika onim redosledom kojim se ostvaruju. U tom slučaju neophodno je imati i posebne kolone za neverbalne informacije kako bi se zapis upotpunio. Koji će govornik biti na levoj, a koji na desnoj strani prostora zavisi od zapisivačeve namere u analizi. Ako je, na primer, u fokusu analize govor deteta, onda se može staviti njegova kolona prva. Daćemo jedan predlog za zapise ovog tipa:

imena: _____ datum: _____ broj trake _____ strana _____

Govornik A		Govornik B	
verbalno	neverbalno	verbalno	neverbalno

Ovakav se raspored može koristiti ako imamo, na primer, prikazivanje dva razgovora koje prati i neka aktivnost, manipulisanje predmetima (kao što je moguće u folklorim zapisima).

U ovoj je fazi važno znati kako se koriste znaci interpunkcije koje znamo iz našeg pravopisa: tačka (.), zarez (,), pisanje velikih slova, zatim dve tačke (:), i sl. Tačka se stavlja na kraj jedne celine, kao i u pravopisu. Ako je jedinica analize klauza, ili iskaz, što je manja celina od rečenice (mada se može i poklopiti sa rečenicom), onda je važno znati kada će se stavlјati zarez, kao manja pauza, a kada tačka. Zapisivači mogu odrediti da će svako uključivanje

sagovornika u razgovor otpočinjati pisanjem velikog slova. Međutim, može se ustaliti da se sve piše malim slovima, osim ličnih ili geografskih imena, što inače odgovara uzusu našeg pravopisa (ali ne i u nemačkom u kojem se sve imenice pišu velikim slovom). Drugim rečima, treba odrediti šta je značenje i funkcija pisanja velikog slova u zapisu razgovornog jezika.

Neki istraživači predlažu da se pravopisna pravila u potpunosti isključe iz zapisa. Zapis ostaje kao autohtono delo koje treba da bude nezavisno od pravopisne konvencije, istraživačke namere, i sl. Onaj koji čita zapis treba da bude oslobođen "predrasuda" i da u čitanju utka svoju interpretaciju. Stavlja se akcenat na reči samo tamo gde se čini neobičan. Ili, ako je u pitanju neko dijalekatsko ispoljavanje koje može pomoći u daljoj analizi odnosa standarda prema dijalektu, takvi se akcenti moraju stavljati. Međutim, ono što jeste važno jesu intonacione celine u razgovoru, ako istraživač odredi da je takva celina jedinica analize.

U četvrtoj fazi zapisivač obraća pažnju na one specifičnosti govorenja kakvi su loš start, preklapanje, zastajkivanje, itd. Zatim na zvuke koje čuje istovremeno sa govorenjem (govor drugih prisutnih, smeh, duboko disanje, i druge natuknice koje mogu biti od koristi istraživačima). Posebno je važno odrediti dužinu pauza, ako se radi štopericom, ili ako se određuje samo u okviru one tri kategorije (duga, srednja, kratka). Nakon prvog skinutog zapisa, istraživač još jednom prolazi sva mesta i koriguje ih. To se može pre svega odnositi na određenje dužina pauza, intonacionih celina, zatim dužine trajanja preklapanja, i sl. Zatim je potrebno da još neko, ko se razume u zapisivanje ovog tipa, presluša skinuti materijal. Nakon toga je moguće ceo materijal prekucati. Od koristi su istraživaču i natuknice koje zapisivač daje o stanju same trake, o svojim zapažanjima tokom skidanja materijala, i sl. Ovo stoga što je sasvim jasno da jedno zapisivanje nikada nije ostvarivanje razgovora u svim njegovim aspektima, već nužna selekcija koja odražava interesovanja i teorijski pristup samog istraživača. Sam snimak uvek sadrži više informacija pa je neophodno čuvati snimak zajedno sa skinutim, zapisanim materijalom, a ne presnimavati ga ili uništavati. S obzirom na to da neke trake treba da traju i 20 godina u arhivi, potrebno je da budu najboljeg kvaliteta. Arhiva kaset mora biti po svim standardima čuvanja takvog materijala (na suvom, nesunčanom mestu i sl.) kako bi duže trajale.

Zaključak

Prenos diskursa u tekst svojevrstan je teorijski i praktičan zadatak za svakoga ko odluči da istražuje prirodu razgovornog jezika. Svaki je zapis, manje-više odraz teorijskih shvatanja autora o prirodi razgovora, što se pokazuje odbirom jedinice analize, načinom prikazivanja razgovornog materijala i tipom transkripcijskih znakova. Uverenje je svih navedenih istraživača da se u analizi razgovora može doći do celine, ako se pokaže funkcionisanje najmanjih jedinica analize. Nismo, međutim, navodili i mišljenja koja se suprotstavljaju ovakvom načinu analize razgovora.

Vežbanje

1. Pokušajte stečeno znanje da primenite na jednom primeru snimljenog razgovora koji ćete sami odabrati.
2. Pročitajte neke od radova koje dajemo u literaturi.

Literatura

- Coulthard, M. i M. Montgomery (1981), *Studies in discourse analysis*.
Du Bois, J.W. Cummings, S. i S. Schuetze-Coburn (1988), *Discourse transcription*.
Ehlich, K. i J. Rehbein (1979), *Erweiterte halbinterpretative Arbeitstranskription*.
McWhinney, B. (1989), *CLAN Manual: Child language analysis*.
Ochs, E. (1979), *Transcription as theory*.
Svartvik, J. (ur.) (1990), *The London-Lund corpus of spoken English: Description and research*.
Wells, G. (1975), *Coding manual for the description of children's speech*.
Zemskaja, E.A. i L.A. Kapanadze (ur.) (1976), *Russkaja razgovornaja reč*.

4 **TEORIJE U DISKURS ANALIZI**

Budući da se pitanjima diskursa bave različite discipline, pored lingvistike, teorijske osnove se mogu osetiti upravo iz susednih disciplina, uključujući i metodološki aparat. Tako se danas konstatuju teorije iz filozofije jezika i to one koje se bave običnim jezikom na području engleskog jezika – Austin, Grice, Searle, naglašavajući da se radi o shvatanju jezika kao delatnosti, čemu treba pridružiti i teorijsko shvatanje Bahtina (1980) izneto u okviru drugačije filozofske orijentacije u Rusiji. Drugi izvor teorijskog razmišljanja je u kognitivnim naukama, pre svega psihologiji i kognitivistički orijentisanoj lingvistici (W. Chafe, 1980). Treći je izvor u etnometodološkim teorijama sociološki usmerenim, među predstavnicima se ističe američki sociolog Schegloff sa saradnicima (1977).

U filozofiji jezika je jedna orijentacija usmerena ka objašnjavanju komunikacione namere govornika. To su teorije koje jezičku sposobnost objašnjavaju kao delatnost. Zajedničke su sledeće crte ovakvom poimanju jezika (prema Mišćeviću, 1987, 14).

- Težište u razmatranju nije ni jezik kao lingvistički sistem (kao kod strukturalista) ni pojedini formalni jezici s njihovom semantikom (kao u razmišljanju logičara o jeziku), nego govorna delatnost i upotreba.
- Govorna delatnost se razmatra kao neko činjenje, rukovođeno skupom pravila i potaknuto komunikacijskom namerom.
- Problemi značenja, propozicije, istinitosti i ostala pitanja filozofije jezika ulaze u domen razmatranja, ali ne kao centralna pitanja, već kao problemi podređeni tematici govorne delatnosti. Otuda se ove teorije još nazivaju i teorije komunikacione namere. Insistiranje na nameri u komunikaciji govornika znači da se govorenje ne izdvaja iz onog konteksta u kojem se ovo pojavljuje kao delatnost. Tri su važna pojma o kojima se ovde vodi računa: govorenje, namera i činjenje (delovanje). Ono što treba objasniti jeste koja ograničenja postavljaju norme i konvencije na oblike komunikacije i na njenu uspešnost, a u kojoj su meri ta ograničenja smetnja govornoj delatnosti.

Naglašava se da je govorna delatnost saradnička (kooperativna) delatnost koja zahteva usklađivanje i koordinaciju oba saučesnika komunikacije – govornika i sagovornika u zajedničkom izgrađivanju značenja. Ove teorije polaze od namere i bave objašnjavanjem značenja u komunikaciji. Drugim rečima, jezički upućivati na neki predmet jeste radnja, slična drugim radnjama, po tome što može biti uspešna i neuspešna, zavisno od okolnosti.

U okviru ovakvog teorijskog pristupa tri su značajna imena John L. Austin (1962), Paul H. Grice (1975, 1981) i John Searle (1969).

4.1 Austinovo shvatanje jezika

Austin (1962) shvata jezik kao delatnost koju objašnjava analizom prirode čovekovih iskaza. Stvorio je termin **performativni iskazi**. Austin navodi sledeći primer da pokaže o čemu govori. Kada neko pušta novi brod u vodu postoji određena konvencija kako se to čini i tada izriče iskaz: *Ovom brodu dajem ime Kraljica Elizabeta*. Izgovarajući ovaj iskaz govornik istovremeno čini nešto – imenuje brod; daje mu ime. Govoreći ono što radi govornik izvršava radnju. Ovakvu vrstu iskaza Austin naziva **performativnim**. Da bi jedan iskaz bio performativan mora biti izgovoren u određenim okolnostima, društveno uslovljenim i konvencionaliziranim. Na primer, kada matičar izgovara iskaz *Ovim vas proglašavam mužem i ženom*, to se dešava u datom matičnom uredu u datim odnosima mlade i mladoženje. Ili, kada se kaže *Ovim proglašavam završetak rata* to se događa u ustaljenim uslovima i to izgovara osoba za to zadužena. U protivnom i iskaz (1) i iskaz (2) izgovoreni u nekim drugim prilikama, a podrazumevajući istu situaciju, nemaju tu performativnu snagu o kojoj ovde želimo da govorimo (izgovaranjem se događa to o čemu se govori). Treba još pomenuti da u ovakvom viđenju značenja iskaza, nije u prvom planu njihova istinitost ili lažnost kao u nekim drugim pristupima u filozofiji jezika, već se vodi računa o društveno prihvatljivoj konvenciji. To znači, ako obećavam *Vratitiću sutra pare* očekuje se da će se obećanje i ispuniti, prema ustaljenoj konvenciji u društvu. Neiskrenost u ovakvom razmatranju se ne uzima u obzir.

Postoje neki gramatički uslovi ili kriteriji po kojima se može odrediti da li je iskaz performativan. Svi ovakvi iskazi imaju glagol u prvom licu jednine prezenta. Takvi se glagoli mogu zapravo nabrojati:

1. obećati *Obećavam da ću napisati zadatak.*
2. naredivati *Naređujem da se osude na smrt dezerteri.*
3. izjavljivati *Izjavljujem da nisam kriv. (optuženi)*
Izjavljujem da je optuženi kriv. (sudija)

Ovi gramatički elementi su nekakav znak za raspoznavanje značenja performativnih iskaza. Mada, treba naglasiti da ne moraju svi elementi gramatičkog ustrojstva iskaza biti i eksplicitno izgovoreni (ili napisani). Na primer, ako na vratima stoji *Opasan pas* to je zapravo kondenzovan performativni iskaz koji glasi *Ovim Vas upozoravam da je u dvorištu opasan pas*.

Pre bismo mogli govoriti da postoje nizovi glagola koji izražavaju obećanja, ocene, presude, daju izjave, što se vidi i na primerima direktiva (davanja nalog, zapovesti tj. upotrebe imperativa).

4.2 Razgovorne implikature Gricea

Paul H. Grice se u okviru filozofije jezika interesuje za prirodu značenja u kontekstu – kako ljudi koriste jezik. U toku rada na prirodi značenja Grice dolazi do zaključka da u spontanom razgovoru razumevanje značenja biva na osnovu podrazumevajućeg znanja sagovornika. Evo njegovog primera:

"Pretpostavimo da A i B govore o zajedničkom prijatelju C koji momentalno radi u banci. A pita B kako C napreduje u poslu i B odgovara: "Mislim sasvim dobro. Sviđaju mu se kolege i nije još bio u zatvoru". Mogao bi A zapitati šta B time misli, šta želi reći kad kaže da C još nije bio u zatvoru. Odgovori bi mogli biti različiti." (P. Grice, 1987, 56)

U razgovoru poznatih odgovor je jasan. Radi se o mestu koje je odgovorno u banci i mogućnost odgovornosti za prevaru velika.

Ovakvih je primera u razgovorima mnogo. Zato se Grice trudi da pronađe osnovne principe na osnovu kojih funkcioniše podrazumevajuće razumevanje. Termin je **implikatura** – odnosi se na ono što je implicirano, ali ne i izgovoreno u razgovoru. Jedno od razloga zbog koga se ovaj problem u diskursu uvodi jeste da se objasni kako se kohezija nekog diskursa "drži" na osnovu podrazumevanog znanja među sagovornicima. Naime, i kada se čini da neki iskazi sagovornika nisu u međusobnoj povezanosti, ili koheziji, ako se uvede podrazumevano znanje, vidi se da jeste.

Grice govori o **konverzacionim implikacijama**. "Naš se razgovor ne sastoji od sledećih nepovezanih replika i ne bi bilo baš racionalno da je tako. Razgovor je do neke mere zajednički napor i svaki sagovornik vidi neku zajedničku svrhu, skup svrha ili makar neki zajednički prihvatljiv pravac".

Na svakom će stupnju razvoja dijaloga neki konverzacioni potezi biti isključeni i konverzacioni nepoželjni. Može se formulisati opšti princip kojeg se sagovornici drže a to je: "neka vaš doprinos razgovoru bude onakav kakav se traži, u momentu kada se traži prema očekivanoj svrsi i pravcu razgovora u kojem učestvujete" (H. P. Grice, 1987, 58).

Ovaj primer Grice definiše kao **načelo kooperacije**. Taj načelni princip ima četiri podkategorije.

1. Količinu informacije, koju određuju 2 maksime:

"doprinos neka vam bude što informativniji" (za cilj određenog razgovora)

"doprinos razgovoru neka ne bude informativniji nego što je potrebno".

2. Kvalitet koji regulišu 3 maksime:

- "neka vam doprinos razgovoru bude istinit"
- "ne kaži ono što ne misliš da je istinito"
- "ne kaži ono za šta nemaš odgovarajuće dokaze"

3. Relaciju

"budi relevantan"

4. Modalitet se odnosi na način kazivanja, a regulišu ga 4 maksime:

- "budi jasan"
- "izbegavaj nejasne izraze"
- "izbegavaj dvosmislenosti"
- "budi kratak" (izbegavaj nepotrebna fraziranja)
- "paži na red".

Razgovorne implikature, i maksime koje ih regulišu povezane su sa ciljem kojem razgovor pre svega i služi. "Moje maksime tako su složene kao da je cilj razgovora maksimalno uspešna razmena informacija", naglašava Grice (1987, 59). Njemu je cilj da prikaže razgovor kao posebnu vrstu racionalnog ponašanja u svrhu nekog cilja. Razmišlja o standardnom tipu razgovorne prakse, o nečemu što je razumno da se radi i što ne treba napustiti.

Grice naglašava da u razgovornoj razmeni postoji zajednički cilj te doprinos učesnika razgovora mora biti obostran, u čemu postoji određeni dogovor među sagovornicima. Ovo su elementi kooperativne transakcije u razgovoru, koje zove princip kooperacije. Grice ne uzima u obzir i afektivne, već samo racionalne faktore razgovora. Upravo kada dolazi do implikatura ovi drugi faktori ulaze u igru:

1. govornik može tiho i neprimetno prekršiti maksime (i time povesti sagovornika na krivi put),
2. govornik se ne mora pridržavati ni maksime ni načela saradnje,
3. govornik se može naći u sukobu sa zahtevima maksima,
4. govornik se može podrugivati.

Upravo u ovakvim situacijama dolazi do delovanja **implikature**. Razgovorom se implicira da se od govornika očekuje da stvarno poštuje konverzacijske maksime, pre svega načelo saradnje, da govornik smatra da se od njega očekuje ponašanje usklađeno s maksimama, da je, nadalje, govornik sposoban da shvati da je pretpostavka koja je u razgovoru spomenuta, stvarno potrebna. Implikatura se razrešava u datom kontekstu pod datim okolnostima.

"Kad kažemo X se sastaje s nekom ženom, normalno implicirano je da ta žena nije X-ova žena, majka, sestra, ili bliski platonski prijatelj".

Implikatura je ovde da je reč o nekoj tudoj "ženi".

U čemu je zainteresovanost diskurs analize, pre svega lingvista, za ovu vrstu teoretisanja o jeziku? U tome što je utkano značenje u datim iskazima izvan njihovog semantičkog konteksta. Značenje se navedenog iskaza ne razume iz sintaksičke konstrukcije, već na osnovu okolnosti, saradničke namere sagovornika onoga što oba sagovornika podrazumevaju. Uz pomoć principa saradnje možemo objasniti upotrebu poslovice, šala, viceva i anegdota u razgovoru:

majka-ocu: Govorim govorim i govorim, ne sluša me!
(reč je o ponašanju deteta)
otac-majci: Pas laje vetar nosi.

Mada se u nekim momentima Griceove maksime mogu učiniti slične zahtevima retoričara u svrhu lepog govorenja, cilj njegove teorijske analize je sasvim drugačiji. Njega interesuje efikasna konverzacija cilju usmerena, a ne lepo govorenje. U tom smislu treba ovde izložene podatke sasvim različito shvatiti od onoga što se podrazumeva u našoj pedagoškoj literaturi pod terminom kultura izražavanja ili kultura govorenja (mada, kako i sam Grice kaže, delimično se maksime mogu odnositi i na to kako se nešto kaže, na primer, ne treba uvrediti sagovornika i sl.).

4.3 Teorija govornih činova Searla

Teorija govornih činova se ovde predstavlja u sažetom obliku sa fokusom na onom delu teorije koji je bio iskorišćen u diskurs analizi za empirijsku proveru. To znači da mnoge dimenzije čisto filozofske strane ove teorije ovde ostaju po strani (Upućujemo čitaoca da se o tome bolje upozna u predgovoru prevoda knjige na našem jeziku, Serl, 1991).

Kao i njegovi prethodnici i Searl shvata govorenje kao vrstu delatnosti. Govor je za njega izvođenje činova u skladu sa nekim pravilima. Da bi svoju teoriju koherentno prikazao morao je posebno razraditi najpre osnovni teorijski pojmovnik: šta su govorni činovi, šta značenje, šta je to referencijalnost i, na kraju, kako funkcionišu pravila za izvođenje činova.

Pogledajmo najpre nekoliko primera da vidimo na šta se Searlovo objašnjava vanje odnosi kada govori o govornim činovima.

1. Sem puši iz navike.	tvrdnja
2. Da li Sem puši iz navike?	pitanje
3. Seme, puši iz navike!	naredba
4. Kad bi Sem pušio iz navike!	htenje

Svi izrečeni sudovi (činovi) odnose se na Sema. U osnovi svih primera je sud da Sem puši iz navike. Govoreći ove iskaze govornik čini najmanje tri radnje:

- a. izriče iskaz u obliku, morfema, reči i rečenice
- b. referiše, upućuje na ličnost (Sema) čime čini predikaciju
- c. tvrdi, pita, naređuje, itd. čini iskazivanje čina.

Izgovarajući ovaj iskaz govornik čini sve tri radnje istovremeno. Ovakve činove Searl naziva **ilokucionim činovima**. Za razliku od onih kojima se vrši uticaj na mišljenje, verovanje, delanje sagovornika, za koje koristi termin – **perlokucionni činovi**.

Navedeni primeri 1-4 mogu se i tako organizovati da se eksplicitno izgovara namera govornika:

1. Tvrdim da Sem puši iz navike.

2. Pitam da li Sem puši iz navike?

Kako će se ovi čini u pojedinim jezicima izražavati zavisi od raspoloživih sintaksičkih sredstava u datom jeziku.

Upotreba ilokucionih činova, kao jedinica analize govora, regulisana je pravilima. Postoje dve vrste pravila:

regulativna

kojima se uređuje oblik

ponašanja postojeći

u društvu nezavisno od ovih

pravila

konstitutivna

kojima se određuju novi

oblici ponašanja govornika

Primer za regulativna pravila se može videti u iskazu: *Kad sečeš hleb nož držiš u desnoj ruci*, kojim se reguliše ponašanje na osnovu ustaljene, dogovorene prakse u društvu. Konstitutivna pravila funkcionišu po šemi X važi kao Y u kontekstu C. Tu se kao primer može navesti pravilo koje konstituiše obećanje za koje postoji, zatim, određena obaveza.

Searl naglašava da govoriti neki jezik znači izvoditi govorne čine u skladu sa pravilima, od kojih su dva pomenuta uslovljena konvencionalnom realizacijom niza skupova osnovnih konstitutivnih pravila.

Kako funkcioniše govorni čin u zavisnosti od pravila i značenja, Searl detaljnije objašnjava na primeru indirektnih naredbi što je, inače, među istraživačima u različitim jezicima bilo najviše primenjivano. Otuda i mi ovde detaljnije prikazujemo Searlovo shvatanje indirektnih govornih činova.

Searl kaže da postoji **govornikovo značenje iskaza** (speaker's utterance meaning) i **namereno značenje** (intended meaning of utterance). Drugim rečima, ono što je govornikova namera, sintaksički može biti različito izraženo. Zahtev da se zatvori prozor sintaksički može ovako biti formulisano:

1. *Zatvorite prozor.*

2. *Molim Vas zatvorite prozor.*

3. *Da li biste bili ljubazni da zatvorite prozor.*

4. *Ovde je hladno.*

Da li se ove razlike mogu evidentirati u svim jezicima? Odnosno da li postoje jezičke specifičnosti u odnosu na ono kako se neki govorni čin kaže? Upravo je ovo bilo predmet mnogih empirijskih istraživanja u raznim jezicima. Na primer, Sh. Blum-Kulka (1983) pokazuje da su pragmatički, lingvistički i društveni faktori koji određuju realizaciju govornih činova jezički specifični. Ovo je saznanje od velike važnosti za uočavanje teškoća u učenju stranih jezika.

Jezici se mogu svrstavati na više ili manje direkne u ispoljavanju zahteva, naredbi ili molbi, što je regulisano ustaljenim socijalnim normama. Uočeno je, na primer, da je u hebrejskom direktnost izražavanja suda ili naredbi veća nego u engleskom jeziku. Na primer u naučnoj diskusiji poznatih stručnjaka uobičajeno je da jedan kaže drugom *Nisi u pravu* ili *To nije tačno* (što je, izgleda važeće i u našem jeziku). U engleskom jeziku bi se u ovakvoj situaciji takvi iskazi smatrali neuljudnim, agresivnim. Bili bi zamenjeni iskazima *Da li ste sigurni*, i sl. Prisutna je, razgovorna strategija umanjivanja (mitigate) snage, poruke, ili osnovne namere govornika. Ovakve su strategije jezički specifične, i naglašavaju ih oni istraživači koji su Searlove govorne čine primenjivali u

različitim jezicima. Na primer, za japanski jezik istraživači navode da se američke reklame poput slogana: *Pijte koka-kolu!* ili *Kupujte danas platite sutra!* smatraju agresivnim, čak nezamislivim na japanskoj televiziji, jer je osnovna strategija ubeđivanja kupca upravo u indirektnosti, a ne direktnosti iskaza. Stepennost direktnosti je kulturno-društveno uslovljena, što reguliše snagu ilokucionih činova.

Searlova teorija govornih činova je bila najviše korišćena i eksperimentalno proveravana u poslednjih dvadeset godina i u diskurs analizi. Ponudene su i mnoge modifikacije, kako u broju samih govornih činova, tako i u njihovoj formulaciji.

Zaključak

Konstatuje se prisustvo različitih teorijskih pravaca u diskurs analizi, čije je poreklo u disciplinama susednim lingvistici, filozofiji, kognitivnoj psihologiji i etnometodologiji. Može se dodati da se i dostignuća transformacione teorije Chomskog osećaju, pre svega u tekst lingvistici.

Vežbanja

1. Iz prevoda knjige Serla (1991) "Govorni čini" pročitajte poglavlje 3: Struktura ilokucionih činova.

2. Proučite taksonomiju govornih činova koju je autor sačinio.

Literatura

Blum-Kulka, Sh. (1983), *Interpreting and performing speech acts in a second language: A cross-cultural study of Hebrew and English*.

Chafe, W. L. (1985), *Lingvističke razlike kao posledica razlika između govorenja i pisanja*.

Grice, H. P. (1979), *Značenje*.

Grice, H. P. (1987), *Logika i razgovor*.

Idić, M. (1983), *O rečenicama kojima se dopunjuje glagol znati*.

Ličen, M. (1987), *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku*.

Mišćević, N. (1981), *Iz novijih diskusija o narevi značenja*.

Ostlin, Dž. L. (1981), *Performativni iskazi*.

Ostlin, Dž. L. (1993), *Kako delovati rečima*.

Serl, Dž. (1991), *Govorni čini*.

4.3.1 Govorni čin komplimentiranja

Teorija govornih činova je najčešće primenjavama u istraživanjima drugog jezika u cilju poboljšanja nastave stranih jezika i ustanovljavanju razlika koje se u jezicima mogu uočiti. Ona je, takođe, proveravana i u usvajanju maternjeg jezika na ranom i kasnijim uzrastima s ciljem da se pokaže kako se sposobnost za upotrebu jezika u društvu postepeno stiče tokom usvajanja strukture jezika. Posebno se ova teorija pokazala korisnom u opisu razgovora u razredu u kojem su učitelji i učenici u specifičnom socijalnom i kulturnom okruženju. Budući da je osnova ove teorije da pokaže kako sagovornici deluju jedno na drugo u procesu sporazumevanja, bila je proveravana sa stanovišta povezanosti društva i jezika.

Međuzavisnost jezika i društva priznavana je u gotovo svim teorijskim pristupima jeziku. Razlika je samo u tome što je u nekima to i naglašavano, dok je u drugima podrazumevano, i analizirana je jezička struktura za sebe. U doba strukturalizma akcenat je bio na međuzavisnosti jezičkog sistema od društva, pa je veza posmatrana manje više na makro planu. Novija zalaganja u okviru etnolingvističkog metoda (D. Hajmz, 1980) naglašavaju da je zadatak opisati upotrebu govora u nekoj govornoj zajednici, izdvojiti pravila upotrebe i komunikacije.

Izučavanje govornih stereotipa ili formulaički izraza, kao što su oni u izvinjavanju (apologize), pozdravljanju (greetings), zahvaljivanju (thanks) ili davanju komplimenata (complimenting), dobri su primeri na kojima se može pokazati međuzavisnost jezičke strukture i strukture društva uz primenu teorije govornih činova. Nadalje, u ovim se formulaičkim izrazima, najočiglednije u davanju komplimenata, očituje ispoljavanje kulturnih vrednosti, manje-više eksplicitno.

Kompliment se u najširem smislu može odrediti kao spontani izraz divljenja ili uvažavanja sagovornika. Znanje ko-kome, kada-kako i zašto daje komplimente deo je opšte komunikacione sposobnosti izvornog govornika neke govorne zajednice. Poseban zadatak istraživača jeste da opiše sposobnost 1. izvornog govornika da interpretira socijalno i kulturno značenje koje kompliment podrazumeva, i 2. da odgovori na adekvatan način na dobijeni kompliment. Čeo govorni čin davanja i primanja komplimenta podrazumeva znanje o društvenoj i kulturnoj funkciji jezika u govornoj zajednici izvornog govornika.

Opisi govornog čina komplimentiranja danas se manje-više zasnivaju na materijalu engleskog jezika N. Wolfson (1983), ali su prisutni podaci i iz slovenskih jezika - Manes (1983) daje uporedne podatke iz poljskog jezika.

Da bi se dobili koliko-toliko validni podaci potrebno je razraditi metod prikupljanja i analiziranja komplimenata jer je očigledno da ova vrsta govornih činova u velikoj meri zavisi od različitih faktora socijalne interakcije (pol, međusobna poznatost sagovornika, njihov status u društvu i u samom činu konverzacije, zatim uzrast sagovornika kao i tip govorne situacije).

Na korpusu 1000 različitih komplimenata Wolfsonova i drugi su jezikopisno sledeće zaključke.

Ako se **kompliment** definiše kao spontani izraz pozitivnog odnosa govornika prema sagovorniku (divljenja i/ili uvažavanja), onda se pokazuje da je lingvistička organizacija takvih govornih činova sasvim jednostavna, šablonizirane SINTAKSIČKE strukture i odbira leksičkih jedinica. Oko 50% svih zabeleženih primera imaju osnovnu sintaksičku strukturu koja se može prikazati na sledeći način:

sintaksička formula:	imenička sintagma	glagol (zaista)	pridev
primeri:	Maja	je zaista	lepa.
	Jovan	izgleda	sretan.

Druga polovina primera je varijanta ove osnovne strukture.

Oko 16% takvih izraza ima strukturu:

formula: Ja	(zaista)	volim/mi se sviđa	imenička sintagma
primeri: Meni	se zaista	sviđaju	tvoje naušnice.
Ja		volim	kako ti hodaš.
		Dopada mi se	kako ti hodaš.

a 14% slučajeva ima strukturu:

formula:	zamenica	'je'	(zaista)	pridev	imenička sintagma
primeri:	Ti	si	zaista	lep	muškarac.

Samo 6% primera imaju drugačiju sintaksičku organizaciju od ovih navedenih.

Delimično objašnjenje međuzavisnosti jednostavne i formulaičke sintaksičke organizacije komplimenta kao govornog čina i njegove funkcije u društvenoj interakciji dobija se analizom LEKSIČKIH jedinica koje se pojavljuju u ovim strukturama, a pre svega prideva i glagola. Najčešće korišćene pridevske lekseme su samo dve 'lep' (23%) i 'dobar' (18%), što ukupno iznosi oko 42% svih primera, blizu polovine ukupnog broja. Još samo tri pridevske lekseme su u češćoj upotrebi, a to su: 'zgodan', 'prijatan', 'sladak', 'odličan'. Treba reći da prva dva - 'lep' i 'dobar' jesu pridevi koji imaju samo uopšteno značenje pozitivnog vrednovanja, dok se njihovo preciznije značenje dobija tek iz konteksta svakog konkretnog komplimenta.

Kada se koriste glagoli umesto prideva, to su samo dva osnovna ' voleti' i 'svidati se' što je ukupno 90% u svim zabeleženim primerima. Ovi glagoli takođe odražavaju uopšteno pozitivno vrednovanje u odnosu na samog govornika.

Ako se rezimiraju osnovni podaci iz američkog standardnog engleskog jezika može se reći da su komplimenti jednostavne sintaksičke organizacije sa veoma ograničenim brojem leksema koje se koriste u određenim DRUŠTVENIM uslovima. Formulaička struktura odgovara stereotipnoj društvenoj upotrebi, što je opšti zaključak i za druge vrste formulaičkih izraza upotrebljenih u tipičnim situacijama, kao što su pozdravljanje, zahvaljivanje, izvinjavanje, izjave saučešća i dr.

pozdravljanje:	zdravo, dobro jutro, čao	govornik	zdravo, čao, čao
zahvaljivanje:	hvala; hvala lepo	sagovornik	najlepša hvala
izvinjavanje:	izvinite; oprostite		izvinite molim Vas!
izjave saučešća:	primite moje saučešće		hvala
	saučestvujemo u bolu		

Njima se reguliše odnos govornika u socijalnoj interakciji sa sagovornikom s obzirom na stepen intenziteta samog govornog čina.

Da bi se detaljnije opisao društveni aspekt govornog čina komplimentiranja potrebno je pogledati koje sve funkcije ima kompliment u govornoj zajednici. Pre svega, najopštija funkcija je izražavanje pozitivnog stava prema sagovorniku i stvaranje i/ili održavanje solidarnosti među sagovornicima. Kada se neadekvatno upotrebi kompliment uočava se da postoje pravila upotrebe koja se uče ili usvajaju u zajednici tokom jezičke i društvene socijalizacije. Podaci iz drugih kultura i jezika pokazuju da postoje razlike, kako u izboru leksema u stereotipnoj sintaksičkoj strukturi, tako i u pogledu konverzacionih ograničenja. Na primer, identitet sagovornika je veoma važna komponenta u selekciji reči za kompliment.

U interakciji između učiteljice i učenika/učenica u razredu sasvim je očekivano da učiteljica pohvali neki rezultat: *To si lepo nacrtała. / napisala / uradila.* Komplimentom poboljšava motivaciju učenika i učenice i usmerava ih ka poželjnom društvenom ponašanju. Ista pedagoška strategija ne mora biti uobičajena i u interakciji istih aktera u drugim kulturama, drugačijim od naših evropskih (u kojima je, čini se, ovo opšteprihvaćeni način komunikacije onoga ko vaspitava sa onima koji se vaspitavaju i obrazuju). Osnovna je funkcija komplimenta u razredu (sportu i drugim edukativnim aktivnostima) da pojača motivaciju za društveno poželjnim ponašanjem. Daje se nakon ili pre izvršene radnje:

Bilo je odlično! (nakon odigrane predstave)
Divan forhend! (na treningu tenisa)
Hajde ti to dobro znaš da odsviraš! (pre koncerta učenika)

Međutim, kompliment može stajati u m e s t o drugih vrsta formulaičkih izraza, kao što su pozdravi, zahvaljivanje i/ili izvinjavanje.

Hvala na ručku. Bio je odličan!
Hvala na kolačima. Sve smo smazali.

Čini se da im je funkcija ili ostvarivanje ili pojačavanje solidarnost među sagovornicima. To znači da će podjednako biti u upotrebi u institucionalnom razgovoru i u situacijama konverzacione solidarnosti sagovornika.

Nadalje, kompliment može biti udružen sa k r i t i k o m (blažom ili jače naglašenom) što je razgovorna strategija profesora, i onih koji se bave edukacijom:

Mislim da ti je veoma dobro komponovan rad...
samo su neka mesta slabije obrazložena.

¹ Primer zahvaljivanja gosta domaćici na jelu u kućnoj poseti.

reči koje se upotrebljavaju govornik koristi kao pozitivnu potvrdu uobičajena u javnim diskusijama, recenzijama knjiga i drugih umetničkih/naučnih rezultata, kada se komplimentom najčešće želi postići objektivnost (nika-da nešto nije sasvim loše) i/ili izbeći agresivan odgovor sagovornika na kritiku.

Nadalje, kompliment može služiti umesto p o z d r a v a kod poznatih osoba. Na primer, običaj je kod nas da se prilikom susreta kaže:

Ko je to vredan?

Jesi vredna/vredan?

ako neko nešto radi dok govornik prolazi i vidi to, a želi i da se pozdravom oglasi.

Kompliment može imati i posebnu diskursnu funkciju - njime može p o č e - ti diskurs. Govornik pohvaljuje ono što sagovornik poseduje, ili se prilikom susreta vidi (odeća, kosa, kola, neki predmet koji nosi):

Imate lepu bluzu. Neka lepa boja.

Jao što je sladak mali! (o pojasu visuljak).

Početi diskurs komplimentom očekivano je u prilici kada se sagovornici još nedovoljno poznaju, a žele da razmene poruke (kada se nakon neke javne predstave, pozorišne, sportske, govornik direktno obraća izvođaču izražavajući time svoje divljenje, čime se smanjuje distanca nepoznatosti između izvođača i govornika):

Jako mi se svidelo Vaše predavanje.

Divno ste danas igrali.

Komplimente treba opisivati i sa stanovišta razgovorne s i t u a c i j e. Mada se komplimenti pojavljuju u velikom broju različitih govornih situacija, ipak postoje one u kojima su više očekivani.

Mogu se istraživati i sa stanovišta t e m e komplimenta. Uočljiva su dva osnovna tipa: 1. ističe se nešto što pripada sagovorniku (odeća, kosa, neki instrument ili predmet) ili 2. neka sposobnost sagovornika:

1.E, *jako elegantna haljina. Dobro ti stoji.*
Lep stan! Sviđa mi se.

2.Odlično *sviraš Debisija. Pravi ton.*

Molim te prekućaj mi ovo, to jedino ti dobro radiš!

Što se tiče s t a t u s a sagovornika u nekom diskursu u kojem se kompliment pojavljuje, izgleda da se daje većinom onima koji su istog uzrasta, pola, statusa sa govornikom, ali samo nešto manje u situacijama kada je sagovornik subordiniran. Primećuje se da se tematski razlikuju oni komplimenti koje daje statusno nadređeni podređenom - više je onih kojima se komplimentira zbog aktivnosti nego posesije nečega:

To ste vrlo dobro obavili, kolega, hvala Vam!

Trebalo bi još detaljnije ispitati funkciju i frekvenciju komplimenata među statusno neravnopravnima, a u zavisnosti od teme i poznatosti sagovornika.

Kompliment može biti i š a l a :

Zbilja dobro igraš tenis, za ženu!

Detaljnije istraživanje međuzavisnosti komplimenata i p o l a sagovornika je pokazalo da valja voditi računa o svim polnim varijantama:

muškarac - ženi
žena - muškarcu.

Podatak koji navodi J. Manes (1983) pokazuje da žene više od muškaraca daju i više primaju komplimente što je, po autorkinom tvđenju, odraz kulturnog vrednovanja ženskog statusa (u američkom društvu) - očekivano je i vrednovano da je žena atraktivna i da na to obraća pažnju. Naročito ako je u pitanju nešto novo (nova frizura, da je omršavela, da ima novi imidž, odeću, obuću, i sl.). Razlike se odnose i na inventar prideva koje žene koriste: 'božanstven', 'sladak', 'divan', 'očaravajući'. R. Lakoff (1975) je zaključila da su to uglavnom semantički 'prazni' pridevi kod kojih izostaje značenjska specifičnost, a ostaje samo informacija o socijalnoj i afektivnoj vrednosti.

Zaključuje se da postoje ograničenja frekvencije upotrebe komplimenata u zavisnosti od teme diskursa, okruženja, pola i statusa sagovornika.

Istraživanje komplimenata pokazuje šta je društveno prihvatljivo (te se onda u komplimentima pojavljuje) odnosno, šta je neprihvatljivo (i otuda nepoželjno da se u komplimentu pojavi). Komplimenti su neka vrsta prozora u društvo i njihova sistematska istraživanja u većini, i to različitih, jezika može pokazati šta je psihološka osnova upotreba komplimenata u društvu. Deo odgovora nam daju i ona istraživanja (Manes, 1983) u kojima se analiziraju osim komplimenata govornika, i odgovori onih koji su kompliment primili.

Onaj kojem je kompliment upućen najčešće se zahvaljuje:

A: Dobro ti stoji kratka kosa.

B: Hvala.

Može pritom pokazati i kulturnu uslovljenost odgovora na kompliment, što se najčešće ogleda ili u odbijanju komplimenta ili umanjivanju onoga zbog čega je kompliment dat.²

Tako doznajemo kako sagovornici prihvataju kompliment shodno stereotipu kulture, što je ustvari, imlicitno odbijanje komplimenata. Na primer, u razgovoru gosta i domaćina:

A: Imate lepu kuću!

B: A još je nismo uspeli da namestimo.

U američkom društvu je lična atraktivnost žene važna i na ceni te žene imaju čitav niz mogućnosti da komplimente prime i/ili odbiju.

To se izražava i indirektnim komplimentima:

Vaš muž ima lepu ženu. (kaže prijateljica prijatelji)

Blago tebi, tvoj tata ima lepu ćerku!

Zaključak

Na jednom primeru konkretne konverzacione upotrebe pokazano je kako se može primeniti teorija govornih činova u zavisnosti od socijalnih i kulturnih faktora u jeziku. Vidi se da se u slučaju govornog čina komplimentiranja, jezički rezerviša određena sintaksička struktura, ograničenog opsega leksema, koja se upotrebljava u određenim socijalnim uslovima, regulisanim kulturnim i tradicijskim pravilima.

² Najčešće to čine žene- domaćice da pokažu skromnost:

A: Dimi su vam kolači!

B: Baš mi nije nešto danas uspelo.

1. Pokušajte da sakupite barem 20 komplimenata i to u različitim razgovornim situacijama, sa različitim sagovornicima. Za sada su neka manja istraživanja pokazala da je većina zaključaka o kojima su Wolfsonova i Manesova pisale za američko društvo primenljiva u našem. Zato pokušajte sami da klasifikujete prikupljene komplimente na osnovu sledećih kriterija:

1. sintaksičke organizacije, i 2. leksičkog izbora.

Ustanovite formulu stereotipa i tip i broj pridevskih glagolskih leksema. Zatim u posebne grupe svrstajte primere na osnovu faktora situacije i tipa sagovornika:

pol	M / F
okruženje	posao / fakultet / kuća / ulica
status sagovornika	statusno (ne)ravnopravni
međusobna poznatost	poznati / nepoznati
obrazovanje	srednje / visoko
uzrast	studenti / odrasli/ stari

Ustanovite da li se neke razlike mogu uočiti u poređenju sa izloženim osobinama Wolfsonove i Manesove?

Na kraju pogledajte funkciju prikupljenih komplimenata u konkretno zabeleženim situacijama; ako se može ustanoviti da je:

zahvaljivanje

pozdravljanje

kritika

šala.

Posebno je interesantno opisati odgovore na dobijene komplimente. Čini se da tu mogu biti razlike između dva korpusa. Da bi se ovi zadaci mogli obaviti, potrebno je da prikupljeni podaci imaju informacije o tome: ko, kome, kada, kako, zašto i u kojem okruženju daje kompliment i prima ga. Na taj način ćete savladati primenu teorije govornih činova u sopstvenom jeziku.

Literatura

Hamz, D. (1980), Etnografija komunikacije.

Manes, J. (1983), Compliments: A mirror of cultural value.

Wolfson, N. (1983), An empirically based analysis of complimenting in American English.

Wolfson, N. i J. Manes (1980), The compliment as a social strategy.

4.3.2 Govorni čin izvinjavanja

(1) A: Izvini što kasno zvonim, nisam mogla ranije da te dobijem.

B: Nije kasno, samo kaži.

(2) A: Izvinite, nisam htela.

B: O, ništa, izvinite Vi.

U klasifikaciji govornih činova Searla, izvinjavanje se uključuje u grupu ekspresiva kojima se izražava lični stav govornika prema sagovorniku. Govornim činom **izvinjavanja** govornik stavlja u fokus sagovornika – želi popraviti narušenu situaciju u kojoj je sagovornik na neki način ugrožen, povređen ili napadnut, verbalno ili fizički, namerno ili nenamerno.³ Mogu se, uočiti različiti stepeni izvinjavanja u zavisnosti od procene samog govornika o stepenu svoje agresivnosti prema sagovorniku, što se odražava na vrstu sintaksičke konstrukcije kojom se takvo izvinjavanje izražava:

Jao, oprostite, nisam vas videla.

Oh, izvinite molim Vas, ovde je tako mračno, pa vas nisam video.

Jao, jesam Vas jako udarila? Izvinite još jednom, molim Vas!

Kod ovih ekspresiva se češće čuju uzvici i slični verbalni znaci kojima se pojačava izražavanje psihološko-emocionalnog stanja govornika u odnosu na sopstvenu krivicu, što je uslovljeno stereotipnim kulturnim i društvenim pravilima. Nekada je predvidljivo kada se izvinjavanje može i mora pojaviti bez obzira kojim se jezikom govori (ako nekome u autobusu stanete na nogu, očekivano je izvinjavanje, bez obzira na to što ono nije namerno učinjeno, jer je druga osoba na neki način ugrožena pa se izvinjavanjem želi upravo ta nenamernost dokazati i izgladiti eventualni nesporazum ili objašnjavanje sa putnikom). Očekivano je da se u većini jezika izvinjavanje, na jedan ili drugi način, verbalno čini. Ono što je takođe očekivano je da postoje jezičke razlike u tome kojim jezičkim sredstvima se to čini. U ovom govornom činu se odražava kompleksnost socijalne situacije i procena individualne odgovornosti u njoj.

Govorni čin izvinjavanja je dobar primer da se ukaže kako se pomoću njih usklađuju i uspostavljaju ili obnavljaju interakcijski odnosi među sagovornicima. Može se izvinjavati za postupke koji su se dogodili (primeri 1-3) ili koji će se dogoditi (primer 4).

Glagoli koji se pojavljuju u činu izvinjavanja su iz grupe **performativnih glagola** – njihovim izgovaranjem govornik eksplicitno izražava svoju nameru za izvinjavanjem mada postoji čitav niz mogućnosti indirektnog izvinjavanja uz izostavljanje ovih performativnih glagola:

Izvinjavam se što sam zakasnio.

Oprostite

Žao mi je što sam te povredila.

Izvinite što moram da idem?

U klasifikaciji govornih činova Searla (1991) izvinjavanje bi pripadalo grupi ekspresiva (Ličen, 1983). Govorni čin **izvinjavanja** se koristi kao sredstvo za uspostavljanje narušenog sklada sa željom da se stvari ponovo dovedu u

³ Ovdje se govori zajedno o izvinjavanju, pravdanju i praštanju, dok su ovi čini u klasifikacijama ekspresiva drugih autora razmatrani odvojeno (up. za engleski jezik upotrebu *apologize*, *excuse*, *forgive* u W. Edmondson i J. House, 1981, 154-162).

da se prilikom izvinjavanja izražava odgovornost ili deo odgovornosti za učinjenu neprijatnost ili povredu sagovornika. Načini izražavanja odgovornosti mogu biti jezički specifični. Ono može, takođe biti situaciono specifično. Napokon, ono može biti izraženo direktno ili indirektno.

Govori se o stepenu izvinjavanja kao kategoriji koja unutar sebe podrazumeva intenzitet izvinjavanja. Na primer,

I	<i>izvini</i>
II	<i>izvini molim te</i>
III	<i>jako se izvinjavam, molim te</i>

U formulaičkim iskazima za izvinjavanje mogu se uočiti razlike:

- "Žao mi je"	= izražavanje žaljenja
- "izvinjavam se"	= davanje izvinjavanja
- "oprostite"	= zahtev za oprostaj

U svim ovim frazama direktno se nudi izvinjavanje sagovorniku i većina jezika ima ovu vrstu formulaičkih izraza za direktno izvinjavanje. Moguće je da se u nekom jeziku neka od navedenih fraza koristi češće, a druge ređe (kao u engleskom jeziku što se čini da je izraz "I'm sorry" najčešći).

Drugu vrstu izraza čine oni kojima se objašnjava situacija koja je indirektno uzrok situaciji u koju je govornik doveden da se izvinjava. Na primer, student koji je zakasnio na čas ulazi u učionicu i kaže *Kasnio mi je autobus*, ili *Sat nije zvonio*. Može se pretpostaviti da se i ovakvi izrazi pojavljuju u većini jezika, ali da je njihova upotreba ograničena za određene razgovorne situacije. U tom smislu je onda i jezički specifična (koji se razlozi u kojem društvu mogu prihvatiti kao važeći za izvinjavanje).

Treću vrstu iskaza za izvinjavanja čine oni kojima se daje do znanja da se osoba oseća odgovornom za učinjenu nepravdu, što takođe nije jezički specifično. Ovakvi će iskazi biti upotrebljeni kada je govornik jasno prepoznao da je njegova/njena krivica u pitanju:

- "ja sam kriv/a"	= prihvatanje odgovornosti
- "nisam video/la"	= izražavanje sopstvene greške
- "nisam mislio/la"	
- "u pravu si"	= prepoznavanje prava drugoj osobi
- "nisam hteo/la"	= izražavanje odsustva namere za učinjeno
- "nije namerno"	

Samo je prvi odgovor izražavanje direktne odgovornosti, dok su ostali u ovoj grupi indirektna izvinjavanja.

Specifična situaciona izvinjavanja su ona koja se ostvaruju kada se stvore takvi uslovi da do njih dođe. Na primer, dete će reći majci ako je već nekoliko puta nešto uradilo što nije dozvoljeno *To se neće više ponoviti*. Ili, ako je razbilo prozor susedu *Moj će tata platiti*. U svim do sada navedenim primerima reč je o govorniku koji je sam jasno prepoznao da je njegova krivica u pitanju i da se zbog toga mora/treba izvinjavati.

Postoje, naravno i one situacije u kojima govornik ne prepoznaje sopstveni udeo u krivici:

- "nije moja greška" = odbijanje krivice.
- "to je tvoja greška" = okrivljavanje drugog.

Ove semantičke formulaičke izraze valja posmatrati i u vezi sa učenjem u drugom jeziku, gde se mogu pojaviti teškoće u zavisnosti od toga da li metod učenja stranog jezika uzima u obzir i učenje ovakvih socialno određenih govornih činova.

Pokazali smo da je moguće dobiti određene rezultate o međuzavisnosti jezika i društva ako se u analizi empirijskog materijala primeni jedinica govorni čin.

Zaključak

Teorija govornih činova obogatila je izučavanje jezičke strukture u upotrebi, a u odnosu na govornikovu nameru za činjenje. To je posebno vidljivo u radovima o usvajanju i učenju maternjeg i stranog jezika, što se istražuje u primenjenoj lingvistici i psiholingvistici koje se u svom području interesovanja prepliću sa diskurs analizom.

Vežbanje

1. Pokušajte da ustanovite frekvenciju upotrebe govornog čina izvinjavanja u svakodnevnoj konverzaciji kojoj prisustvujete ili u kojoj učestvujete na taj način što ćete beležiti svaki primer direktnog ili indirektnog izvinjavanja sagovornika. Načinite hipotezu o tome da li se retko, često, srednje često izvinjavaju osobe u situacijama koje ste posmatrali, a zatim je proverite prikupljenim primerima.
2. Ustanovite u kojim situacijama biste očekivali izvinjavanje, ali je ono izostalo. Pokušajte da objasnite razloge za to.

Literatura

- Edmondson, W. i J. House (1981), Let's talk and talk about it; poglavlja 8-10.
 Ličen, M. (1983), Illokutivni tip "ekspresiva": kontrastivna analiza nemačkog i srpskohrvatskog izvinjavanja.

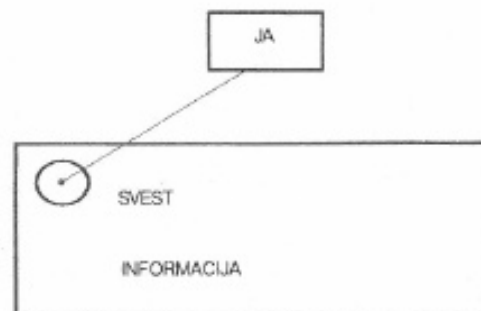
4.4 Kognitivna teorija Chafea⁴

Jedna druga teorija takođe nastala u SAD jeste teorija o prirodi ljudskog znanja koju je predložio Wallace L. Chafe (1980, 1987). Neki je nazivaju psi-

⁴ Paul Grice i John Searle su profesori filozofije na Univerzitetu u Berkliju, a Wallace L. Chafe je do 1982. bio profesor lingvistike na istom Univerzitetu, a sada je u Santa Barbari u Kaliforniji.

holing, jer ova teorija, više nego druge, računa sa interakcijom kognitivnih faktora sa jezikom.

Chafea (1980) interesuje da pokaže šta podaci iz spontanog govora mogu reći o prirodi znanja i putevima njenog utiskivanja u jezički izraz tokom govorenja ili pripovedanja. Smatra, kao i mnogi filozofi i psiholozi, da se bolje može razumeti funkcionisanje jezika ako se upozna funkcija svesti, posebno one vezane za mišljenje i govor. Stavljajući u fokus pažnje ovakva pitanja, Chafe je sačinio model u kojem se polazi od pretpostavke da svako mišljenje podrazumeva aktiviranje triju komponenti: informacija - JA - svest:

JA može da se obezbedi znanjem iz različitih izvora, kao što su percepcija, memorija ili afekat (osećanja, stavovi, motivacija u najširem smislu, sjedinjeno sa onim što JA trenutno opaža ili se priseća). Komponentu JA treba shvatiti kao onu koja ima glavnu kontrolu nad događajima u spolnom svetu, a komponentu svesti kao "mehanizam pomoću kojeg JA koristi informacije", tj. dovodi u vezu interesovanje govornika sa ciljevima govorenja. **Svest** ima četiri osnovna svojstva: ograničene je sposobnosti i ograničenog trajanja, ona je u stalnom kretanju i pre je treba shvatiti kao izlomljenu nego kao kontinuiranu nit. Svest, na kraju, ima **fokus** i **periferiju** (s nekoliko stupnjeva perifernosti). **Fokus** znači maksimalno aktiviranje svesti, dok je na **periferiji** ona manja.

JA se koristi mehanizmom svesti tako što pronalazi **centre interesovanja** koji su izraz njegovih ciljeva i potreba u govornoj komunikaciji. Autor smatra da je čitava evolucija ljudske spoznaje zapravo dejstvo dveju suprotnih težnji. Sa jedne strane je opseg informacija koje se mogu fokusirati u jednom momentu, a sa druge strane opseg onoga što se poklapa sa ciljevima i interesovanjem govornika. Dejstvo ovih suprotnih težnji ogleda se u svakom pojedinačnom verbalnom zadatku. Povezivanje jednog fokusa svesti sa drugim odvija se pomoću **shema** (= već znani putevi saznanja uspostavljeni za istu ili sličnu vrstu informacija u stečenom iskustvu govornika). Za Chafea govorni jezik se ne ostavlja kao potok već kao niz kratkih izliva jer je i misao u stalnom kretanju.

Da bi se moglo opisati šta se dešava u procesu govorenja, neophodno je u svakom, pa i u ovom modelu, odrediti šta je jedinica govorenja. Ona se može definisati kao **jedinica ideje** (idea unit) - "lingvistički izraz fokusa svesti". Jedinice ideje mogu se ulančavati jedna za drugom, kao recimo u jednoj

podigao je bicikl i otišao. Jednaci ideje je ovde odgovarala jedna **klausa**, a njihovo grupisanje objedinjeno je u jednu **rečenicu**. Postoje formalna obeležja **jedinica ideja**: karakteristična intonaciona linija, sintaksička organizacija u **klauze** (jedinica govorenja koja obavezno ima predikat sa ili bez jedne ili više nominalnih sintagmi), pauze koje ih razdvajaju i ulančavanje pomoću veznika.

Postoje različiti tipovi fokusa svesti u zavisnosti od sadržaja ideja za koje je JA zainteresovano. Chafe smatra da se u sadržaju jedinica ideje odražava priroda kako individualnih, tako i socijalnih osobina govornika. U tom smislu je ovaj model imao širih mogućnosti za opis narativne sposobnosti govornika nego što je to slučaj sa drugim modelima.

Znanje, koje govornik konstruiše – fokus po fokus, je jedna celina. Fokusi svesti su delovi celine koja se verbalno komunicira sagovorniku u vremenskom sledu – deo po deo. Svaka jedinica ideje ima četiri osnovne funkcije u narativnom toku. Prva se tiče interakcije JA sa sagovornikom, druga procesa prisećanja, treća okvira priče izražene u informacijama **okruženja** (=informacije neophodne za razumevanje mesta, vremena i karaktera priče). Četvrta bi funkcija jedinica ideja bila ona koja se vezuje za vrednosne sudove govornika o događajima o kojima priča govornik.

Pričanje samih događaja bilo je nekada praćeno jasnim informacijama o procesu zapamćivanja: *Ne sećam se šta je dalje bilo ili / on je brojio, ne znam šta je radio, tako je nešto brojio*. Funkcija **vrednovanja** odnosi se na lični stav govornika prema elementima priče ili njenom sadržaju. Nekada se odnosi na opštu procenu u priči: *To je film o drugarstvu, a nekada na pojedinačne događaje ili postupke karaktera u njima: On je brzo terao bicikl, nije pazio i, naravno, pao je*.

Chafe je interesovalo da ustanovi zavisnost sadržaja pojedinačnih fokusa pažnje od gramatičke uobličivosti u klauzama ili rečenicama. Zapaža u tome pravilnost za engleski jezik, koja se dalje može uopštavati na materijalu iz različitih drugih jezika. Na primer, odrasle osobe uvode u priču novu ličnost relativnom rečenicom kojom je bliže opisuje: *Pa, na filmu se vidi jedan čovek koji bere kruške*, a trajanje radnji najčešće izražava formama prezenta u engleskom jeziku.

Kako se izražavaju misli u jeziku?

svest	jezik
centar interesovanja (podudara se s mentalnom slikom)	rečenica jedinica ideje
fokus svesti	klausa

Kako JA organizuje fokuse svesti u jedinice ideje da bi izrazio svoje centre interesovanja? Najbolji primer za objašnjenje može poslužiti opis **okruženja** koje se najčešće daje na samom početku neke priče:

Jedan - - čovek - - - srednjih godina, koji - - - je - - - izgled mu podseća malo na Meksikanca / na sebi je imao slamnati šešir - - - šir, belu kecelju - - - sa dubokim džepovima - - - gde je - - - te kruške stavljao / koje je brao.

Centar interesovanja se podudara sa onim što drugi istraživači podrazumevaju pod terminom **mentalna slika**.

mestu i vremenu događaja radnje u priči, moraju se izraziti i nizom klauza određenih u jednoj ili više rečenica. Ali niz informacija o okruženju čini jedinstvenu mentalnu sliku za koju se istovremeno vezuje nekoliko stvari. Odmah se postavlja pitanje da li se centri interesovanja, izraženi u rečenicama, mogu identifikovati sa pojedinačnim mentalnim slikama.

Chafe objašnjava da se fokusi svesti kojima se izražavaju centri interesovanja govornika na različite načine mogu integrisati u jezičke celine sa različitim stepenima integracije. Autor pokušava da odredi samo najosnovnije tipove integracije sa različitim stepenima zavisnosti. Navodi da je najmanji stepen zavisnosti ili interakcije u naporednim nezavisnim rečenicama (najčešće povezanim konektorima 'i', 'i onda', 'onda'). Sledeći bi stepen bio integrisanje zavisne rečenice u glavnu, uvođenjem relativnih rečenica (*Zatim nailazi jedan dečak sa biciklom koji na sebi ima slamnati šešir*). Posle toga moguće su druge vrste integracije dveju sintaksičkih celina jedne u drugu, kao što su raznovrsne participijske konstrukcije (*Prolazeći pored krušaka dečak je video da ih čovek ne gleda*).

Autor zapaža opštu pojavu karakterističnu za govorenje o događaju, a to znači da se u pričanju ne pojavljuje velik broj različitih vidova integracije jednih klauza u druge, dok je za pisane priče to gotovo pravilo. Zašto je govorniku teško da uklapa jednu strukturu u drugu, a lako da jednostavno ulančava klauze jednu za drugom?

Pažnja je ograničenog kapaciteta i trajanja te ne može lako da obradi sredstva sintakse koja zahtevaju veliko angažovanje njenih potencijala tokom dužeg pričanja. Intonacijom govornik signalizira sagovorniku prepoznavanje sintaksičkih celina. Ali Chafe uočava da postoji i nesklad između intonacije i odabrane sintakse kojom govornik uobličava svoju zamisao. Intonacijom govornik pokazuje sagovorniku da je zaokružio jedan centar svoga interesovanja.

Mogu se uočiti razni stepeni kombinovanja intonacije i sintaksičkih sredstava za izražavanje svesti i uočiti niz protivrečnosti: u koordiniranim rečenicama verbalizira se jedan fokus svesti, ali njihove intonacione linije usmeravaju sagovornika da se taj fokus ostvaruje u tri sintaksički gotovo nezavisne celine:

*Onda je prošao jedan seljak sa kozom,
koza se bila osvrnula na kruške,
ali seljak nije dozvolio da uzme te kruške.*

Baš zbog toga što postoji nesklad između intonacije i sintaksičkog oblikovanja u pripovedanju, govornik ne uspeva uvek u potpunosti da oformi sintaksički ono što mu je centar interesovanja, te se uočavaju različiti vidovi izmene osnovne linije verbaliziranja pripovedanja. To se klasifikuje kao **oklevanje, loš početak, ispravljanje, dodavanje**, ubacivanje različitih uzrečica:

*A u međuvremenu - - u stvari uz - uz
put oni vide šešir / - - e - - hoće
jedan dečak - - je uzeo taj šešir.*

Ovakva sredstva odražavaju misaone procese govornika, a njihova analiza daje uvid u ono što se dešava dok govornik pokušava da zaokruži sintaksičko oblikovanje centara interesovanja u jezičke celine:

*Baš u tom momentu naišla su tri dečaka /
koja su jela kruške / koje su očigledno*

organizacija bila onih priča pričanih šest meseci nakon prvog prepričavanja

koje su im očigledno prijale / a on je - - od
silnog iznenađenja / - - on se od silnog
iznenađenja naslonio na drvo.

Govornik može odlučiti da jednu scenu u filmu sintaksički prikaže na jedan način, ali već u toku govorenja primećuje da bi bilo bolje učiniti to drugim sintaksičkim ili leksičkim sredstvima i preoblikuje prvobitni pokušaj u toku govorenja:

Međutim, jedan se sagnuo / i digao je šešir
ovog dečaka / koji je pao - - / - - i - - done-
vrać - vratio se nazad / da bi mu - - vratio
taj šešir.

Samoispravljanje se odnosi na sve nivoe jezičkog oblikovanja, fonološki, morfološki, sintaksički, semantički. Primećeno je već, na primer, da se samoispravljanje vrši u vremenskoj organizaciji klauza, upotrebi aspekta, ali će, najveći deo "pogrešaka" ostati nelspravljen i neprimećen od strane govornika.

Chafe ovakve primere uzima kao dokaz za stav da se koncepcija u centrima interesovanja sama po sebi menja i razvija tokom pripovedanja, što potvrđuje da je pripovedanje proces koji se odvija pod uticajem onoga što je u spoznaji, sa jedne strane, ali sa druge pod uticajem onoga što jesu mogućnosti verbalnog izražavanja u datom trenutku i u datom jeziku govornika. Pokazuje se da se oklevanje i pravljenje pauza pojavljuje u govoru na određenim mestima. Na primer, duže su između dveju jedinica ideja nego unutar njih, ili, više je oklevanja na granicama dveju rečenica nego unutar njih, pogotovu kada se granica rečenice poklapa sa granicom epizode. Nadalje, veće su pauze i oklevanja kada se govornik prebacuje sa jednog nivoa pripovedanja na drugi (na primer, sa perspektive filma na perspektivu događaja u priči). Isto tako je veće oklevanje kada se od okruženja prelazi na pričanje događaja u tom okruženju:

Ovako, em - - prva scena em to je zora
kukuriku petlovi - em jedan seljak - -
jedan voćar e bere - - kruške.

Postupak **oklevanja**, nadalje, dovodi se u vezu sa sadržajem centara informacija svesti koji se u rečenicama izražava. Sadržaj centara interesovanja je različit, a količina informacija može se izračunati prostim brojanjem reči u jednoj jedinici ideje ili rečenice. Chafe zaključuje da je prosečna dužina klauza u engleskom jeziku 6,01 reči u pričanju o pomenutom filmu, a prosek od 25,67% u složenim rečenicama. Ovakvi podaci mogu potvrditi da centrima interesovanja svesti ne upravljaju ograničenja koja se tiču kapaciteta i trajanja onakve vrste kakva se odnosi na ograničenja centara usredsređivanja i trajanja pažnje.

Pokazuje se da različiti govornici različito organizuju centre interesovanja, što upućuje na analizu pripovedanja sa stanovišta individualnih razlika govornika. Isti govornik o istom događaju različito prepričava taj događaj u različitim vremenskim intervalima. Na primer, pokazalo se da je drugačija sintaksička

nastalog neposredno nakon viđenja filma. Chafe ovaj podatak uzima kao dokaz za sud da određena količina iskustva ne uslovljava određenu podelu u centrima interesovanja pa otuda treba govoriti o tome da je znanje drugačije organizovano od sintaksičke konstrukcije kojom se izražava. Znanje ima sopstvene organizacione zakone koje tek ubuduće treba detaljnije ispitati u vezi sa jezičkim ispoljavanjem. Ako bi bilo suprotno, onda bi isti događaj svi govornici prepričavali na isti način, što nije slučaj. Otuda centar interesovanja ne može biti jedinica procesuiranja informacije, već je to pre jedinica njene percepcije, uskladištena u memoriji. Fokus svesti je izgleda određen onim ograničenjima koja se tiču procesuiranja informacije. U tom pogledu je, po autoru, osnovna kvalitativna razlika između spoznajnih i lingvističkih jedinica. Potom zaključuje da jedinice ideje i dalje u spoznaji imaju precizno određena svojstva, ali da lingvističke jedinice (rečenice i klauze) nisu određene takvim mehanizmima već pre intelektualnim sudovima koje govornici stvaraju o centrima interesovanja koji su, opet, ugrađeni u informaciju koja mu je na raspolaganju.

Na kraju treba objasniti šta Chafe podrazumeva pod osobinama centara interesovanja opisanim kao odnos centra i periferije. Fokus je, kao što je rečeno, maksimalno aktiviranje neke informacije, dok je periferija aktiviranje onih informacija koje su takođe u svesti, ali u manjem stepenu aktiviranja. Uočava se da su različite vrste informacija u pripovedanju vezane za periferiju centra interesovanja govornika. To su one informacije, napred već pomenute, koje su vezane za okruženje. Ne treba zaboraviti, naime, da priče nisu prosto kazivanje događaja već niz događaja koji su u određenom vremenu i prostoru. Informacije ovakvog tipa su na periferiji govornikovog fokusa pažnje i u pripovedanju govornik želi da ih nekako odvoji od samih događaja u priči. Tako je već prepoznatljiv, i ovde već opisan postupak govornika, da na samom početku daje informacije o mestu, vremenu i akteru priče:

Pa - - u tom filmu - - na početku - -
jedan čovek - - na drvetu - - u e - -
sa belom keceljom i crvenom - -
maramom - - bere - - kruške.
I - - bere ih tako što ih prvo stavlja
u kecelju.

Govornik najčešće u početku odredi **okruženje**: mesto, vreme i glavne osobine ličnosti (i delova njegove odeće) koji će biti funkcionalni u daljem toku pričanja o događajima. Informacije okruženja nije jednostavno sintaksički uobličiti, jer ono što se pominje u okruženju nije nešto što je jednostavno prisutno ili izostavljeno u pripovedanju, već je ono prisutno u različitim stepenima u različitim trenucima pripovedanja. Na primer, govornik može u početku navesti da čovek, koji bere kruške, ima kecelju sa dubokim džepovima i crvenu maramu. U početku se može činiti suviše detaljisanje u opisu odela aktera. Međutim, u daljem prepričavanju događaja viđenih na filmu čovek stavlja kruške u tu kecelju, odnosno u duboke džepove, zatim, briše jednu krušku crvenom maramom. Drugi, pak, govornici mogu koristiti drugačije mogućnosti za davanje informacija o okruženju, odnosno da saopšte o odeći aktera. Može ih pomenuti u ovom slučaju kada u pripovedanju dolazi trenutak u kojem

Ovim se postupkom, postiže da ono što je bilo u perifernosti fokusa interesovanja, u nekom datom trenutku može da se prenese u centralni fokus interesovanja. U eksperimentalnoj situaciji (u kojoj su se nalazili ispitanici o filmu Chateau) može se govoriti barem o dva nivoa periferne svesti govornika. Onoj vezanoj za svet (ili perspektivu) same eksperimentalne situacije (u kojoj pripovedač sedi nasuprot nepoznate odrasle osobe koja film nije videla) i svesti koja se tiče sadržaja filma - niza događaja vezanih za ličnosti (bicač, dečak sa biciklom, devojčica, itd.). Ovome treba dodati i perspektivu govornika o filmu kao sredstvu izražavanja tih događaja. Da su to različiti načini ostvarivanja fokusa interesovanja govornika, pokazuje i uporedna analiza grčkih i američkih ispitanika.⁵

Chafe smatra da postoje određene jedinice informacije uskladištene u memoriji čoveka koje zove fokusima. One su na neki način osnovne jedinice memorije jer predstavljaju količinu informacija na koju govornik mora da se pozove bilo kada. Za vreme izgovaranja onoga što je u memoriji, govornik zapravo "šeta" od jednog fokusa pažnje do drugog pokušavajući da ga jezički uobliči u jednu ili više sintaksičkih celina. Zato autor detaljno opisuje kako se osnovne jezičke jedinice (klauze i rečenice) mogu prepoznati i međusobno organizovati u narativnom toku. Najjednostavnije rečeno, autor smatra da govornik sakuplja fokuse interesovanja u misli koje nisu povezane u određeni kontinuum, već su pre isprekidani delovi koji se u govoru pojavljuju kao kontinuirani niz olomljen u rečenice, nove sintaksičke celine sa karakterističnom finalnom intonacijom. Kada govori o koherentnosti fokusa interesovanja u vezi sa jezičkim ispoljavanjem, on određuje različite stepene integracije ili uklapanja jedne jezičke strukture u drugu, što omogućava sagledavanje raznolikosti oblikovanja misli u jezičkom materijalu.

Međutim, naglašava Chafe, kretanje od jednog do drugog fokusa pažnje (od misli do misli) nužno izaziva određene prekide u govornom toku. Zato se ne može reći da govornici zadržavaju u svesti čitave epizode događaja već vremenske sledove događaja i njihove međusobne zavisnosti, koji će se uvek na novi način sintaksički oblikovati.

Zaključak

Opisani model je jednostavan da bi se pomoću njega mogle objasniti najosnovnije crte komplikovanog odnosa svesti i jezika u procesu pripovedanja. On ima značajnih prednosti (mada i nedostataka), kada se uporedi sa drugim ponuđenim modelima za opis pripovedne sposobnosti, na primer **gramatičkom priče**. U ovom se modelu, mnogo više nego u drugim, računa sa određenim socijalnim uslovnostima pripovedanja, o individualnim razlikama u pripovednom postupku, ali i mogućim opštim crtama nezavisnim od jezika ili kulture datog pripovedača. Nadalje, u ovom se modelu ne razgraničavaju jezičke strukture od sadržaja priče već u vezi sa njima.

⁵ Naime, pokazalo se da su američki ispitanici, češće od grčkih, saopštavali o samom filmu u svojim pričama, kao instrumentu prezentovanja događaja.

1. Pročitajte rad W. Chafe (1985) u prevodu. Pokušajte da sačinite argumentaciju u čemu je ovaj pristup nedovoljan kada se opisuje sposobnost pripovedanja.

Literatura

- Chafe, W.L. (1985), Lingvističke razlike kao posledica razlika između govorenja i pisanja.
Savić, S. (1996), Narativi kod dece, poglavlje "Model za opisivanje pripovedanja".

4.4.1 Fokus

Jedno od osnovnih pitanja u diskurs analizi jeste na koji način se jedinice diskursa međusobno povezuju i kako čine njegovu **koheziju** - međusobnu unutrašnju povezanost delova. Jedan od osnovnih načina povezivanja je održavanje **fokusa** ili **teme** - onoga o čemu se govori. U okviru strukturalističkog učenja, posebno praške lingvističke orijentacije (F. Daneš, 1974), raspravljalo se o istom pitanju u terminologiji 'tema'-'rema' ili 'nova'-'stara' informacija. U tom viđenju su delovi pojedinačnih klauza deljeni na naglašene i nenaglašene delove, shodno onome što govornik svojom namerom želi da postigne:

- (1) *Sutra idem u Beograd.*
- (2) *Sutra idem u Beograd.*

Govornik u primeru (1) fokus stavlja na vreme radnje ('sutra'), a u primeru (2) na mesto radnje ('Beograd') koju ima nameru da izvrši (moguća su još i druga fokusiranja u istom ovom primeru). Fokus se, u takvim objašnjenjima najčešće dovodi u vezu sa dva osnovna sredstva, a to je kontrastiranje i kao posledica toga ulančavanje konstituenta u klauzi, čemu odgovara posebna intonaciona kontura i raspored reči. **Fokus** se objašnjavao najčešće kao nešto što se 'podrazumeva', što je 'dato', 'poznato', 'staro', izražava 'komunikativni dinamizam', fokus 'empatije' u okviru pristupa određenog kao funkcionalna rečenična perspektiva. Radovi nastali sedamdesetih godina (F. Daneš, 1974) pokazuju kako se može povezati ono što je govornikova namera da bude 'dato' ili 'podrazumevano' sa gramatičkim ustrojem klauze, kao što je (u nekim jezicima) određeni član ili analorska zamenica, ili sa semantičkim pojmom kakav je referencijalnost. U okviru ovoga pristupa nije se moglo više doznati o tome kako se fokus kada je jednom odabran, održava tokom razgovora ili naracije.

Značajni su u tom pogledu pokušaji onih lingvista koji su se interesovali za funkciju jezika i govora u sporazumevanju, kao što su M.A.K. Halliday (1967, 1968)/1/ i W.L. Chafe (1976) i S. Dika (1978). Prva dvojica smatraju da se fokus može identifikovati intonacionom konturom, i pauzama kao indikatorima prelaza sa jednog fokusa na drugi.

govori), kada se razgovor nastavlja među sagovornicima, učinili su istraživači veštačke inteligencije zainteresovani da pokažu kako se prirodna konverzacija može simulirati pomoću kompjutera. Njihovo je polazno načelo bilo da se problem ne može rešiti u okviru posmatranja jezičkih elemenata u klauzi, ili u dve klauze međusobno povezane sintaksičkim odnosom subordinacije ili koordinacije, već da se mora doći "iznad teksta" i rekonstruisati šta je govornikova namera i usmerenje njegove pažnje kada jezički odabira fokus. Da bi svoj pristup obrazložili uvode dva pojma: 'prostor fokusa' (focus space) i 'pravila za prelaz' fokusa u nove jedinice razgovora (transitional rules). Značajno je primetiti da oni govore o 'prostoru', a ne leksemi ili frazi koja može stajati u funkciji fokusa. Zapazili su, naime, da kada se fokus pomera kroz razgovor, koji saradnički grade govornik i sagovornik, govornik se može pozvati na fokus, može ga za momenat napustiti (u digresiji) ili mu se nanovo vratiti, uvođenjem posebnih jezičkih signala o tome. Na primer, kako je J. Miller (1992) to pokazao na primeru ruskog spontanog razgovora, pokazatelj prelaza fokusa može biti bilo koja vrsta reči, čak najčešće partikula ili neke fraze rezervisane za tu vrste službe u razgovoru. Na primer:

Sećate se kad smo bili na ulici...

Vidite, ja to ne bih rekao

Setite se šta ste rekli...

Miller (1992) predlaže da se vodi računa o dve vrste fokusa:

- **makro-fokus** koji se uvodi u ceo razgovor ili paragraf (što se lako prepoznaje u pisanom tekstu odvajanjem ovakvih većih celina belinama u prostoru stranice knjige) i
- **mikro-fokus** koji se ostvaruje u svakoj pojedinačnoj jedinici većeg razgovornog segmenta nakon toga što je uveden makro-fokus (najčešće je u okviru jedne određene klauze).

Između makro i mikro-fokusa postoji povezanost na taj način što se pomoću pravila za prelaz može pokazati da li govornik koristi neka prepoznatljiva sredstva da jasno obeleži uvođenje fokusa i njegovo premeštanje, ili, pak, takvo jasno obeležavanje izostaje pa je sagovorniku napornije da iz organizovanih poruka govornika razazna da li se radi o novom fokusu ili još uvek o već uvedenom. Takve se dileme javljaju na mestima kada dolazi do rivalstva fokusa, naime kada govornik uvodi digresiju, ili, pak, kada se iz digresije nanovo vraća na prvobitni fokus svoje pažnje.

Tako dobijamo u okviru diskurs analize elemente za novi model opisa fokusa koji nije primenljiv samo na neki konkretni jezik već se pokazuje korisnim za opis načina fokusiranja u različitim jezicima. Već su prvi rezultati analize pomoću njega pokazali da postoje velike sličnosti u načinu fokusiranja u ruskom i engleskom (dok se pojava ispitivala na nivou klauze na površinu su izlazile velike razlike upravo među jezicima za koje se sada uspostavlja sličnost - engleskog sa relativno vezanim redom reči i ruskim sa relativno promenljivim). Sada se postavilo pitanje na drugačiji način, ne kako se fokus izražava sintaksički, kao u istraživanjima strukturalista, već kako izgleda kognitivna organizacija govornikovog napora da fokusira svoj udeo u razgovoru.

stanovista tipološkog opisa većine jezika koji se govore. On uvodi pojam 'stereotipnosti' (u njegovoj terminologiji **topikalizacije**).

Pokazaćemo na primeru pripovedanja način na koji se jednom uspostavljena **tema** nadalje održava i produžava. Pogledajmo, najpre, šta sve može da se koristi kao sredstvo održavanja i produžavanja teme.

Govornik najčešće uvede temu razgovora nekom imenicom:

1. *Bio je jedan čovek.*

Zatim se na već uvedenog aktera priče može pozvati zamenicom:

2. *On je voleo da lovi vukove.*

I nadalje samo ličnim glagolskim oblikom:

3. *Imao je specijalnu pušku za lov.*

Govorimo, na osnovu ova tri primera, o 3 referencijalna znaka kojima se govornici srpskohrvatskog jezika najčešće služe kada povezuju manje delove (klauze) u veće diskursne celine (priče). Interesuju nas faktori koji utiču na izbor referencijalnog znaka u toku pripovedanja. Šta sve utiče na njegov izbor? Čahe navodi da će izbor zavisiti od nekoliko faktora: jezičkih, društvenih, kognitivnih, kulturnih i individualnih. Jedan od najčešćih faktora koji utiču na tip izbora referencijalnog znaka u datom slučaju jeste odnos između stare i nove informacije (given/new information). Naime, pripovedač procenjuje da li se u memoriji sagovornika još uvek nalazi određena informacija (čovek), pa će za već podrazumevanu informaciju upotrebiti niži stepen referencijalnosti od nominalnog, (pronominalni ili lični u našim primerima 2 i 3).

Nakon toga što je govornik uveo aktera u priču (1) on postaje poznat (2) i na njega se poziva znakom koji nas informiše da je taj znak 'zamena' za onaj nominalni prethodno uvedeni. U poslednjem slučaju govornik već na neki način empatiše (= poistovećuje se sa uvedenim akterom) pa o njemu saopštava kao sasvim poznatom (samo ličnim glagolskim oblikom).

Međutim, ako govornik u ovom trenutku uvodi novog aktera u priču:

(4) *Utom je naišao mladić koji mu je oduzeo pušku.*

Ima mogućnost da signalizira sagovorniku da li je njegov cilj da slušaočeva pažnja bude još uvek na već uvedenom akteru, ili da je sada na glavnoj sceni novo lice. Izgledalo bi, prema primeru (4) da je pripovedač pomerio fokus na novog aktera, dok je već uvedenog gurnuo u pozadinu (upućujući na njega zameničkim kratkim oblikom 'mu'). Međutim, pripovedač je mogao to i drugačije organizovati. Na primer, ako je želeo da oba aktera imaju njegovu pažnju podjednako.

(4a) *Utom je naišao mladić koji je čoveku oduzeo pušku.*

Izbor će zavisiti od daljeg toka priče. Ako će se ona nastaviti u pravcu mladića, ostaće zamenički oblici za označavanje čoveka. Ako je mladić samo prolazna epizoda u pripovedanju, onda će se pripovedač moći vratiti prvobitno uvedenom akteru nanovo nominalnim oblikom.

(5) *Čovek nije stajao skrštenih ruku već je pobeo.*

1. broj klauza kojima se razdvajaju dva pominjanja istog aktera
 2. broj rečenica (tj. većih celina od klauza)
 3. broj novih aktera koji su uvedeni između dva pominjanja istog aktera nominalnim oblikom.

Očigledno je da će ovo zavisiti i od jezičkih/gramatičkih sredstava kojima dati jezik raspolaže za obeležavanje referencijalnosti. Na primer, u engleskom i japanskom jeziku već posle dve do četiri klauze nakon uvođenja aktera, nominalni znak je najfrekventniji referencijalni znak. Ovi podaci su veoma slični kada se porede i u drugim jezicima. Time se dobija podatak da se referencijalnost ne dovodi u vezu samo sa inventarom znakova za tu službu u datom jeziku, već nekim opštijim psihološkim zakonima koji upravljaju kratkoročnom memorijom.

Ako uporedimo podatke za srpskohrvatski jezik o pripovedanju (na osnovu jednog filma), može se zaključiti da je najfrekventnije korišćen lični glagolski oblik kao referencijalni znak za obezbeđenje kontinuiteta teme (mada u tome postoje znatne individualne razlike).

Na izbor utiče svakako i važnost aktera u priči. Važnost aktera priče utiče i na govornikov odnos prema akteru o kojem govori. Prema glavnim akterima govornici se odnose sa više poistovećivanja (empatije), nego prema sporednim. To se očituje u izboru referencijalnih znakova: glagolski oblik i lična zamenica se češće koriste za ličnosti sa kojima se jače empatiše.

Zaključak

Pokazano je kako se međusobno vezuju gramatika i diskurs, a ostaju posrani svi različiti primeri uspostavljanja teme i njenog produžavanja u različitim diskursima. Pojave se mogu nadalje ispitivati i u primerima kakvi su intervju ostvareni preko radija ili na TV. U njima je način uspostavljanja teme drugačiji – nju zadaje novinarka, osoba koja vodi intervju, a pozvani na temu odgovara: I: Hoćete nam reći šta Vi mislite o sadašnjem trenutku lingvistike kod nas?

Na uspostavljenju teme jednog govornika nadovezuje se drugi sagovornik. Zajedničko izgrađivanje teme jedno je od osnovnih strategija u dijalogu. O tome se možemo uveriti posmatrajući primere dijaloga iz različitih komunikacionih i diskursnih situacija.

Vežbanja

1. Data je jedna priča pričana na osnovu viđenog filma eksperimentatoru koji nije video film. Priča je već izdvojena u **klauze**. Ustanovite na koji način se u ovoj priči koriste 3 referencijalna znaka: imenica, lična zamenica i lični glagolski oblik, za uvođenje sledećih aktera u priču:

1. čoveka
2. dečaka
3. devojčice
4. grupe dečaka.

1. Pa, na filmu sam videla --
na filmu se prikazuje -- jedan --
letnji -- pejzaž prirode,
2. zatim se -- prikazuje jedan čovek
3. koji bere -- zelene kruške
4. i koje zatim slaže -- u -- košarè,
5. é -- pored njega su tri košarè,
6. i -- kada je dve napunio,
7. on se popeo na drvo
8. i nastavio sa branjem,
9. u susret mu je -- došao jedan dečak
10. koji je tu prolazio -- biciklom,
11. dečak je sišao sa bicikla
12. i -- hteo je najpre
13. da uzme -- jednu krušku,
14. međutim, kasnije se predomislio
15. i uzeo je -- celu košarè,
16. /guta/ ovaj čovek koji je brao kruške.
17. to nije primetio
18. i dečak je dalje nastavio put,
19. é -- nastavljajući put, u susret mu je išla --
jedna devojčica
20. koja mu je -- skinula šešir sa glave,
21. on se okrenuo za njom
22. i u tom trenutku je naleteo na jedan kamen,
23. é zatim pada sa bicikla,
24. i k -- kruške su se rasule,
25. on je počeo
26. da -- sakuplja kruške
27. Y u tome su mu pomogla još tri dečaka,
28. kada je sakupio to é kada su sakupili sve kruške,
29. é -- Y on je dečacima za nagradu dao tri kruške
30. i nastavio svoj put,
31. Y jedan od ovi dečaka,
32. kojima je podelio kruške, -- -- primetio je
33. da je -- dečaku -- ostao šešir,
34. on ga poziva
35. i vraća mu taj šešir.
36. Film se dalje teče tako
37. što -- dečaci prolaze pored onog drveta --
38. kod kojeg je čovek brao, sa kojeg je
čovek brao kruške,
39. i é -- ustvari pre toga, čovek je sišao
sa drveta
40. i primetio je
41. da -- jedna korpa nedostaje,

4.4.2. Digresija

Istraživanje **digresije** u razgovoru, nametnulo se kao normalna posledica fokusiranja istraživanja na većim jedinicama od rečenice, dakle čitavim pasusima ili paragrafima. U takvim celinama osnovni je cilj pokazati kako se drže njeni delovi na okupu, tj. kakva je kohezija razgovora. Delovi se najčešće drže oko neke teme (topic) te je u vezi sa kohezijom razgovora centralna tema - kojim se gramatičkim sredstvima uspostavlja, šta se dešava u njenom odsustvu itd. Kada se istraži šta je tema, posmatra se kako se o jednoj temi nadalje govori, kako se ona produžava (topic continuity) bilo da je reč o priči, bilo naučnoj diskusiji ili drugoj vrsti razgovora. Najčešće se to objašnjavalo na monološkim primerima.

Pokušajmo odrediti šta bismo podrazumevali pod digresijom. Prethodno nekoliko uvodnih informacija.

Digresija se u najširem smislu određuje kao odstupanje od tema i ponovno vraćanje nakon dužeg ili kraćeg udaljavanja. Ukoliko nema povratka osnovnoj temi, više se ne radi o digresiji već o novouspostavljenoj temi. Drugim rečima, digresija je signal, ili pokazatelj, produžavanja teme ili njenog gašenja. Sama činjenica da govornik prekida osnovnu temu traži i od govornika i od sagovornika dodatni kognitivni napor da pohrane u kratkoročnoj memoriji informaciju na koju će se, nakon dužeg ili kraćeg udaljavanja, nanovo vratiti. U tom psiholingvističkom procesu, koji načelno određujemo kao razumevanje među sagovornicima u opštenju, upliću se i drugi faktori - društveni (kao što su faktori situacije, razgovora, ko, kome, kako, kada i zašto nešto kaže), te faktori šire kulturne sredine (na koji način je uobičajeno da se u datoj grupaciji o nečemu govori).

Sasvim je očekivano predvideti da će se razgovori u kojima ima mnogo i to različitih digresija, teže razumevati od onih koji teku linearno i u kojima je relativno jednostavna hijerarhija delova razgovora. Izložicu ovde rezultate istraživanja digresije u naučnom govorenju predavanju, mada se oni podjednako mogu primeniti i na digresije koje se pojavljuju u spontanom razgovoru.

Ako se pogleda primer naučne diskusije dat ovde vidi se da je funkcija digresije uglavnom da doprinese izgrađivanju zajedničkog znanja među sagovornicima u toku razgovora. Govornik, predavač, procenjuje da je u datom trenutku dodatna informacija potrebna uz temu, da bi se ona bolje objasnila, opisala, da bi se sagovornik ubedio itd.

Reći ću Vam nešto još i o koheziji, (mada sam o tome već ranije govorila i Vi biste to morali sada već znati), jer mi se čini da su neki aspekti njene prirode ostali nedovoljno jasni....

čitavim pasusima. Nadalje, pojam prekidanja je dosta neodređen pa ga valja pojasniti. Bilo koje prekidanje linearnosti razgovora, ne mora biti digresija. Na primer, ubacivanje različitih uzrečica, ili malih reči, to ne mora biti:

Imam na umu, (... recimo...) one primere u kojima je subjekat izostavljen ...

Izgleda da je govorniku jasno da je digresija određen kognitivni napor za slušaoca, koliko i za njega samog, te koristi neka verbalna sredstva da signalizira početak digresije (ili jednog sadržaja poput "samo da se za momenat udaljim od teme, a ti drži u memoriji ono o čemu sam govorio"). To je pre svega izrazita intonaciona kontura (koju, nažalost, ne možemo valjano ovde i grafički prikazati):

Vraćam se na ovu temu, ako mi dozvolite pre nego što završim, da bih još jednom, ... podvukao svrhu predavanja...

Zatim nekom pauzom (dužom ili kraćom) -

Pregledajući sve ove radove.... kao što ste mogli i pretpostaviti ... ja sam se trudio da ...

Ili eksplicitnim frazama poput: "samo da napravim jednu digresiju", "da se za momenat udaljim od teme" itd.

Najveću teškoću i za slušaoca, i za istraživače digresije, predstavljaju upravo one čiji dolazak ničim nisu signalizirani. U tom slučaju slušalac, nakon povratka iz digresije, zapravo nanovo reorganizuje već zapamćeni govorni materijal i nanovo uspostavlja temu tj. ono o čemu je bilo reči. Dogodi se da sam govornik izgubi nit govorenja te se podseća "gde sam ono stao", "zašto sam Vam ovo govorio" itd.

Isto tako govornik se služi verbalnim i neverbalnim sredstvima da se nakon digresije nanovo vrati temi.

Nakon toga što smo opisali šta je to digresija, da kažemo zašto je važno istraživati digresije u razgovoru, a posebno u naučnom diskursu. U literaturi su do sada već izneti sudovi da se može govoriti o međujezičkim i međukulturnim razlikama u načinu organizovanja pisanog naučnog teksta. Jedan element po kome se, na primer razlikuju lingvistički i sociološki naučni tekstovi u engleskom i nemačkom jeziku jeste količina i vrsta digresija (ili prekidanja) teksta. Daleko je više korišćena digresija u nemačkom nego engleskom lingvističkom i sociološkom tekstu. Ovaj je podatak poslužio drugim istraživačima da uporede nemačke sa francuskim istim takvim tekstovima. Došlo se do podatka da je više digresivnosti u francuskom no u nemačkom lingvističkom tekstu. Sada već imamo čitav niz podataka na osnovu kojih sudimo da se može govoriti o stepenima digresivnosti tekstova: najmanje ih je u engleskom, nešto više u nemačkom, a najviše u francuskom lingvističkom tekstu. Ako, dakle, frekvencija i tip digresije zavisi od jezičko-kulturne prakse korišćene u organizaciji naučnog teksta, možemo se pitati kako je digresija korišćena u našim lingvističkim i drugim tekstovima, ali i naučnim govorenim predavanjima, diskusijama itd. Treba pretpostaviti, shodno dosadašnjim podacima iz pisanog naučnog lingvističkog teksta, da će se razlike moći pojaviti.

Ako razlike postoje, čemu ih pripisati? Da li naučnoj tradiciji u datom jeziku, datoj naučnoj disciplini, ili, pak, datom naučnom centru? Ne treba zaboraviti

replika svakodnevnog dijaloga od jedne reči jer svaka replika poseduje specifičnu završenost, izražavajući: (a) neki stav onoga koji govori, (b) na koji se može odgovoriti, (c) o kome se može zauzeti uzvratni stav. Da je počeo iskaz drugog sagovornika svedoči upravo sama smena govornika.

Sledeće su značajne osobine **iskaza** – SMENJIVANJE govornih subjekata, ZAVRŠENOST, CELOVITOST i odnos iskaza prema SAMOM GOVORNIKU (autoru iskaza) i prema DRUGIM učesnicima govornog opštenja. Kriterij za prepoznavanje da je iskaz završen je "mogućnost da se odgovori na njega".

Na više mesta Bahtin naglašava da je iskaz samo karika u govornom lancu. Ovom metaforom želi da naglasi da je sporazumevanje jedan proces u kojem su elementi njegovi povezani (u lanac).

Bahtin sve žanrove deli na primarne i izvedene ili sekundarne u koje ubraja naučni i umetnički (sekundarni su zato što nema prirodnog smenjivanja sagovornika kao u dijalogu).

"Govorni žanrovi organizuju naš govor skoro isto onako kao što ga organizuju gramatički oblici (sintaksički). Mi se učimo da odličimo naš govor u žanrovske oblike i, slušajući tuđ govor, već od prvih reči pogađamo njegov žanr, naslućujemo određeni obim, ... određeni kompozicioni sklop, predviđamo kraj, to jest od samog početka imamo osećaj govorne celine koja se zatim samo diferencira u procesu govorenja".

Žanrovi odgovaraju tipskim situacijama govornog opštenja, tipskim temama, pa prema tome i nekim tipskim kontaktima značenja reči s konkretnom realnom stvarnošću i tipskim okolnostima.

Govoreći o konstitutivnim delovima iskaza, pre svega rečima, Bahtin tvrdi da svaka reč za onoga koji govori postoji u tri aspekta: "kao neutralna i ničija reč jezika, kao tuđa reč drugih ljudi puna odjeka tuđih iskaza i, najzad, kao moja reč jer pošto imam s njom posla u određenoj situaciji, sa određenom namerom, ona se već prožima mojom ekspresijom".

U žanrovima se mogu otkriti različiti slojevi i svojstva individualne ličnosti, ali i **tuđeg govora** (ili govora drugog).

Bahtin je razvio ideju o postojanju "tuđeg govora" u **autorskom**. "Naš govor ... pun je tuđih reči, različitog stepena tuđosti ili različitog stepena usvojenosti, različitog stepena shvaćenosti i izdvojenosti". Na jednom mestu Bahtin slikovito predstavlja da je svaki naš iskaz "izbrazdan tuđim". Jedino u teoriji Bahtina nalazimo ovaj nivo jezičke upotrebe posebno naglašen i u tom smislu osoben. Njime skreće pažnju na višeslojnost iskaza koje govornici razmenjuju, a o čemu svaki istraživač mora voditi računa prilikom opisa. Baš zbog te komponente Bahtinove teorije, više je korišćena u analizi likova u romanima i pripovetkama, a manje u analizi govornika realne razgovorne situacije.

Sama teorija nastala je mnogo ranije nego što se aktivno počela primenjivati, pre svega u američkoj sredini (gde su skoro sve knjige prevedene), a u novije vreme i kod nas, te joj formalna prezentacija nije dovoljno razrađena kako je to kod drugih teoretičara. No, osnovne ideje o upotrebi jezika tek se u poslednje dve decenije intenzivnije primenjuju.

Bahtinova teorija jezičke upotrebe nastala je mnogo ranije i time nezavisno od savremenih zalaganja američkih filozofa jezika (Paula Grice i Searla).⁸ Bahtinova je teorija pogodna pre svega za opis monološkog diskursa, kao što su naučni (up. M. Velčić, 1986) ili religijski (Savić i Vojnović, 1992), u kojima se pored "autorskog govora" utiskuje i "govor drugih".

Vežbanja

1. Pročitajte Bahtinov rad "Problem govornih žanrova" i ispišite sve komponente razlikovanja "rečenice" i "iskaza". Tako ćete steći uvid u distinkciju apstraktne i konkretne jedinice jezika.

2. Bahtinova teorija nije kod nas mnogo primenjivana u nauci o jeziku, ali su zapaženi radovi teoretičara književnosti. Pokušajte sami da pronadete empirijski materijal na koji se Bahtinova teorija govorne delatnosti može pogodno primeniti.

Literatura

- Bahtin, M. (1980), Marksizam i filozofija jezika.
Bahtin, M. (1980b), Problem govornih žanrova.
Bahtin, M. (1989), O romanu, glava IV: "Čovek koji govori u romanu".
Bahtin, M. (1991), Autor i junak u estetskoj aktivnosti.
Petković, N. (1979), Problemi kompozicije u semiotičkom osvetljenju Borisa Uspenskog.
Savić, S. i T. Vojnović (1992), "Nek' božja riječ uđe u naš život": analiza religijskog diskursa.
Velčić, M. (1986), Vrijeme i subjekt teksta.
Vukovac, S. (1990), Recepcija Bahtinovog djela u jugoslovenskim književnostima.

4.5.1 Analiza diskursa homilija

Držanje homilije (propovedi)⁹ u okviru službe/mise u crkvi poseban je vid govorne delatnosti u kojoj je osnovna aktivnost govorenje kojom se želi postići formiranje pojmova verskih i religijskih kategorija s ciljem da Reč Božija postane delatna u svakodnevnici vernikovog života. Analiza diskursa ovog tipa može pokazati na koji način deluje govornik (sveštenik) na auditorijum (vernike)

⁸ Korisno je pročitati predgovore prevedenih Bahtinových knjiga na naš jezik, da se dobije uvid u istorijsku dimenziju ove teorije, kao i rad Stane Vukovac (1990) u kojem su podaci o recepciji Bahtinových dela u jugoslovenskim književnostima. Od koristi je i predgovor Novice Petkovića u knjizi Uspenskog (1979).

⁹ Termin **homilija** odnosi se na govorenu propoved u okviru službe/mise u crkvi. Propovedi se mogu govoriti i izvan crkvenog prostora, izvan službe, u povodu nekog događaja (osvećenje kuće, hrama i sl.) kada se koristi termin propoved a ne homilija.

Problematiku je moguće obraditi različitim teorijskim pristupima iz domena teorija činjenja. Bahtin u svom repertoaru žanrovskih mogućnosti pominje i religijski žanr i navodi neke njegove karakteristike sa stanovišta prisustva **'tuđe reči'**. Konstatuje da je u svakodnevnom govoru gotovo polovina izgovorenih iskaza **'tuda reč'**, spoznajno tuda, prenošena sa najrazličitijim stepenom tačnosti i nepristrasnosti. Otuda je veoma malo novog i autorskog govora u našoj svakodnevnoj komunikaciji. Pre su to ili citati, nekada doslovni, nečega što je neko drugi rekao ili tačnije, ili manje tačno, parafrazirao. Bahtin smatra da je **'tudi govor'** vrsta sintaksičkog šablona koji u jeziku služi za prenošenje tuđih iskaza i za uključivanje njihovo, upravo kao tuđih, u vezani monološki kontekst sa većim ili manjim stepenom autentičnosti. Postoje posebna diskursna sredstva kojima se ovi stepeni tačnosti i pristrasnosti ispoljavaju u žanru, na primer, takvi su citati, parafraze, prepričavanje. Ovo stoga što se u govoru pojedinca neće pojaviti sav **'tudi govor'** već njegovi izločeni elementi u autorskom modifikovanju. Gramatički govoreno to bi bio direktni ili indirektni govor ili njihove modifikacije. Ovi gramatički šabloni zapravo služe da se **'tudi govor'** više ili manje utisne i ugradi u iskaze autora. Tu je **'tudi govor'** više ili manje gradivni element nečijeg monologa, kada govornik misli **'tudi govor'** kao iskaz drugog subjekta, takav koji je prvobitno bio potpuno samostalan, konstruktivno doveden u nekom drugom kontekstu.

Kada nabroja sve domene u kojima je prisutna, jače ili slabije izražena, **'tuda reč'**, Bahtin navodi i sferu verskog mišljenja i reči (1990,113): "prenošenje i tumačenje direktnih reči božanstva (otkrovenje), njegovih proroka, svetaca, pretskazivača – uopšte prenošenje i tumačenje reči božanskog nadahnuća... sve su to važni činioci verskog mišljenja i reči. Svi verski sistemi, čak i primitivni imaju ogroman specijalni metodološki aparat za prenošenje i tumačenje različitih vidova božanske reči".

Služba/misa u crkvi se može shvatiti kao ostvarivanje **'tuđeg govora'** u potpunosti u kojem sveštenik i vernici komuniciraju izgovarajući tekst čiji je sadržaj i redosled čitanja unapred precizno određen i uvek isti - **'tudi govor'** je ovde do trenutka dok ga ne izgovaraju sveštenik i vernici, a onoga trenutka kada ga izgovaraju to je individualna realizacija toga govora, te otuda i autorski:

- Sveštenik:** Molite, braćo i sestre, da moja i vaša žrtva bude ugodna Bogu Ocu svemogućemu.
narod: Primio Gospodin žrtvu iz tvojih ruku na hvalu i slavu svojega imena, i na korist nama i čitavoj svojoj svetoj Crkvi.

Homilija je jedino mesto u celoj službi (u katoličkoj i pravoslavnoj crkvi) u kojoj sveštenik ima pravo na individualno verbalno oblikovanje iskaza. Naime, sveštenik govori propoved nakon pročitanih tekstova unapred određenog redosleda za čitanje datog dana. Iz tih tekstova odabira osnovnu temu svoga izlaganja. U tom smislu govorimo o relativno planiranom diskursu. Ta planiranost može biti više ili manje formalna: sveštenik može napisati ceo tekst koji će zatim naučiti napamet i izgovoriti ga pred narodom, može sačiniti teze (pismeno ili usmeno) i na osnovu njih kreirati govoreni diskurs, napokon, pla-

Na prvi pogled se čini da je šema komunikacije između sveštenika i naroda jednostavna, naime, postoji:

tekst Biblije --- sveštenik kao prenosnik --- vernici

Međutim, sveštenik nije samo posrednik između reči Božje zabeležene u Bibliji i naroda, već je šema kompleksija s obzirom na to da Bibliju nije pisao onaj čije se reči u tekstu navode, već ih je pribeležio neko drugi ko je bio očevidac, svedok realnih događaja i reči Hristovih (Matej, Marko, Luka, Jovan). U homiliji se to može pokazati, na primer, eksplicitnim kazivanjem da je reč o **'tuđem govoru'** ili razdvajanjem **'tuđeg'** od **'autorskog'** govora intonacijom (grafički istaknuto velikim slovima):

Sveštenik: Matej u svom jevanđelju još navodi Isusove reči, kaže NE ZNATE ČIJEGA STE DUHA.

Između onoga što se stvarno dogodilo Isusu, o čemu je on sam govorio, do vernika kojima sveštenik to propoveda, postoje i drugi posrednici, najpre autori zabeleženog teksta u Bibliji, kojega je neko u ime Isusa pisao (apostoli), a zatim reči sveštenika o tome. Tako da se u jednom iskazu mogu videti dva tuda govora:

s a d r ž a j i s k a z a

događaji/reči -----	tekst o tome -----	reči sveštenika-----	vernici
Hrista u Bibliji			
NE ZNATE			
ČIJEGA	Matej u svom	još navodi Isusove	
STE DUHA	jevanđelju	reči i kaže	
'tudi govor' I	'tudi govor' II	'autorov govor'	

Šematski prikaz bi se mogao objasniti na sledeći način. Postoji neki događaj (ili njihov niz), odnosno reči (u obliku monologa ili dijaloga) koje je Isus izgovorio u nekom kontekstu, a koje je neko pribeležio. Zadatak je sveštenika da prenese Isusove reči, kontekst u kojem se izgovaraju, te autorstvo onoga ko je načinio zapis o tome, u novi kontekst u kojem se narod i sveštenik nalaze u trenutku kada se homilija ostvaruje i deluje na vernike. Govori se o dve vrste **'tuđeg govora'** i dve vrste konteksta uklopljenih u **'autorski govor'** propovednika. Za Bahtina je **'tudi govor'** **'govor u govoru'** ili iskaz o iskazu, ali istovremeno i govor o govoru i iskaz o iskazu. Propoved je, dakle, višeglasje u kojem postoji više **'tuđih govora'** sem **'autorskog'**. Otuda su istraživači diskursa za nju zainteresovani.

Za ovakvu prirodu verbalne delatnosti potrebno je prilagoditi metod iz diskurs analize, ako se želi otkriti priroda **'tuđeg govora'** u **'autorskom'**. S jedne strane **'tudi govor'** ima tendenciju da bude odvojen, odbranjen od prodirućih autorskih nanosa, a sa druge je tendencija autora da ga što više modifikuje i učini delom svoga.

¹⁰ Bahtinovo određenje iskaza je u nekim komponentama slično onome što Chafe podrazumeva pod klauzom. Na primer, ono što Bahtin podrazumeva pod prepoznatljivom komponentom za iskaz, a određuje kao "smerjivanje" sagovornika, odgovara Chafovom zahtevu da je klauza između dveju pauza u govorenju, zatim, kriteriji "celovitosti" i "završenosti" kod Bahtina, odgovaraju Chafovoj ideji da intonaciona kontura odražava celovitost klauze i završenost u tom smislu što je ona izraz "edinice ideje" u memoriji. S obzirom na to da je Chafe preciznije od Bahtina ponudio kriterije za prepoznavanje klauze, ovde se primenjuje njegova klasifikacija - to je sintaksička organizacija koja ima predikat, koja se nalazi između dveju pauza, ima prepoznatljivu intonacionu konturu, a najčešće se ulančava sa drugim klauzama pomoću veznika "i".

Braćo i sestre,

u

Slika je vrlo omiljena na Istoku...
i govor u slici, gotovo svakodnevno i **danas...**
Isus je naročito volio sliku...
Tako i **u današnjem evanđelju** susrećemo sliku žetve...

ok

*Žetva je velika,
kaže Isus,
a radnika malo...*

tg

A žetva je čitav ovaj svet,
koji treba obići
i navijestiti mu Kraljevstvo Božje,
koje dolazi...

o

I upravo radi toga Gospodin šalje <drugu> sedamdesetdvojicu
učenika... ovdje su važne riječi <poslati> u <svaki grad>, u
<svako mjesto>...
Upravo **u toj sedamdesetdvojici prepoznajemo... sami sebe,**

vs

jer nije apostol samo onaj
koji je pripadao dvanaestorici...
nego je apostol svaki onaj
koji je od Isusa <poslan>... <poslanik>, <apostol>.

ag

Riječ apostol i dolazi od grčke riječi apostelo šaljem...
jer je latinski misus misionar..

o

Današnje bi nam evanđelje željelo posvijestiti
da... budući da **si** kršten u Isusa, u njegovo ime..
ti si .. poslan..

vs

po

To znači
naše je <poslanje>
da u ovom našem gradu Novom Sadu... Isus Krist... dođe...
do svakoga čovjeka.
Tamo gdje **si ti**..
tamo želi doći i Isus Krist.. u obitelj, na radno mjesto..
na ulicu.. svuda..

Rječi koje Isus govori poslanima već odražavaju praksu prve Crkve... Svi su učenici pošli kao janjci među vukove... oni naviještaju novi svijet u ovom starom otuđenom svijetu... i oni ljudima ispadaju smješni... ispadaju im čudnovati... ispadaju im nevjerovatni....

ag

U isto vrijeme,

kaže Isus
nemojte ništa nositi sa sobom ni novaca o pojasu, ni dvije haljine, ni jelo
'vrijedan je radnik plaće svoje.'
Vi ćete sve imati tamo
gdje budete došli...
I nikoga ne pozdravljajte na putu...

tg

Nama se čini čudna ova Isusova ... opomena. Međutim, Židovi su se jako <dugo> pozdravljali kada su se susretali... satima su trajala pozdravljanja...

o

i tu želi reći da je <hitna vijest> koju oni trebaju donijeti, da se Kraljevstvo Božje približilo <i nema se vremena za gubiti....>

ag

Kad bismo i **mi**.. shvatili to da je hitno **naše** poslanje. **Današnje nas evanđelje** stavlja pred pitanje koliko je ljudi, po meni, jer sam Isusov učenik, upoznalo Isusa Krista...

vs

S druge strane kaže Isus, svijet koji je žetva, ima veliku <odgovornost> prema.. naviještaju Kraljevstva Božjega.

tg

I kaže
grad koji vas ne primi
otresite i prašinu sa svojih nogu.. njima za svjedočanstvo da ste bili..
da je riječ Božja došla k njima,
a da je nisu primili.

tg

tom gradu biti će teže nego Sodomi na sudnji dan.

tg

Tako da **svijet** nosi <odgovornost>.. za prihvati.. naviještaja.. Kraljevstva.. Božjega....

po

U svjetlu ovog današnjeg evanđelja.. pokušajmo promotriti **svoj** život... jer **mi smo**, u ovom gradu.. lice Kristovo.. i svijet **po nama**.. treba vidjeti njegovo lice.. i **mi smo** <ili> navijestitelji >ili> demanti... poruke.. koju nosimo...

vs

I upravo radi toga.. velika je >odgovornost> biti Kršćanin, jer biti kršćanin biti poslan... Kršćanstvo je prije svega zajedništvo egzistencijalno zajedništvo s < Isusom Kristom... na njegovom životu ... na njegovom poslanju...

po

I zato biti <kršćanin> to znači..
Isus želi **po tebi**.. proći ovim gradom, navijestiti Božju riječ činiti dobro.

o

Često puta **zaboravljamo** ovaj drugi dio gdje

vs

Isus kaže
lječite bolesne
pomažite onima koji su u nevolji.

tg

To je bitni dio **našega poslanja**.... I kada **smo** poslani da nosimo Božju riječ poslani **smo** jednako tako da je svjedočimo djelima ljubavi, pomoći, jedne prave duboke ljudskosti...

vs

Drugi Vatikanski sabor je rekao da je <osobita> odgovornost **krštenika** na <onim> mjestima, gdje Isus Krist <nikako osim> **po njima**, može biti sol zemlje i svjetlo svijeta..

tg

...dok slavimo **ovu** nečujicu...
ona u isto vrijeme želi u **nama** posvijestiti
da **smo** kršćani - poslani... kršćani - apostoli...

vs

Nije dužnost svećenika samo da naviješta .. niti biskupa samo...
oni imaju svoj.. svoju.. razinu... poslanja

ag

ali je dužnost **svakog** krštenika Isusova učenika,
da naviješta Kraljevstvo Božje
koje dolazi.

po

Pa eto **neka** Božja riječ <dode> u naš život,
primimo je.. ponizno.. s velikom odgovornošću..
i nemojmo je zaboraviti..
nego stavimo sebe i svoj živog pred nju..
da bismo vidjeli
šta trebamo učiniti.

s

Amen.¹¹

k

razrešenje skraćenica:

ag - autorov govor
k - kraj
o - objašnjenje
ok - okruženje
po - poruka
s - savet
tg - tuđi govor
u - uvod
vs - veza sa sadašnjosti

Homilija ili propoved je vrsta religijskog monologa pred auditorijem koja, uglavnom, ima 4 osnovna dela (E.C. Garcia, 1979):

- A. čitanje biblijskog teksta
- B. prepričavanje događaja sadržanih u pročitanoj tekstu iz Biblije
- C. objašnjavanje pročitanoj u zavisnosti od verskog konteksta
- D. primena ili moralna pouka za svakodnevni život vernika.

Ovi se delovi ne moraju uvek eksplicitno naći u svakoj homiliji, ali se ta opšta struktura odražava u delovima koji se nazivaju **paragrafi**. U okviru njih

¹¹ Delovi teksta štampani **masnim slovima** pokazuju nameru propovednika da reči biblijskog teksta prenese u svakodnevni život, dok je *kurzivom* označeno navođenje samog biblijskog teksta.

...da je završen deo govorne delatnosti u kojoj sveštenik propoveda, i nastavlja se ritualizirani deo službe.

Početak je ustaljena stereotipna fraza u crkvenoj praksi koja ima višeznačni smisao. Svi su hrišćani deca Božja, pa su otuda i međusobno braća i sestre. Sveštenik je izaslanik Gospoda, ali je jedan od dece Božje. Zato je u dvos-trukoju povezanosti: s jedne strane prema Gospodu - kao onaj koji posreduje, a sa druge prema vernicima - kao jedan od njih. Otuda relacionali pojam bra-ća/sestre (iz terminologije rodbinskih odnosa), treba da ukaze s jedne strane na hijerarhiju oca (Gospoda) i dece u porodici, a sa druge na relaciju solidar-nosti između dece same (braće i sestara tj. vernika). Reči brat/sestra su rela-cionog značenja, što znači da je sveštenik već na samom početku govorenja ustanovio istu relaciju prema svom auditorijumu kao što je relacija najbližeg rodbinskog odnosa između braće i sestara u porodici (zajednici kakva je i crkva). Tako se na samom početku homilije uspostavlja relacija među audito-rijem i sveštenikom kao odnos u porodici, zajednici. U njoj sveštenik ima ulogu glave porodice, ali je istovremeno i on jedan od njenih članova.

Drugim rečima propovednik najpre uspostavlja okvir u kojem će 'tuđi' i 'autorski govor' delovati svome cilju. Dominantniji je '**autorski govor**' u onim paragrafima u kojima se daju razne vrste informacija: o okruženju u kojem se događaji iz Biblije odvijaju, ili dodatne informacije iz savremenog života vernika pomoću **digresija** - odstupanje od glavne teme propovedi i nanovo vraćanje temi (Dascal i Katriel, 1979):

Nakon što smo proglasili Božju riječ.. digresija u autorskom'
pokušajmo malo

OSTAVLJAJUĆI SVAKODNEVNE BRIGE...

vidjeti.. i njezin.. sadržaj i poruku...

Propovednik se služi malim brojem digresija, uglavnom kratkim, da pruži dodatnu informaciju, ali da ne odvuče pažnju vernika od osnovnog cilja homi-lije, koja inače kratko traje (ne duže od 5-7 minuta). Time održava **komuni-kacionu koheziju** kojom s jedne strane održava vezu sa auditorijem, a sa druge deluje na njega da postane aktivno i u svom životu delatno na taj način, što će pod uticajem izgovorenih misli direktno, izmeniti svakodnevni život u pravcu božje volje.

'Tuđi govor' se nikada ne pojavljuje u celini već u delovima utkanim u 'autorski' i to u obliku citata, parafraze i prepričavanja:¹²

ŽETVA JE VELIKA, kaže Isus, A RADNIKA MALO. citat - 'tuđi govor'
I zakonoznanac sasvim... lijepo.. odgovara, parafraza - 'tuđi govor'
TAKO DA GA JE ISUS POHVALIO..

Bahtin navodi da je pričanje teksta svojim rečima do izvesnog stepena dvoglasna priča o 'tuđem govoru', jer svoje reči ne moraju do kraja rastvarati svojevrstnost tuđih; pričanje svojim rečima, za njega, može imati mešoviti ka-rakter, uspostavljajući, gde je to potrebno, stil i izraz prenošenog teksta. Po-

¹² Svi su navodi preuzeti iz rada Savić i Vojnović, 1992.

gledajmo kako to izgleda u lancu povezanih iskaza u okviru jednog paragrafa u homiliji:

Braća i sestre, Zakonoznanac

Autorski digresija

Vežbanja

1. U prikazanoj homiliji date su tri hijerarhijski različite jedinice analize: cela propoved, paragrafi, klauze. Pokušajte da analizirate celu propoved sa strane

koji je u središtu današnjeg evanđelja...
 pita Isusa... ključno pitanje...
 ŠTA TREBA ČINITI DA UDEM U ŽIVOT...
 jer život je onaj koji Bog daje čoveku...
 Isus... budući da... se radi o zakonoznancu...
 prepušta <njemu>
 I zakonoznanac <sasvim>... lijepo... odgovara,
 TAKO DA GA JE ISUS POHVALIO....

tudi/citat
 autorski/objašnjenje
 odgovor.
 tudi/parafraza

'Tudi govor' u propovedi može biti i iz dela svetske literature, a ne samo Biblije, kao i iz ličnog iskustva propovednika, gde je takav 'tudi govor' deo nekog drugo iskustva sveštenika. I ovakav 'tudi govor' se uvodi s ciljem da se pomoću njega kao argumenta ubede slušaoci u validnost i svrsishodnost Božje reči za njihov svakodnevni život. To je uloga ovakvog mešanja 'tudeg' i 'autorskog' govora u propovedi kao posebnom žanru. Propovednik pomoću toga uspeva da se više ili manje dožira kao stvaralac, odnosno da se neutralizira kao osoba koja posreduje između Božje reči i vernika.

U radu pod nazivom "Diskurs bez sintakse" Erica C. Garcia, (1979) pokazuje kako je organizovan diskurs homilija sredstvo za ubeđivanje slušaoca. Autorka smatra da u tom cilju analiza formalnog ustrojstva, ili gramatičkog (sintaksičkih jedinica) ne bi dala željeni rezultat. Prema Bahtinu, gramatika (sintaksa) je neutralna sa stanovišta upotrebe u realnoj situaciji. Ona je samo jezički potencijal koji oživljava tek u iskazima.

Zaključak

Na jednom primeru empirijskog materijala religijskog diskursa pokazano je kako se Bahtinovo shvatanje 'tudeg govora' može primeniti u diskurs analizi. Ostali su po strani drugi aspekti, kao što je upotreba vremena ili naglašavanje i povlačenje subjektivnosti u homiliji.

Mogući su i drugi primeri u opisu onoga što se događa u prepričavanju nekih događaja ili priča, na osnovu sopstvenog iskustva ili na osnovu iskustva kao očevidca tuđih doživljaja. Zatim u analizi naučnog diskursa (Velčić, 1982) ili političkih govora, dakle svega onoga što je monološko kazivanje pred auditorijem.

Sve ove dominantne vrste monološkog diskursa mogu biti i dijaloški ostvarene (up. opis različitih vrsta homilija u udžbeniku Cisarža i Marinkovića, 1969) i zavisiti po formi i sadržaju od različitih sociolingvističkih faktora, kao što su poznatost/nepoznatost auditorijuma, govorenja po prvi put ili o istoj temi nekoliko puta, zatim od prostora u kojem se monološki diskurs ostvaruje. Drugim rečima, opisan je jedan mogući primer koji ima svoje varijantnosti s obzirom na poznate sociolingvističke komponente interakcije, a to je ko, kome, kada, kako i s kojim razlogom nešto govori.

propoved, paragraf, klauze. Pokušajte da analizirate celu propoved sa stanovišta reda reči u svakoj klauzi i sa stanovišta broja ponavljanja nekih reči, kao što su Hristos, Bog itd. Pokušajte da zaključite šta je funkcija frekventnog ponavljanja reči, i redosleda konstituenata u pojedinačnim klauzama?

2. Razmislite u čemu bi mogle biti sličnosti i razlike u govorenoj homiliji i naučnom predavanju iz Biblije.

Literatura

- Bahtin, M. (1980), Marksizam i filozofija jezika.
 Cisarž, B.A. i Ž. M. Marinković (1969), Omilitika ili teorija crkvenog govorničtva.
 Garcia, E.C. (1979), Discourse without syntax.
 Savić, S. i T. Vojnović (1992), 'Nek' Božja riječ ude u naš život: analiza diskursa homilija.

4.6. Konverzaciona teorija Schegloffa

Jedinica analize u diskursu može biti gramatička, kao što su **klauza** ili **rečenica**, zatim komunikaciona, kakav je **iskaz**, ili jedinica socijalne interakcije kakvi su **red** (turn) i **razmena** (exchange), a jedinica govorne delatnosti je **govorni čin**. Jedinica analize nekog konkretnog govornog ili pisanog materijala odgovara prirodi onoga što se istražuje. Za dijaloge se pokazalo opravdanim koristiti red i razmenu, kako je to u radovima američkih etnometodologa Schegloffa i njegovih saradnika (1973, 1977) u opisu telefonskog razgovora, zatim u intervjuima različitog tipa i drugim dijaloškim oblicima razgovora.

Schegloff smatra da je razgovor, pre svega, jedinica socijalne interakcije, takva koja nam nešto kaže o onima koji razgovor vode – govorniku i sagovorniku – i o samom toku i procesu razgovora ostvarenog kroz sekvence, a u vremenskom sledu. Zato ova grupa istraživača ističe važnost opisivanja sekvenci razgovora koje nam otkrivaju način na koji se socijalna interakcija kroz dijalog postepeno oformljuje između sagovornika. Prvi je takav segment početak razgovora i preuzimanje njegovo od strane sagovornika:

A: Gde je ulica Matice srpske?

B: Odmah iza sledećeg ugla.

Ono što je izgovorio najpre govornik A, a zatim B, čini zajedno dva reda govorenja. Svaki **red** karakterišu tri osnovna elementa: sadašnji govornik, mesto prenosa i prelaza govora od jednog ka drugom govorniku naizmenično i kraj. Otuda svaki red ima početak i kraj. Da bi se prepoznalo šta sve čini jedinicu koju naziva red, Schegloff smatra da je potrebno odrediti, kao i kod

svih drugih jedinica, šta je minimalni red, koji se najmanji verbalni entitet može smatrati redom. U navedenom primeru je to jasno jer se red može poistovetiti sa iskazom. Problem je u onim slučajevima kada se kao udeo sagovornikovog

Ako se niko na kraju reda ne uključi onda govornik može nastaviti govorenje. Ova se procedura ponavlja tokom vođenja razgovora kroz ostale sekvence, nakon otvaranja razgovora.

angažmana u nekom dijalogu izgovara samo jedno 'aha', 'da', 'ma nemoj' i sl. čime sagovornik govorniku daje do znanja da ga prati u izlaganju i da je prisutan (back channel signals). Na primer, u telefonskom razgovoru govornik priča doživljaj sa letovanja dok sagovornik samo daje znak da sluša izlaganje govornika:

A: Bilo je super sa Vesnom!

B: Ma nemoj!

A: Došla je poste i Jovana.

B: Aha, aha...

U analizi se u jednom slučaju ovi signali 'ma nemoj' i 'aha' mogu računati kao red, a zanemariti u nekom drugom, u zavisnosti od toga šta se analizom želi postići. Ako se želi pokazati na koji način se vizuelni kontakt sagovornika licem u lice zamenjuje auditivnim u konverzaciji preko telefona, onda će biti od koristi u analizi da se ovakvi redovi uvedu kao minimalni i pokažu kako sagovornik signalizira govorniku da je u komunikaciji, da ga prati i na taj način učestvuje u građenju zajedničke delatnosti. Ako je u pitanju neki drugi empirijski materijal, na primer razgovor u situaciji intervjua u kojem intervjuista sa nekoliko 'aha' ili klimanjem glave onome koji daje intervju, zapravo pomaže da prevaziđe neudobnosti intervjua u situaciji u kojoj je fokus na onome što će sagovornik reći u dužem monologu, može se zanemariti u analizi ako je istraživački fokus na osobi koja daje intervju. Drugim rečima, šta je minimalni red ostaje otvoreno pitanje istraživaču da ga odredi, shodno predmetu istraživanja. Šta je maksimalni red takođe je otvoreno pitanje, jer on može biti i čitava priča (na primer u intervjuiima pred auditorijem na radiju ili televiziji u kojem se intervjuist maksimalno povlači pred govornikom).

Red kao jedinica analize odabira se u opisu spontanijih dijaloga zato što može dobro pokazati kako sagovornik bira sledećeg govornika i na koji način se odvija interpersonalna saradnja. Njemu stoji na raspolaganju nekoliko tehnika:

1. postavljanje pitanja, zahteva ili ponude uz oslovljavanje osobe
2. izricanje nekog suda i imena osobe koja se odabira za sagovornika
3. intonaciono markiranje kraja reda govorenja, a izostavljanje oslovljavanja
4. izostavljanje bilo kakvog signala pa sledeći govornik može biti bilo ko i u vreme kada proceni sam da u razgovor može ući.

Sagovorniku je relativno lako da se uključi u razgovor u situacijama 1-3. Problem nastaje kada govornik ne signalizira jasno da je svoj red završio i da prepušta mogućnost sagovorniku da u razgovor uđe. Tada može doći do **preklapanja** – govorenja uglavnom dva sagovornika. Treba znati da je signaliziranje kraja reda govorenja specifično u zavisnosti od kulture, otuda ga predstavnici maternjeg jezika tokom usvajanja jezika uče, a oni koji uče strani jezik uče obrasce konverzacije u datom jeziku.

Konverzaciono je pravilo da u jedno vreme govori jedan govornik, a da sledeći govornik može preuzeti red govorenja nakon toga što ga prvi završi. Ovo pravilo ima psihološku realnost u činjenici da pažnja govornika ne može biti podjednaka ako bi se istovremeno govorilo i slušalo.

Iz ovog izlaganja valja primetiti da je posebno osjetljivo mesto **tranzita govora** od govornika do sagovornika – to je prepoznatljivo mesto kraja reda na kojem sledeći govornik može preuzeti inicijativu.

Istraživanja jedinice reda govorenja iznelo je na videlo razlike u vodenju konverzacije, pre svega, s obzirom na sociolingvističke faktore – status govornika u datoj situaciji: u institucionalnim razgovorima u kojima je hijerarhijski status sagovornika zadan situacijom, kao što je u sudu razgovor sudije i optuženog, u školi učitelja i učenika, u bolnici doktora i pacijenta: sledećeg govornika odabira onaj koji je hijerarhijski viši u socijalnoj stratifikaciji.

Pokazale su se razlike koje su kulturno obeležene. Na primer, svoj red govorenja govornici finskog jezika preuzimaju uz veće pauze i oklevanje nego što to čine govornici drugih jezika. Nadalje, u jednom istraživanju dvojezične indijsko-engleske populacije ustanovljeno je da Indijci u spontanom razgovoru često prekidaju red govorenja svoga sagovornika, ali to nije signal nepristojnosti, već naprotiv, ono je očekivano da se pokaže kako sagovornik saraduje sa govornikom u razgovoru. Dolazimo do podatka da i kada se jedna pojava uoči, na primer prekidanje, ili oklevanje ili govorenje uglavnom, nema uvek istu kulturnu pozadinu, o čemu valja voditi računa kada se vrednuju konverzacioni postupci shodno kulturnom obrascu. U prvo vreme je obrazac anglosaksonske kulture – ne prekidaj sagovornika dok ne završi, primenljiv kao parametar za vrednovanje preuzimanja reda u drugim kulturama i/ili socijalnim grupama unutar anglosaksonskog kulturnog modela.

Zato je niz istraživanja načinjen s ciljem da se ustanovi kako mala deca postepeno usvajaju sposobnost vođenja dijaloga u različitim situacijama i sa različitim sagovornicima, baš s obzirom na uočavanje svoga reda govorenja. Na primer, Susan Ervin-Tripp (1989) pokazuje kako mala deca uče da razgovaraju preko telefona.

Pokazale su se i neke razlike u polu – žene ređe od muškaraca prekidaju sagovornika i tolerantnije su u čekanju svog reda govorenja.

Schegloff je svoj pristup izučavanju spontane konverzacije izgradio kao reakciju na tvrdjenje filozofa da se pomoću teorije govornih činova može objasniti svaka konverzacija. Schegloff naglašava da jedinica govornog čina može biti prikladna za opis nekih razgovora, kao što je to slučaj sa razgovorom učitelja i učenika u razredu. Ali nikako za spontane razgovore u kojima iskazi govornika "nisu savršeni", već su odraz afektivno-spoznajnih faktora. Upućene su ozbiljne kritike Schegloffu zbog odabrane jedinice analize – **reda**, sa obrazloženjem da se ne može analizirati smena sagovornika ako se opiše samo red govorenja jer ga prate i neverbalni signali u konverzaciji licem u lice kakvi su pre svega pogled, zatim gestovi ruku i tela. Na primer, u našoj civilizaciji je običaj da se upre pogled u osobu kojoj se želi nešto saopštiti. Predstavnici ovakvog zalaganja su oni koji smatraju da su verbalni i neverbalni signali iste hijerarhijske važnosti u analizi socijalne interakcije te predlažu jedinicu koja uključuje obe strane.

Zaključak

Ne može se govoriti o jednoj jedinoj jedinici analize u diskursu, već pre o različitim u zavisnosti od toga kakav se empirijski materijal proučava. Diskurs

na drugu upravo istražujući način na koji se vodi razgovor među pripadnicima unutar neke kulture ili sa članovima izvan svoje kulture. Nažalost još uvek je malo radova koji saopštavaju o razlikama u načinu formiranja diskursa među pripadnicima iste kulture.

razgovor u zavisnosti od toga da li se empirijski materijal opisuje. Diskurs analiza je upravo ovu raznovrsnost iznela na videlo, za razliku od prethodnih perioda razvoja lingvistike kada je uglavnom rečenica bila ona jedinica u okviru koje su se razmatrala gramatička i komunikaciona pitanja.

Vežbanja

1. Snimite neki razgovor u koji su uključene dve osobe. Pokušajte da snimljeni materijal transkribujete u pisanu formu i odredite red govorenja svakog sagovornika. Pronađite objašnjenje za svaku odluku koju ste doneli u definisanju reda govorenja.

2. Pročitajte rad M. Ličen (1989) o definicijama partikula. Razmislite o tome kakvo biste mesto dali partikulama s obzirom na određenje reda govorenja.

3. U knjizi S. Savić (1977) dati su spontani razgovori dece blizanaca. Pronađite primere u kojima se pokazuje razgovorna strategija **dopunjavanja** u dijalogu blizanaca. Razmislite kako se na ovom primeru primenjuju jedinice reda i razmene.

Literatura

Ervin-Tripp, S. (1979), Children's verbal turn taking.

Ličen, M. (1989), Definicije partikula u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku.

Savić, S. (1977), Kako blizanci uče da govore.

Schegloff, E.A. i H. Sachs (1973), Opening up closings.

Schegloff, E. A., Jefferson, G. i H. Sachs (1977), The preference of self-correction in the organization of repair in conversation.

4.6.1. Konverzacija preko telefona

Više puta je naglašavana uzajamna veza jezika i kulture, bilo da se nekada veći akcenat daje kulturi pa se istražuje uticaj kulture na jezik, ili, pak u fokus stavlja jezik pa se tvrdi da je kultura u velikoj meri proizvod našeg jezika. Tek, manji je broj onih koji kulturu i jezik smatraju nerazdvojnima i uvažavaju međusobno uzročno-posledičnu vezu.

Do danas je objavljen veliki broj radova u kojima se pokazuju podaci o specifičnostima diskursa s obzirom na kulturne norme, vrednosti i specifičnosti, s obzirom na druge sociolingvističke faktore, kakvi su pol i uzrast govornika. To je D. Tannen (1980) pokazala na primeru pripovedanja u grčkom i engleskom jeziku, zatim Wolfsonova i Mannes opisujući način davanja komplimenata, a može se podjednako ustanoviti i za druge ritualne izraze (pozdravljanje, izjave saučešća itd.). Neki radovi su dokumentovali zbog čega su nastale neke ustaljene predrasude od strane članova jedne kulture u odnosu

pripadnicima iste kulture.

Poznato je istraživanje američkih antropologa Scollona i Scollona (1981) o kulturnim razlikama u načinu vođenja konverzacije između Atabaskana (sa Aljaske) i Kanadjana. Kanadjani smatraju da su Atabaskanci zlovoljni, nerado govore, čak da su priglupi. Ovaj je sud zasnovan na njihovom opažanju načina vođenja razgovora Atabaskanaca, pre svega na osobini da prave duže pauze na mestima na kojima se preuzima **red govorenja**. Oni dozvoljavaju sagovorniku da pravi duže pauze ne koristeći ih kao signal za preuzimanje svog reda govorenja. Amerikanci su imali teškoće da se naviknu na ovu konverzacionu osobinu Atabaskanaca. Za uzvrat, Atabaskanci su smatrali da engleski govornici govore mnogo, da ne dozvoljavaju mogućnost drugima da govore. Navešćemo nekoliko osobina za koje Atabaskanci smatraju Amerikance teškim za komunikaciju i obratno (prema Scollon & Scollon, 1981).

*Šta Amerikance iznenadi
kod Atabaskanaca*

ne govore mnogo
radije ostaju bez reči
izbegavaju razgovore

nikada ne počinju razgovor
spori su u preuzimanju reda
govorenja

*Šta Atabaskance
iznenadi kod Engleza*

govore mnogo
uvek govore prvi
govore sa strancima
i ljudima koje ne poznaju
uvek prekidaju sagovornika
ne daju drugima mogućnost
da govore.

Iz ovih navoda se može zaključiti da postoji pravilnost u načinu na koji se razgovor licem u lice (ili preko telefona) deli u sekvence nakon kojih sagovornik može preuzeti red govorenja. U toj opštoj pravilnosti postoji i specifičnost svake kulture kako tu opštu regularnost propušta kroz svoje norme.

Ova se razlika može uočiti na primeru vođenja razgovora preko telefona, o čemu je u dosadašnjoj literaturi bilo dosta radova u gotovo svim većim jezicima

Poredeći način vođenja razgovora preko telefona dveju populacija – Finaca i Amerikanaca, Sneek (1987) pronalazi čitav niz medjkulturnih razlika od kojih navodimo samo najmarkantnije.

1. Finci koriste duže pauze i češće nego što to čine Amerikanci.
2. Oni ređe uzimaju red govorenja, ali ga duže održavaju nakon toga što se odluče da ga uzmu.
3. Češće koriste pauze između dva reda govorenja što znači da dozvoljavaju sagovorniku duže pauze pre nego što procene da je došlo vreme da uzmu svoj red govorenja.
4. U razgovoru sa Amerikancima Finci imaju veliki procenat preklapanja.

¹³ Up. za engleski pregled literature kod Levinsona, 1987, ali i u posebnim radovima Schegloffa sa saradnicima, zatim za ruski jezik kod Zemskaje, 1978, za francuski kod Godard, 1977, za finski kod Sneeka, 1987, za češki podatke daju Müllerova i Šimečkova, 1987, za poljski Pisarkowa, 1975, za srpskohrvatski Šoljica, 1985).

5. Oni više i češće tolerišu duže ćutanje (silence) nego što je to slučaj sa Amerikancima.¹⁴

6. Obe populacije su pokazale da žele tokom razgovora da se prilagode sagovorniku u načinu vođenja razgovora, ali je to želeli na različite načine.

signale računaju kao red, drugi ih isključuju iz posmatranja, s obrazloženjem da su to samo signali koji sagovorniku kažu da se želi u razgovoru ostati. Odluka istraživača će zavisiti od problema koji se u telefonskom razgovoru rešuje – početak reda se može odrediti s početkom govorenja govornika, a

sagovorniku u načinu vođenja razgovora, ali je ta želja očiglednija kod Finaca nego kod Amerikanaca.

Postoji velik broj drugih podataka koji nas uveravaju da treba voditi računa o načinu na koji se diskursna pravila prepliću sa pravilima kulture date populacije, a ovde detaljnije obrazložimo to na primeru vođenja telefonskog razgovora.

Da bi se bolje uočile kulturne razlike u načinu vođenja razgovora preko telefona potrebno je dati nekoliko osnovnih podataka o tome šta je telefonski razgovor.

Činjenica je da je u današnjem savremenom društvu komuniciranje preko telefona deo ukupne svakodnevne potrebe. Ova je komunikacija specifična u odnosu na onu licem u lice u tome što se sagovornik ne može videti za vreme razgovora, što znači da izostaju informacije koje govornici dobijaju na osnovu kretnji tela, pre svega mimike lica, čime sagovornik daje signal o tome da želi razgovor da počne ili da u njega udje, ili da ga završi. Tako je telefonski razgovor specifičan po tome što se sve osobine za signaliziranje reda govorenja, sekvenci, smene sagovornika, zapravo postiže verbalnim i vokalnim sredstvima. Ako izostaju vizuelni znaci za nagoveštavanje reda govorenja, kako ih sagovornici preko telefona ipak uočavaju jer, pokazuje se da razgovor preko telefona teče najčešće bez mnogo **preklapanja** ili "upadanja" u reč sagovorniku.

Ustanovljeno je da postoje pravila za segmentiranje delova razgovora (sequencing rules). Ovakvim se pravilima reguliše postupak da na jednu verbalnu jedinicu govornika sledi druga jedinica sagovornika, **red govorenja**. Istraživanja dijaloga su pokazala da je red zapravo ključna osobina svakog dijaloškog ritma i da ima osnovu u neurofiziološkoj sposobnosti čoveka da u neko vreme može uspešno obavljati jednu od dve aktivnosti: ili samo govorenje ili samo slušanje (znatan je napor istovremeno govoriti i slušati drugog). Zato je osnovno pravilo svakog razgovora U JEDNO VREME GOVORI JEDAN GOVORNIK. Ono što predstavlja teškoću sagovorniku je da utvrdi kada treba da počne govoriti, odnosno, da proceni kada je prethodni govornik završio svoj red govorenja. Na prelazima sa jednog reda na drugi postoji mogućnost da sagovornik u razgovor uđe. Jednostavnom se definicijom **reda** određuje da je početak onda kada govornik počinje da govori, a da se završava kada prestane, odnosno kada drugi govornik počinje da govori. U ovoj definiciji onda ne bi bilo mesta nekim signalima koji se mogu smatrati kao red kod sagovornika, kakvi su u telefonskom razgovoru signali koje sagovornik daje govorniku da ga prati u razgovoru, kakvi su 'aha', 'da' i slično. Naime, pitanje je metodološke prirode kolika je minimalna dužina jednog reda? Da li je red identičan sa iskazom kao komunikacionom jedinicom ili može biti kraći? U literaturi o telefonskom razgovoru o tome nema saglasnosti. Dok jedni ove

¹⁴ Treba razlikovati **pauze** od **ćutanja** u terminologiji diskurs analize. **Pauza** se obično smatra nekim intervalom koji pruža mogućnost sagovorniku da počne govorenje. Mogu biti pauze ispunjene nekim verbalnim signalima ("ubacivači", kao što su 'aha', 'uh', 'da', 'ova' i sl.).

ispitaje prethodni govornik počinje svoj red. Tako je **red** zapravo interval između kraj kada drugi govornik počinje svoj red. Tako je **red** zapravo interval između dvaju sukcesivnih prelaza govornika.

Svaki telefonski razgovor ima tri prepoznatljiva dela:

početak ----> tok razgovora ----> kraj

Ko ima pravo da otpočne razgovor? Šta smatrati početkom telefonskog razgovora?

Schegloff smatra da je moguće odrediti sledeće sekvence početka:

1. zvonjenje telefona – poziv
 2. pozvani govori prvo
 3. pozivalac odgovara na prvi signal pozvanog
- Primer: A: (zvoni telefon)

B: Halo.

A: a.Stan Petrović?

b.397 469?

c.Izvinite što zvonim...

d.Petar Petrović ovde.

Schegloff zvonjenje telefona i odgovor na njega smatra **spojenim parovima** (adjacency pairs) ili medjusobno povezanim, kakvi su i kod komplimenata ili pozdravljanja, itd.

Ovi parovi predstavljaju neku vrstu stereotipnog otvaranja razgovora koji imaju sledeće odlike:

1. uvek su u pitanju dva iskaza jedan govornika i jedan sagovornika
2. uvek su u susedstvu jedno drugog, jedan prethodi drugom
3. svaki iskaz izgovara drugi govornik
4. postoji relativni redosled iskaza u paru – prvi prethodi drugom, a nikada obratno (na primer, ne može se zahvaliti (hvala) na komplimentu pre nego što je neko izrekao kompliment (Imate lep ša), ili ne može neko otpozdraviti pre nego što je neko pozdravio).

Ustanovljeno je da se već u ovom tipiziranom paru iskaza mogu uočiti kulturne razlike u otpočinjanju telefonskog razgovora. U američkoj sredini odgovorom na zvonjenje telefona sa jednim 'halo' pozvani stavio do znanja da je veza uspostavljena i da pozvani želi da govori (običaj je i da se podigne slušalica, a ništa ne progovori). Međutim, u francuskoj sredini se ovo isto 'halo' ('da' ili 'molim') može smatrati samo da je veza uspostavljena, te odmah najčešće sledi izvinjavanje što je pozivalac uznemirio pozvanog. Iz toga se dobija podatak da telefon kao sredstvo svakodneve komunikacijske potrebe ima osobeno mesto u svakoj kulturi: u američkoj se telefonski razgovor smatra jednim od načina komuniciranja, neophodnim i normalnim, njime se može služiti u svako doba; u francuskoj se zvonjenje telefona u privatnom stanu smatra uznemiravanje, ulaženje u privatnost, te se pozivalac zbog toga mora obezbediti na taj način što se u samom početku izvinjava pozvanom zbog uznemiravanja. Ovo načelno pravilo je modifikovano u zavisnosti od toga da li se sagovornici poznaju, da li često jedno drugom telefoniraju, da li se razgovor vodi u instituciji ili u privatnom stanu, i drugih faktora diskursnog ponašanja, kao što su uzrast sagovornika i sl.

Razgovor otpočinje tek nakon nekoliko uvodnih sekvenci, pogotovu će to biti uobičajeno u našoj sredini kada se još proverava i da li je osoba koja se javila na telefon ona sa kojom pozivalac želi da razgovara:

Vežbanja

1. Snimite jedan telefonski razgovor. Pokušajte da sačinite zapis, zatim da ga analizirate koristeći se dvema jedinicama analize: red i razmena.

A: Da li je Sima Jović?

B: Ne, ovde je njegov tata, sad ću ga pozvati, Simo.

Prepoznaje se određeni stereotipni niz i kod završavanja razgovora, prilikom završavanja razgovora se postavlja slično pitanje: ko ima pravo da signalizira završetak razgovora? POZIVALAC SIGNALIZIRA KRAJ. Ovo načelno pravilo može biti iznevereno uticajem drugih faktora, kao što su poznatost među sagovornicima, dužina razgovora, izuzetno stanje sagovornika i sl.

Clark i Wade-French (1981) su detaljnije istraživali završavanje razgovora u američkom engleskom i došli do zaključka da i u toj sekvenci razgovora postoje vidljive kulturne razlike.

Razvoj tehnike je doneo i novi način ostvarivanja razgovora preko telefona. Ostavljanje poruka na primaču (telephone receiver).

Istraživanja su pokazala da se ove poruke razlikuju od ostvarenog telefonskog razgovora u meri u kojoj je primalac poruke odsutan. Na našem materijalu Šokica (1987) konstatuje da su poruke slične zapisanim tekstovima u korespondenciji (na dopisnicama). Nakon toga što se završi poruka na primaču u kojoj se pozivalac obaveštava da je to broj taj i taj i da se može ostaviti poruka u limitiranom vremenskom segmentu, pošiljalac:¹⁵

1. najčešće imenuje osobu kojoj se poruka ostavlja (da bi se izbegla mogućnost pogrešne identifikacije ukoliko u porodici ili ustanovi poruku može primiti više lica)

2. ostavlja poruku

3. ime onoga koji je poruku ostavio.

Primer: *Mišo je li mati stigla kući? Tražio sam je u kancelariji.*

Ajd' zdravo, Jovan.

Saro, nismo kod kuće do pet, kad dođeš kući izvedi Mazu, Mama.

U ovoj opštoj šemi su moguća odstupanja u zavisnosti od toga koliko često ista osoba zove da bi se na osnovu glasa prepoznao pozivača i sl.

S obzirom na to da je pozivač najčešće na samom početku obavešten o tome da je ograničeno vreme predviđeno za ostavljanje poruke, on se organizuje tako da kaže ono što je najvažnije za tu priliku, a izostavi nepotrebno. Otuda u porukama izostaju reči koje odražavaju lični odnos pošiljaoca: partikule, pauze, zastajkivanja i sl.

Zaključak

Ukratko se može zaključiti da verbalno oblikovanje poruke preko telefona zavisi od sociolingvističkih okolnosti, zatim kulturnih navika i prirode tehnike zapisivanja poruke (preko primača).

¹⁵ Dobili ste broj 25 324, nakon zvučnog signala imate tri sekunde vremena da ostavite poruku, hvala.

U knjizi Zemskaje i Kapanadze (1978) dati su telefonski razgovori. Ustanovile razlike u načinu prikazivanja telefonskih razgovora kod autorki i u pristupu ovde opisanom.

Literatura

Clark, H.H. i J. Wade French (1981), Telephone 'goodbyes'.

Godard, D. (198), Same setting, different norms: Phone call beginnings in France and the United States.

Müllerova, O. i A. Šimečkova (1987), Zpusoby a prostredky navazování kontaktu v telefonických rozhovorech.

Pisarkova, K. (1975), Skladnia rozmowy telefonicznej.

Schegloff, E.A. (1968), Sequencing in conversational opening.

Sneck, S. (1987), Assessment of chronography in Finnish-English telephone conversation: An attempt at a computer analysis.

Šokica, S. (1985), Neke osobine razgovora ostvarenog preko telefona.

Šokica, S. (1987), O značenju konverzacionih partikula u telefonskoj komunikaciji.

Zemskaja, E. i Kapanadze (1978), Russkaja razgovornaja reč: teksty.

4.6.2. Konverzacija između kupca i prodavca

Već je više puta naglašavano da se razgovor ili diskurs različito definiše shodno teorijskom okviru koji istraživač primenjuje. Za ovu priliku podsetićemo se kratke definicije L. Bloom (1970, 261) koja pod **diskursom** podrazumeva međusobno povezane iskaze izgovorene sukcesivno od strane jednog ili više osoba u jednom pojedinačnom govornom događaju. Koristi termin **iskaz** da označi da se radi o zadovoljavanju komunikacionih, a ne gramatičkih potreba u datoj govornoj interakciji.

Razgovore kupca i prodavca u različitim uslužnim delatnostima možemo takođe uopšteno okarakterisati kao one u kojima se na jednom mestu, licem u lice, u interakciji nalazi osoba koja je na raspolaganju (ili usluzi) – prodavac, i osoba čije se želje i potrebe zadovoljavaju – kupac. Obaveza je prodavca da udovolji potrebama kupca. Tri su važne i prepoznatljive komponente ove interakcije: ona se odvija licem u lice, jedna osoba uslužuje, druga ima potrebe za tim, a njih objedinjuje zajednički prostor i vreme interakcije. Osobe su, dakle, uključene u zajedničku aktivnost i povezuje ih jedan fokus kognitivne i vizuelne pažnje, da se poslužimo terminog Goffmana (1963, 88-9).

Vidi se iz navedenog da postoje razlike u ostvarivanju ovih razgovora licem u lice u poređenju sa drugima, na primer sa intervjuom ostvarenim na radiju ili televiziji. U ovom drugom slučaju sagovornici vode razgovor radi razgovora – osnovna je aktivnost govorenje. U kupoprodajnom susretu osnovna je aktivnost nešto drugo (razmena dobara za novac), a govorenje je deo te aktivnosti.

Nadalje, u ovakvim susretima licem u lice najčešći je slučaj susreta osoba međusobno nepoznatih jedna drugoj (mada ne isključivo takve, up. J. Mulaji, 1985).

Zato se može pretpostaviti da stapan razgovora i susreta može biti...

Opisivanje razgovora kupca i prodavca rano su privukli pažnju istraživača. Još 1957, Michell, opisujući razgovor za vreme kupoprodaje u Sirenaiki ukazuje da jedinica analize takvih razgovora mora podjednako uzeti u obzir i verbalne i neverbalne elemente, ako se želi istaći specifičnost ovih razgovora.

Zato se može repostaviti da stepen poznavanja među prodavcem i kupcem može imati uticaja na tip ostvarivanja poruka. Na primer, ako se radi o razgovorima piljara i redovnih kupaca iz susedstva date piljarnice, ili, ako se radi o putnicima koje često putuju željeznicom pa ih blagajnica već na neki način poznaie itd.

KOMUNIKACIONI MODEL KOJIM SE PREDSTAVLJA USLUŽNI RAZGOVOR

Dijagram 1. Hasan (1980)

|| < POZDRAVLJANJE > - (NAJAVI KUPOVINE) A || (RASPITIVANJE O ROBI -)
| TRAŽENJE KUPCA Δ USLUŽIVANJE | A | PRODAJA Δ KUPOVINA Δ ZATVARANJE
(Δ KRAJ)

Diagram 2. Martin (1979; 1980)

KLJUČ ZA DIJAGRAM 1 I 2

- () = neobaveznost
- [] = ograničenje za promenljivost
- = promenljivi element
- /n = povratan (Hasan/Martin)
- { } = homogeno ponavljanje (Hasan)
- {} = alternativni izbor (Martin)
- Δ = fiksirane sekvence

Otuda je prvo pitanje kako metodološki prići opisima razgovora kupca i prodavca. Tokom nekoliko decenija razvoja diskurs analize, metodološki pristupi su se uopšte, a onda i u opisu razgovora kupca i prodavca usavršavali. Pokazaćemo na nekoliko primera u kojem pravcu je ono išlo.

Najpre se primenjivao najopštiji komunikacioni model Bühlera u kojem postoje tri osnovna elementa:

pošiljalac		primalac
poruke	----- poruka -----	poruke

Mada se ova shema čini dovoljno jednostavnom da može biti primenljiva na bilo koju komunikacionu situaciju (pisanu ili govorenu), ona je u isto vreme suviše pojednostavljena da bi se mogle sagledati tipične osobine za kupoprodajnu situaciju. Ono što se nekim komunikacionim modelom želi prikazati zavisi od opšteg teorijskog stava istraživača o datoj komunikaciji, ali svaki model koji opisuje kupoprodajnu aktivnost mora rešiti odnos verbalnog i neverbalnog aspekta takvog susreta. Većina se ranih radova koncentrisala na opis verbalnog materijala (Hasan, 1980). U dijagramu 1. daju se komponente kupoprodajne situacije kakvu je razradila Hasan.

Vidi se da je bogatija od Bühlerove, ali još uvek siromašnija od onoga što se u prodavnici stvarno događa. U tom modelu su sledeće komponente:

- pozdravljanje
- najava kupovine ili raspitivanje o robi
- usluživanje ili prodaja (odnosno kupovina)
- zatvaranje (tj. kraj).

Iz ovih komponenta manje se doznaje o tome koje su moguće modifikacije komunikacije u datim okolnostima. Na primer, da li je pozdravljanje obavezno i ako nije od čega će to zavisiti, ili šta biva ako kupac neće da kupi robu, odnosno, ako tražene robe nema u datoj prodavnici ili se tu ne prodaje.

Nekoliko godina kasnije drugi istraživači su proširili osnovni model u više komponentata da bi rešili problem odnosa između onoga što se smatra da se ustajalo odvija u nekoj kupoprodajnoj situaciji, i onoga što se stvarno događa, ako uzmemo u obzir konkretna ostvarenja.

No, i ovo ostaje u osnovi samo lista podataka, kao jedan linearni model u kojem se samo nabrajaju sukcesije sekvenci događaja date kupo-prodajne situacije. I Hasan i Martin u svojim modelima ne razlikuju koje su sekvence moguće a koje obavezne. Izgleda, da su obavezni i raspitivanje o robi, dobijanje robe, kao i plaćanje za robu. Naime, pitanje je da li prodavanje uvek podrazumeva i kupovinu? Šta ako i nakon nekoliko ponuda i ubeđivanja od strane prodavca, kupac ipak odluči da ne kupi ponuđenu robu? U jednom modelu i ovakva mogućnost mora biti ostavljena.

Zato je E. Ventola ponudila novi model (dijagram 3) u kojima je detaljnije prikazala sekvence govornih činova tipičnih u uslužnim delatnostima. U takvom opisu se ogleda dinamika interakcije među kupcem i prodavcem (zato se i vrednuje kao dinamički komunikacioni model), što podrazumeva da se u

svakoj sekvenci diskurs može ili prekinuti ili nastaviti. Uporedi mogućnosti u primerima A i B:

A kupac: Da li imate Maliboro?
prodavac: Ne držimo ga.

- koje vrste voza (putnički, brzi, ekspres, internacionalni, lokalni itd.)
- u koje vreme
- u jednom pravcu ili povratno
- ima li mogućnost kupovine karte s popustom (penzionerska, režijska,

kupac: (izlazi bez pozdrava iz prodavnice)

- B kupac: *Da li imate Marlboro?*
prodavac: *Imamo, dve i dvesto. Koliko?*
kupac: *Samo jednu kutiju. Ostavite mi jedno pakovanje.*
prodavac: *U redu, ali dođite do tri. Danas radimo skraćeno.*
kupac: *U redu.*

U modelu Ventole (1983) jasnije se dobija utisak o tome šta se sve može dogoditi u nekom kupo-prodajnom susretu, a šta se najčešće događa. Ono što se najčešće događa kao sekvencijalna organizacija se može pokazati u nekoliko osnovnih celina:

- pozdravljanje
- uspostavljanje reda čiji je cilj dovodenje u fokus interakcije kupca i prodavca
- spremnost za usluživanje (spremnost da se prihvati prodavčeva ponuda)
- usluga
- razrešenje
- plaćanje
- uzimanje robe
- završavanje razgovora -
- pozdravljanje.

Iz ovih se komponenti više može doznati o suštini kupo-prodajnog procesa nego u prethodnim modelima, ali manje nego što smo očekivali. Naime, moguće je kupo-prodajni susret smatrati na drugačiji način - vidom interakcije licem u lice u kojoj svaki učesnik izgrađuje deo ukupnog procesa interakcije. Ukoliko se kupac i prodavac smatraju graditeljima jedne komunikacione situacije, a ne njeni statični akteri, onda se u opisu mora prikazati učinak, i delatnost svakog od njih. Drugim rečima, način na koji prikazujemo i opisujemo jednu komunikacionu situaciju zavisi od istraživačevog poimanja prirode jezika. Ako se prihvati shvatanje da se značenje gradi među sagovornicima u procesu komunikacije, a ne da je ono dano bilo u rečima ili iskazima, onda se možemo zapitati kako se jedna kupo-prodajna situacija može šematski prikazati, a da pritom odrazi svu dinamiku međusobnog građenja i "uštima- nja" sagovornika u njoj.

Na kraju valja istaći da postoje kulturne razlike u načinu na koji se neka kupo-prodaja odvija. Podaci o međujezičkim razlikama su u literaturi znani.

Osnovno je u svakoj interakciji, a onda i u kupo-prodajnoj, postojanje **zajedničkog iskustva** (common knowledge) ili **podrazumevanog znanja** (background knowledge) među sagovornicima.

Ako se radi na primer, o kupovini voznih karata na željezničkoj stanici, onda putnik mora znati nekoliko osnovnih stvari:

- gde se kupuju karte u prostoru željezničke stanice
- pravac kretanja voza (za Beograd, za Suboticu i sl.).
- koji razred (I ili II, spavaća koša, kušet itd.).

studentska, novinarska, dečja, grupna itd.).

Ove podatke putnik mora znati prilikom kupovine karata.

Blagajnik na željezničkoj stanici, međutim, u zavisnosti od mnogo činilaca ima određeno iskustvo i znanje o putnicima i shodno konkretnoj situaciji postavlja pitanja putniku da bi na osnovu odgovora mogao izdati kartu.

U prodavnici knjiga kupac mora znati da li se u takvoj prodavnici prodaju samo knjige (ili i neke druge stvari, kao što je papir, ili, pak različite druge sitnice:

prodavac: *Dobar dan. Izvolite.*

kupac: *Je li ste dobili novu "Burdu"?*

prodavac: *Nije stigla, od ponedeljnika...*

Uspešnost komunikacije u kupo-prodajnoj situaciji zavisiće od toga koliko kupac i prodavac stvarno poseduju zajedničko iskustvo, a ne koliko svako od njih podrazumeva da onaj drugi poseduje (P=prodavac; K=kupac):

Razgovor I

P- *Dobro veče*

K- *Dobro veče ...*

Burde? .. Gde vam stoje?

P- *Burde? .. Evo sa' ćete dobiti ... šta smo mi dobili*

K- *Mene interesuju samo one za puniji stas*

P- *Aha .. e to nismo dobili*

K- *To nemate?*

P- *Ne*

P- *Pa trebo bi, ali .. nismo još dobili*

K- *Da da da*

K- *Ima četiri godišnje izađu te ...*

P- *Još ova poslednja nije izašla*

K- *Zima, proleće, leto, jesen .. Nema jel' te?*

P- *Ustvari .. samo trenutak*

K- *Inače imate te?*

P- *Samo trenutak .. da, samo trenutak .. sad sam se zaboravio za trenutak*

K- *Sad sam vam komplikacije napravim*

P- *Ne ne ne ... Nije to .. to je sve .. u opisu posla*

K- *Onda se priznaje jel'?*

...

P- *E ovo su .. dva broja, koja imamo trenutno*

K- *Aha, to je zima .. jel' ... i proleće*

...

K- *Aha ovo proleće .. Čekaj samo .. da dovičem mužu da mi ne pobegne sa novčanikom*

K- *Evo mene*

P- *E .. Izvolite*

K- *Uhvatila sam ga .. Evo ga, ovu ću .. prolećnu*

P- *Samo da vidim!*

K- *Osamdes' pet*

P- *Aha*

K- *Znači vi to dobijate?*

P- *Da, redovno*

Kupac

Prodavac

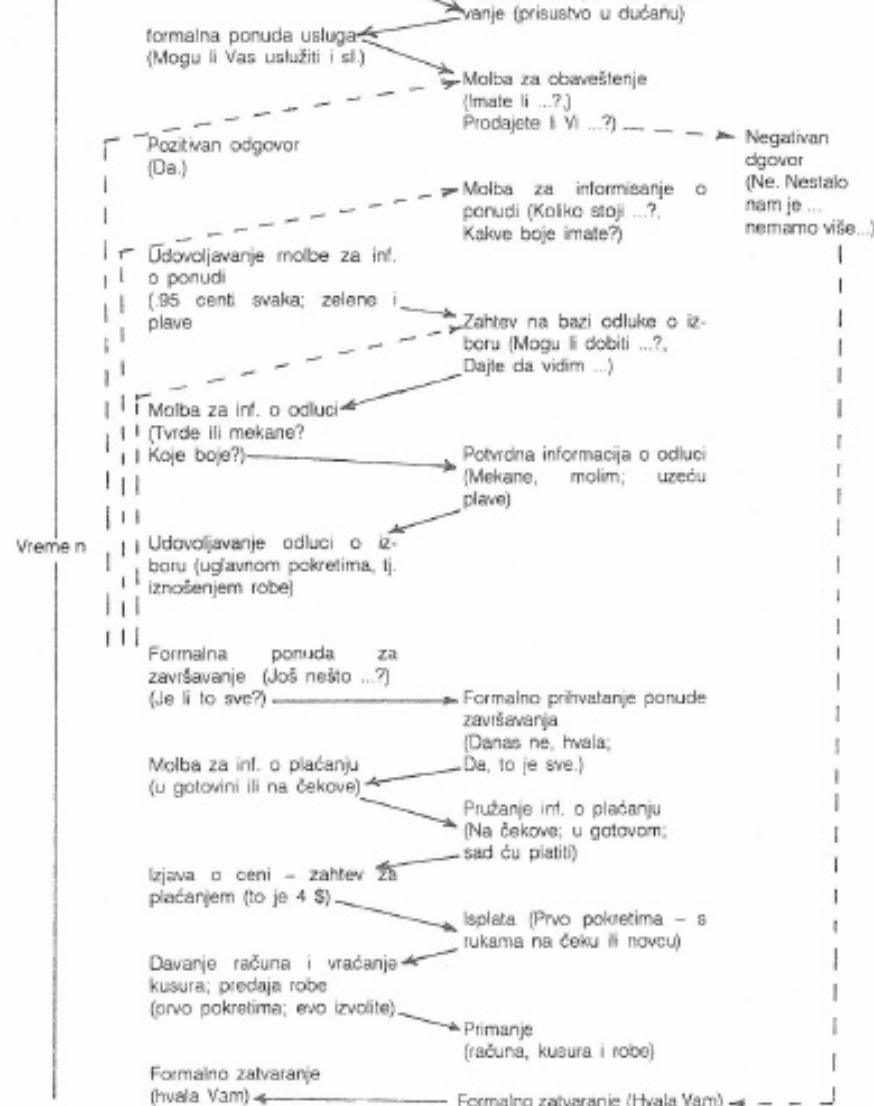
Vreme i

Prečutna ponuda usluga
(prisustvo u dućanu)

Prečutni zahtev za usluži-

- K- Redovno? E dobro
P- Pa Nolit je .. zapravo .. on ... je jedini .. uvoznik
K- Pre sam ja nalazila u onom .. tamo Nolit. Jel' to Nolit isto? .. preko puta s .. pozorišta, Srpskog Nar...
P- Jeste
K- Jeste? Sad više nisam primetila u poslednje vreme
...
P- Osamdeset i pet i deset su devedesetpet i pet su sto ..
K- Dobro .. Znači ...
P- Ja vama dođem 15 dinara .. Izvolte
K- Hvala
P- Aaa račun, .. ja se izvinjavam
K- A treba?
P- Pa, da
K- Dobro ..
P- Doviđenja
K- Hvala
P- Nema na čemu

Komunikacioni modeli kojim se predstavlja uslužni razgovor dat je u dijagramu 3 na sledećoj strani.

Dijagram 3: Komunikacioni model E. Ventole (1983)

Zaključak

Diskurs analiza kupo-prodajne situacije ne može biti potpuna ako se svede na objašnjenje sintaksičke organizacije iskaza sagovornika. To ne može u pot-

- K- Da da da
P- Stotetrdeset .. dvadeset posto .. stodvanajst.
...
P- Još nešto?

punosti da se postigne ni analizirati reda govorenja, jer ostaje veliki deo komunikacije ostvarene neverbalnim sredstvima. Zato je ovaj tip razgovora probni test za sačinjene modele na osnovu kojih se predstavlja priroda kupoprodajnog mehanizma.

Vežbanja

1. Data su 2 razgovora u prodavnici knjiga. Analizirajte oba sa stanovišta podrazumevanog znanja dvaju sagovornika-onoga ko slušuje i onoga koji uslugu traži. Za svaki primer ispišite interpretaciju onoga što se događa između sagovornika u toku razgovora.

Najpre podelite svaki razgovor na osnovne celine:

1. otvaranje i/ili otpočinjanje razgovora
2. tok razgovora
3. završavanje/ zatvaranje.

Pogledajte u okviru ovih celina kojim se sredstvima govornici služe. Da li svaki razgovor ima sva tri dela.

2. Pažljivo proučite sva 3 priložena modela u kojima se prikazuje priroda kupoprodaje (dijagrami 1-3). Ustanovite razlike među njima i pokušajte na osnovu stečenog znanja, sami da sačinite svoj model.

Da bi posao bio olakšan zabeležite sami nekoliko primera uslužnih razgovora u situaciji koju sami odaberete (na primer, u putničkoj agenciji prilikom kupovine avionske i/ili vozne, autobuske karte; u pijarnici; u velikoj robnoj kući u kojoj postoje specijalizirana odeljenja za raznovrsnu robu itd.).

Razgovor I

Ulazi devojka stara oko 20 godina (K) i prilazi prodavcu (P) u knjižari.

P- Dobro veče,

K- Imate nešto o ... kerovima.

P- Kerovima?

K- Da.

- ... Pa čisto sumnjam, al' sa' ćemo da vidimo.

.n

P odlazi u magacin.

P- E ... ovo je sve što imamo.

Pokazuje knjigu.

K- To je sve što imate?! ... Hvala.

P- Da.

K- Dovidjenja.

P- Prijatno.

Razgovor II

Kupac K2 (devojka, 18 godina) donosi knjigu na naplatu. Stavlja je na pult pred prodavca. P - započinje razgovor o drugoj knjizi.

K- Da li možda imate knjigu o Van Gogu? Njegova biografija

P- O Van Gogu? ... Imamo.

K- Da

P- To je ona, e Pesma?

K- Ništa više

P- A evo izvoli. Hvala.

K- Hvala

P- Zdravo, prijatno.

Literatura

Aston, G. (1988), Negotiating service.

Bloom, L. (1970), Language development: form and function in emerging grammars.

Hasan, R. (1980), The structure of a text.

Goffman, E. (1963), Behavior in public places.

Jakobson, (1970), Lingvistika i poetika, Nolit, Beograd.

Martin, J. (1979), Conjunction and conversational structure.

Ventola, E. (1983), Contrasting schematic structures in service encounters.

4.7. Lingvistička teorija obeleženosti: Fleischman

Teorija obeleženosti (markedness theory), koju primenjuje S. Fleischman (1991) u opisu pripovedanja, zasniva se na analitičkom principu u lingvistici "po kome parovi jezičkih OBELEŽJA, shvaćeni kao OPOZICIJE, dobijaju različite vrednosti: jedno je POZITIVNO (obeležje) a drugo NEUTRALNO ili NEGATIVNO (obeležje). U najopštijem smislu, ova odlika se tiče prisustva odnosno odsustva nekog jezičkog obeležja" (D. Kristal, 1988, 168).

Pojam **obeležjenosti** u nauku o jeziku uvodi Trubeckoj (1939), da objasni funkcionisanje fonoloških jedinica u okviru strukturalističkog opisa sistema jezika. Fonema – jedinica fonološkog nivoa – smatra se SKUPOM osobina koje se suprotstavljaju jedna drugoj u obliku **binarnih opozicija**.¹⁴

Morfološke kategorije se "između sebe takođe suprotstavljaju po principu binarnosti: obeležena (markirana) kategorija (=koja se odlikuje prisustvom određenog značenjskog obeležja kojim je precizirana granica njene upotrebe) ima prema sebi neobeleženu (nemarkiranu) kategoriju (=koja se odlikuje odsustvom tog istog značenjskog obeležja)" (M. Ivić, 1975, 119-120).¹⁵

Sintaksičke kategorije su se takođe objašnjavale na osnovu ovog pristupa.¹⁶

¹⁴ Na primer, u slučaju kao što je "suprotstavljanje po zvučnosti (b/p) oba člana imaju iste fonološke karakteristike, a obeleženi (b) još i jedno specifično obeležje više (zvučnost), koje nedostaje neobeleženom" (M. Ivić, 1975, 116).

¹⁵ Kriterij **obeležjenosti** Jakobson (1932) primenjuje na opis glagolskog sistema ruskog, a M. Ivić (1958) srpskohrvatskog jezika.

¹⁶ Ovde je **pristup** termin i označava skup korelativnih pretpostavki o prirodi jezika, u ovom slučaju sintaksičkih. Njime se iznosi jedno gledište, jedno uverenje, koje ne mora uvek biti dokazano.

S obzirom na to da je za **strukturalistu**¹⁷ najveća jedinica rečenica, diskursne osobine do sada nisu objašnjavane postupkom obeležjenosti, kako to S. Fleischman čini.

Danas termin **obeleşen/neobeleşen** (markiran/nemarkiran) zasnovan tride-

Teorijski okvir S. Fleischman zasniva se na dve osnovne postavke:

1. pripovedanje čini OBELEŽENU kategoriju lingvističke delatnosti jer se razlikuje upotrebljena gramatika u izvesnom smislu od one korišćene u svakodnevnom spontanom, neplaniranom diskursu;

setih godina ostaje u upotrebi, uz zadržavanje osnovnog značenja 'opozicije', ali mu se ukupno značenje menja u **teoriji obeleženosti**.¹⁸ U ranijem i sadašnjem pristupu različito je ono šta se u kom viđenju određuje pod 'obeleženo'. Pokazaćemo to na primeru opisa glagolskog sistema u srpskohrvatskom jeziku: perfekat je 'obeležena glagolska kategorija u odnosu na prezent: dok se prezent, iako u prvom redu služi određivanju sadašnjosti, može upotrebiti za prošlost, dotle se perfektom ne može odrediti sadašnjost, već samo prošlost' (M. Ivić, 1975, 120). Tako se u ovom teorijskom viđenju prezent smatra neobeležnim, a perfekat obeleženim vremenom u sistemu. Vremena se ovde shvataju izvan svoje konkretne upotrebe, misli se na **osnovna značenja** u sistemu koji grade sva vremena našeg jezika.¹⁹

S. Fleischman (1991) svoj teorijski pristup naziva funkcionalnim (sledeći funkcionalni strukturalistički pristup Hallidaya u diskurs analizi). Ona **pripovedanje** shvata kao delatnost u kojoj se neuređeni i neobrađeni iskustveni podaci (stvarni ili zamišljeni) zadržani u memoriji, retrospektivno preobražavaju u jezičke jedinice i u procesu pripovedanja uobličavaju u značenjsku konstrukciju **priče**. Za jezičko ispoljavanje tog prošlog iskustva rezervisan je perfekat kao ono gramatičko vreme koje odgovara vremenu događaja – prošlo iskustvo se izražava prošlim vremenom. Otuda ona, u teoriji obeleženosti koju zastupa, perfekat određuje kao NEOBELEŽENU kategoriju, jer se ovom gramatičkom kategorijom izražava ono što pripada prošlosti – gramatička forma izražava adekvatan poimovni sadržaj. Prezent određuje kao OBELEŽENU, jer, birajući narativni prezent, govornik *neutralizira* jednu ili više osobina za koje se podrazumeva da odgovara prošlom iskustvu. Autorku interesuje da pokaže šta govornik čini odabirajući određeno vreme u pripovedanju i čemu u diskursu ono njemu služi. Želi pokazati u kojoj meri odabir vremena može biti subjektivna stvar govornika, a u kojoj se svaki govornik drži norme pripovedanja. Uvodi pojam **norma pripovedanja** da pokaže kako svaki govornik poseduje internaliziran SKUP podrazumevanog konvencionalnog jezičkog znanja o tome kako se priča priča i šta je dobra priča.²⁰ I ovde autorka ima binarnu opoziciju norma/odstupanje od norme pripovedanja.

Njegova se vrednost u mnogim slučajevima i ne može dokazati izuzev kroz delotvornost metoda.

¹⁷ **Strukturalista** je osoba koja proučavanju jezičke pojave prilazi kroz konkretnu jezičku **strukturu**, uzimajući u obzir **sisteme** koji su tu zastupljeni i **kontraste** koji u njemu postoje, odvajajući **relevantno** od **irrelevantnog**, **funkcionalno** od **redundantnog** i **centralno** od **perifernog**. Jezik za njega nije sredstvo za izražavanje misli, već simbolički sistem znakova koji služe opštenju među ljudima u nekoj konkretnoj zajednici, smatra R. Bugarski, (1965, 147).

¹⁸ O tome detaljnije objašnjava O. Mišeska-Tomić, (1989, 1-6).

¹⁹ M. Peti (1984/85, 121) posmatra glagolska vremena iz drugačije perspektive i zamera M. Ivić 'što sve glagolske oblike vremenski određuje samo odmeravanjem prema momentu govora a ne i prema vremenu diskursa, kad su glagolski oblici u svojoj relativnoj vremenskoj upotrebi'.

²⁰ Pregled mišljenja o tome šta je dobra priča (Savić, 1995, 11-12) može nas uveriti u to da se procena daje u zavisnosti od teorijskog shvatanja autora ili autorka i kulture u koju je uklonjen. Na primer, u okviru teorijskog opredeljenja da se pripovedanje analizira u okviru **gramatike**

2. odrasli predstavnici datog jezika poseduju internalizovanu NOHMU pripovedanja.

Narativnu normu čini SKUP OBELEŽJA na osnovu kojih se pripovedanje MARKIRA kao posebna diskursna delatnost. Četiri su takva obeležja u datom skupu.

1. pripovedanje se odnosi na specifično iskustvo stečeno u PROŠLOSTI (u realnom ili izmišljenom svetu) koje se jezički saopštava prošlim vremenima;

2. pripovedanje čine DOGAĐAJI, izraženi ISKAZIMA;

3. događaji se nižu u pripovedanju REDOSLEDOM ostvarivanja u realnosti (što naziva ikoničkim sledom);

4. događaji se pričaju u narativnoj PERSPEKTIVI (odnos i angažovanost pripovedača prema događajima i junacima priče).

Na osnovu ovih obeležja norme pripovedanja autorka definiše šta su svojstva **prototip-priče**: ona je uvek o nekom događaju (rede opisu), vremenski ograničena jer odražava redosled događaja u realnosti ostvarenih u sekvencama u nekom prošlom trenutku. Svaka priča ima, sem početka i kraja, svoj narativni vrhunac koji se jezički izražava smenom vremena – najčešće su u alternaciji perfekat i narativni prezent rede druga vremena (mada se ne isključuje mogućnost smene futura i perfekta i drugih vremena).

Objašnjavajući na koji način primenjuje teoriju obeleženosti, S. Fleischman kaže: 'Moja analiza vremena u pripovedanju zasniva se na funkcionalnom modelu jezika prema kojem iskazi mogu realizovati značenja u četiri nezavisne komponente lingvističkog sistema' (Fleischman, 1991, 77): referencijalna, tekstualna, ekspresivna i metalingvistička.

1. REFERENCIJALNA se odnosi na propozicionalno značenje iskaza, uključujući tzv. 'osnovno' značenje i funkciju vremena i aspekta

2. TEKSTUALNA se odnosi na izvore oformljavanja diskursa kakvi su **fokus** ili **okruženje** ili stvaranje pozadine nekih događaja (foregrounding)²¹

3. EKSPRESIVNA se odnosi na afektivne osobine govornika, kao što su stavovi ili vrednovanje u pripovedanju

4. METALINGVISTIČKA se odnosi na sredstva kojima se pripovedanje, kao verbalna aktivnost, raspoznaje kao poseban stil (žanr, registar).

priče, zasnovanom na modelu transformacione gramatike, dobra priča bi trebalo da zadovolji kriterije dobro oformljenih gramatičkih rečenica. Drugi su procenivali da je priča dobra/loša ako se slušaocima sviđa ili ne sviđa, poučna i sl. Pokazuje se da sud o dobroj priči zavisi od kulture govornika i sagovornika u kojoj odrasta, ili se procenjuje sa stanovišta 'očekivanog' u priči – očekivano je da se priča ispriča u okviru norme koju slušaoci nose kao svoj model. Na primer, pričanje priče kao dobre u zapadnoevropskom svetu podrazumeva da se iznose događaji redosledom događanja, što u nekim drugim kulturama nije norma.

²¹ Termine iz engleskog jezika – 'foregrounding' i 'backgrounding' nije jednostavno prevesti jednom rečju u našem jeziku. Foregrounding (prekontekstualizacija) odnosi se na jezički materijal koji predstavlja glavne tačke diskursa koje služe kao 'sasadni delovi' kostura priče. Backgrounding (rekontekstualizacija) informacije ne doprinose neposredno cilju govornika, već pomažu, proširuju ili komentarišu ono što je cilj govorenja.

Od ukupnog inventara vremena u nekom jeziku, u pripovedanju se pojavljuju samo neka, pa je po upotrebi vremena pripovedanje prepoznatljiv diskursni oblik. Nemarkirano vreme u pripovedanju je perfekat (odgovara događaju ostvarenom u prošlosti). To nije prost oblik gramatičkog ispoljavanja već slo-

* = Tip diskursa:

A = biblijski tekst: Evanđelje po Luki

B = govorena propoved u toku službe (homilije)

C = govoreno naučno predavanje iz lingvistike

D = pisane poruke u spomenarima

E = pisane poruke u književnim delima

žen: SKUP navedena četiri obeležja koja funkcionišu u opoziciji 'markiran/nemarkiran'. Zadatak diskurs analize u okviru teorije obeleženosti je da pokaže kako se ova četiri obeležja mogu kombinovati u pripovedanju.

Empirijsku potvrdu za svoje teorijsko shvatanje, Fleischman dokazuje na tri različita tipa literarnog teksta: starofrancuska epska pesma (Pesma o Rolanu), engleski moderan roman i francuska moderna novela. Pokazuje da im je zajedničko to što se narativni prezent u svima pojavljuje u istoj markiranoj funkciji. Određuje da je perfekat vreme kojim se iskazuje zapamćeno prošlo iskustvo (za govornika "prošlost je objektivno znanje") a prezent vreme percepcije – njime se pokazuje kako je govornik 'video' takve događaja. Autorka izdvaja nekoliko bitnih karakteristika funkcionisanja prezenta u odabranim diskursnim materijalima, da bi zaključila kako se ista analiza prezenta kao narativno markiranog vremena jednako može primeniti i na spontani razgovorni jezik, a ne samo na literarne tekstove koje je analizirala.

4.7.1 Diskurs analiza vremena u srpskohrvatskom jeziku

U nekim segmentima **teorija obeleženosti** S. Fleischman može se primeniti na materijal srpskohrvatskog jezika. Na osnovu prikupljenog materijala (u 'novosadskom projektu') sačinjen je pregled upotrebe vremena u različitim diskursnim materijalima (datih u tabeli 1: A-I) s ciljem da se pokaže različita distribucija vremena u zavisnosti od tipa diskursa (u kojoj je jedinica analize klauza).

Tabela 1 Distribucija vremena u diskursu

tip*	v r e m e n a											
	Pr	P	I	A	PIP	F1	F2	Pas	Pot	G	Im	No
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	klauza
A	24,5	4,5	12	31	–	15,4	–	0,9	0,9	7	–	221
B	73,7	17,1	0,7	–	4,6	1,1	–	1,8	–	–	–	700
C	72	1,3	–	–	0,1	4,6	0,7	7,5	1,5	0,3	0,1	1000
D	61	7,6	–	0,2	0,9	6	1,6	3	1,3	–	–	420
E	71	25	0,01	0,4	0,04	3,7	0,2	–	–	–	–	7027
F	66	12	–	–	–	–	–	–	19	–	2	90
G	38	43	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1306
H	51	38	–	–	–	0,4	–	10	0,6	0,2	–	515
I	55	12	–	8	–	1	0,71	4	14	–	–	700

Jedna druga autorka iz SAD (N. Wolfson (1982) pokazuje, na osnovu analize priča pričanih o događajima iz ličnog iskustva odraslih, da se narativni prezent više upotrebljava ako postoji odnos solidarnosti među sagovornicima – kada su dva sagovornika dobro poznata jedno drugom i žele u razgovoru da opredeljuju, nego u situaciji u kojoj su sagovornici manje poznati i žele da se odvoje od priče.

E= spontani razgovori u kući
F= štampani oglasi u novinama: "lične vesti"
G= pričanje priče na osnovu viđenog neverbalnog zvučnog filma – film o kruškama
H= govor spikera u prenosu fudbalske utakmice preko radija
I= pesnički jezik (ukupna poezija M. Nastasijevića)

Legenda:

Pr=prezent; P=perfekat; I=imperfekta; A=aorist

PIP=pluskvanperfekt; F1=futur 1; F2=futur2, Pas=pasiv; Pot=potencijal; G=gerun; Im=imperativ

Podaci pokazuju da je distribucija vremena u zavisnosti od tipa diskursa. U odabranim različitim materijalima (govorenim, pisanim, štampanim) dominantno se koristi prezent, a od prošlih vremena perfekat, dok se daleko manje oseća upotreba futura u odabranim diskursnim tipovima.²²

Izbor vremena u diskursu uslovljen je i kulturnim navikama u nekom jeziku. Pišući o kulturnim razlikama u pripovedanju, S. Savić (1985) pokazuje kako upotreba vremena zavisi od kulturne norme uspostavljene u nekom jeziku za pričanje o stečenom iskustvu. Navodi podatke D. Tannen (1980) koja je pokazala, poredeći pripovedanje u grčkom i engleskom jeziku na osnovu neverbalnog zvučnog filma da grčki ispitanici više pričaju o ličnom utisku nego što preporučavaju redosled samih događaja viđenih na filmu. Podatke, iz nama manje poznatog jezika, iznosi Grimes (1975): u halija jeziku na Novoj Gvineji prošlo vreme je rezervisano za pripovedanje o onim događajima koji su se dogodili do dana kada se data priča pripoveda, uključujući i taj dan. Forma prezenta, međutim, odnosi se na one događaje koji su se dogodili ili istog dana kada i govorenje ili je događanje vreme govorenja, ili se radi o zamišljenim događajima. Ono što S. Fleischman podrazumeva pod normom pripovedanja, vidimo, uslovljeno je kulturnim običajem u nekom jeziku.

Faktori pripovedne situacije sami po sebi takođe utiču na pripovedača da se odluči za određeno vreme u pripovedanju. Sama autorka (1985) navodi podatak da distribucija perfekta i prezenta u pripovedanju zavisi od načina na koji je sticano iskustvo koje se u pripovedanju realizuje: stečeno iskustvo na osnovu gledanja filma, opere ili drame, prepričava se u narativnom prezentu, dok se ono sticano na osnovu viđene TV serije prepričava oblicima perfekta. Ovom podatku valja dodati i novi da se san pričan neposredno nakon buđenja takođe prepričava u sadašnjem vremenu – kao da se java samo nadovezuje na iskustvo stečeno u snovima (S. Savić 1993, u radu).

²² V. Polovina (1985) zaključuje da se u spontanim razgovorima u kući (u našoj tabeli 1 materijal naveden pod E) najčešće koristi prezent (4986 puta), zatim perfekat (1739), futur 257, aorist samo 25 puta a imperfekt samo u jednom slučaju. Ona skreće pažnju na noviju pojavu proširivanja funkcija prezenta u spontanom razgovoru, primerujući frekventne izraze koje govornici koriste prilikom rastajanja: 'Vidimo se', 'Čujemo se', u značenju ostvarivanja takvih radnji u budućnosti: 'Videćemo se', 'Čućeemo se'. M. Ivić primećuje da se imperfekat u razgovoru održao u primerima kao što su 'Kako se ti ono zvaše?' u kojima ima značenjsku nijansu prisjećanja. Nama se čini da se održao i u primerima izražavanja nesigurnosti, dvomljenja, ličnog preispitivanja, kao u primeru 'Gde ono beše Nepal?' pita se osoba tražeći mesto na geografskoj karti. S obzirom na mali broj primera imperfekta u razgovornom jeziku nije jednostavno dati popis svih značenja koja su danas rezervisana za njega u tom tipu diskursne upotrebe.

Pričajući o događajima viđenim na filmu, govornik je odlučio da informacije o **okruženju** ne odvoja od početka same priče, te se prezent odabira da ukaže na takvu perspektivu pripovedanja. Kada govornik odlučuje da stavi u prvi plan informaciju o definitivno završenoj radnji, koristi se perfektom.

da sarađuju – nego u situaciji kojoj su sagovornici manje poznati jedno drugom. U intervju-situaciji, ili test-situaciji, u kojima postoji odnos nadređeni (onaj koji vodi intrevju) i podređeni (onaj koji je interviuisan), ostvareno pripovedanje će biti dominantnije u perfektu (kao što je slučaj sa podacima u tabeli 1 pod G).

Shodno osnovnoj zamisli teorije markiranosti, S. Fleischman (1985, 852) tvrdi da u pripovedanju nije u pitanju osnovna forma vremena već **o p o z i c i j a** (ili smena) vremena – prezenta i perfekta – u prepričavanju prošlih događaja.²³

Pokazaćemo na nekoliko primera (iz "novosadskog projekta") opoziciju prezenta i perfekta u nekoliko različitih materijala.

Pričanje priče na osnovu filma

Pričanje priče na osnovu neverbalnog zvučnog filma u boji u test-situaciji nameće specifičnu distribuciju prošlog i sadašnjeg vremena, prema podacima iz materijala (u tabeli 1 pod G) analiziranog u radu S. Savić (1985) (crnice označavaju pauze).

PREZENT

PERFEKAT

Pa-- u ovom filmu-- na početku

--jedan čovek-- na drvetu-- e- sa

belom keceljom i crvenom maramom

-- bere -- kruške.

I bere ih tako što ih prvo stavlja u kecelju

i zatim silazi sa merdevina

i stavlja ih u--korpu.

I-- ponovo se penje na drvo

--kad prolazi jedan čovek,

vodeći kozu sa sobom.

--Zatim dolazi jedan dečak-- sa šeširom,

slamnatim šeširom, na biciklu.

I on--uzima--jednu košaru--punu

i--nastavlja da s-- odlazi.

I--na putu--mu u susret dolazi jedna devojčica

koja mu u prolazu skine taj šešir

I-- dečak se **osvrnuo** za njom,

i --**naleteo** na kamen

--i naravno **pao je**

i-- kruške **su se rasule**.

²³ Ovaj se nalaz konstatuje i u domaćoj literaturi, mada ne u okviru navedenog teorijskog shvatanja. Tako, na primer, M. Radovanović (1990) konstatuje, analizirajući pripovedački postupak D. Čosića u "Bajci", da nakon niza perfektivnog prezenta pisac smeni aoristom da **ukaže** na iznenadnu promenu okolnosti.

U propovedima sveštenika

U propovedima (materijal u tabeli 1 pod B) upotreba prezenta je dominantnija u pozivanju na govorenje osobe iz biblijskog teksta: "Isus kaže", ili ako se upućuje na pisca teksta "Luka navodi" čime se slušaocu signalizira da je reč o tekstualnoj komponenti prezenta (u terminologiji Fleischman). Nadalje će ovdje prezent biti u porukama vernicima, izrečenim nakon svestremenskih tvrdnji:

Treba biti bezuvjetan

I biti Isusov učenik

to znači

ići za njim u jednostavnosti... siromaštvu

Upotreba perfekta u propovedima je višeslojna: služi svešteniku da signalizira vernicima prelaz od informacija koje su deo okruženja u samu propoved:

I upravo na ovom mjestu kojeg smo danas pročitati

(što bi u terminologiji Fleischman pripadalo tekstualom obeležju perfekta).

Drugi je diskursni oblik kada propovednik, nakon davanja osnovnih informacija o okruženju, uvodi osobu o kojoj se u biblijskom tekstu čitalo i koja će biti akter propovedi, da bi odmah prešao na samo propovedanje:

Isus je naročito volio sliku

Tako i u današnjem evanđelju susrećemo sliku žetve

Perfekta će se upotrebiti da markira digresiju i time stavi do znanja slušaocu da u kratkoročnoj memoriji zadrži prethodnu informaciju na koju će se vratiti:

Tako Krist treba po proročkim spisima

a malopre smo čitali Zahariju

treba trpjeti.

Nadalje se perfekta upotrebljava u tzv. moralizatorskim paragrafima da odvoji ono što je tekuća praksa i dosadašnje ponašanje vernika (perfekta) od onoga što bi trebalo biti vernikovo novo ponašanje sad i od sada (prezent).

Perfektom se sveštenik poziva na neko predašnje zajedničko iskustvo vernika i propovednika (*rekli smo, videli smo, upoznali smo se i sl.*) vezano za propovedanje kao žanr (u terminologiji Fleischman bi ovi primeri pripadali metalingvističkom obeležju).

U govoru spikera koji prenosi fudbalsku utakmicu preko radija

U prenosu fudbalske utakmice preko radija (u tabeli 1 materijal pod H) spiker verbalizira ono što vidi na terenu i kako vidi u formi prezenta. U brzim smenama događaja na terenu spiker nije u mogućnosti da stvara distancu prema tim događajima (kao u situaciji verbalizacije zapamćenog iskustva), što je posledica kognitivne ograničenosti ljudskog uma: ukoliko se verbalizira nešto što vidi da se upravo događa, koristi se prezent. Zato dominira upotreba prezenta u saopštavanju o događajima na terenu, a smena prezenta i

perfekta se uvodi da signalizira prelaz sa prenošenja toka igre na reportersko izveštavanje o događajima vezanim za igrače, utakmicu, vreme i druge detalje kojima pomaže gledaocima da dobiju predstavu sveukupnosti događanja u vezi sa fudbalskom utakmicom.

A-1: "pre jedan sat"

A-2: "juče"

A-3: "kad sam bio/bila dete".

U okviru druge situacije se izdvajaju dve mogućnosti:

B-1: pričanje tuđih radnji po "sopstvenom" zapažanju i viđenju

I sada stoji treća samo da pokaže
kome pripada lopta.
Našim reprezentativcima

Lopta dolazi sada ponovo do naših fudbalera
Evo Peruzovića.

Šalje loptu prema Obradoviću
međutim Obradović je oklevao
izgubio je loptu.

Procenu o ponašanju Obradovića (međutim Obradović je oklevao) spiker
markira smenom prezenta u perfekat (što bi po klasifikaciji Fleischman bilo
ekspresivno obeležje).

Štampani oglasi u novinama: "lične vesti"

Primeri su uzimani iz oglasa pomoću kojima se oglašava želja neke osobe
da upozna drugu osobu (braka, provoda, prijateljstva radi) u kojima je ceo
oglas zapravo jedna rečenica:

Penzioner srednjih godina, povoljnog izgleda

želi upoznati mladu ženu, po mogućnosti bez dece.

Šifra "ljubav"

Dominira upotreba prezenta kao izraz namere ili želje pošiljaoca poruke u
trenutku slanja oglasa – jezička forma prezenta odgovara sadašnjosti namere.
U alternaciji sa prezentom je potencijal:

Upoznao bih srednjevečnu
penzionerku braka radi.

Šifra "ljiljan"

U ovakvim porukama perfekat se isključuje kao vremenska mogućnost, jer
ničeg nema u memoriji o ovom događaju koji se tek isčekuje.

Već ovih nekoliko primera OPOZICIJE dvaju pomenutih vremena dovoljna
je ilustracija da se poveruje kako okvir jednog žanra organizuje SKUP navedenih
obeležja čija OPOZICIJA signalizira njegov prepoznatljiv oblik.

Osim ustanovljene norme pripovedanja, o kojoj Fleischman govori, postoji
mogućnost individualnog ponašanja govornika u okviru takve norme. Pokazuje
se iz istraživanja S. Savić (1991) (na osnovu podataka sakupljenih pomoću
upitnika dve grupe ispitanika, studenata i profesora) u tabelama 2 – 5.

U srpskohrvatskom jeziku se u naraciji mogu pojaviti perfekat, kao neobe-
leženo vreme, zatim narativni prezent ili aorist kao obeležena vremena. Oda-
brane su tri narativne situacije i traženo od ispitanika da sebe zamisle u njima:

A. Pripovedač je učesnik događaja o kojima saopštava (vršilac radnje)

B. pripovedač nije učesnik događaja o kojima saopštava (svedok)

C. pripovedač priča događaj kao bajku (pričalac).

U okviru prve situacije su tri vremenska segmenta kojima se određuje uda-
ljenost trenutka događaja od trenutka pripovedanja:

B-1: pričanje tuđih radnji po sopstvenim zapažanjima i viđenjima

B-2: pričanje tuđih radnji 'po čuvenju'.²⁴

Rezultati se daju prema tipovima situacije.

Situacija-A: U tabeli 2 dati su podaci o pričanju događaja koji kao da su
se dogodili samom pripovedaču za tri vremenska segmenta udaljenosti od
momenta pričanja.

Tabela. 2 Upotreba glagolskih vremena u pričanju sopstvenih radnji

vreme događanja	P (%)	(P)	A (%)	Pr (%)	b.odg.	Uk.reč.	No isp.
A-1: pre 1 sat	50(60)	22(18,3)	38(31,6)	–		120	20
A-2: juče	90(75)	11(9,16)	18(15)	1(0,83)		120	20
A-3: kad sam bio dete	106(88,3)	8(5)	5(4,16)	1(0,83)		120	20
	2(1,67)						

P – perfekat; (P) – krnji perfekat; A – aorist; Pr – prezent;

Podaci pokazuju da je u pričanju prošlih događaja dominantan perfekat.
Njegova upotreba je različita za tri navedene vremenske distance od samog
događaja: ukoliko je vreme događaja bliže momentu pričanja o njemu, upo-
treba perfekta je redja. I obrnuto, upotreba aorista i narativnog prezenta je
veća ukoliko je vreme događaja bliže momentu pričanja o njemu.

Situacija-B: Kada pripovedač nije učestvovao u događajima već je o njima
doznao posredno pokazuje se podacima datim u tabeli 3.

Tabela 3. Upotreba vremena za događaje koji se nisu dogodili pripovedaču

Način saznavanja o događaju	P	(P)	A	Pr	bez.odg.	No reč	No is.
A. Video sam	69(57,5)	–	22(18,3)	25(20,83)		120	20
				1(0,83)			
B. Čuo sam	109(90,8)	2(1,6)	1(0,83)	8(6,67)	2	120	20

P – perfekat; (P) – krnji perfekat; A – aorist; Pr – prezent;

Perfekat je dominantno vreme za saopštavanje o događajima koji su se
drugima dogodili. Međutim, upotrebe aorista i narativnog prezenta je veoma
različita u dve odabrane situacije / B-1 i B-2 / Upotreba aorista i prezenta je
daleko veća kada je pripovedač sam svedočio o događajima koji su se drugi-
ma dogodili, nego što je to slučaj kada o njima doznaje od drugih.

²⁴ Odabrana je jedna jednostavna priča kao instrument za sakupljanje empirijskih podataka u
pismenom obliku 20 ispitanika. U rečenicama priče radnje su date u osnovnom (infinitivnom)
obliku. Od ispitanika je traženo da sebe zamisle u navedenim situacijama i pričaju događaj svom
dobro poznatom prijatelju: Ja SETATI u šumi. Odjednom ja STATI na zmijsu. Ona UVESTI me za
nogu. Ja UZETI kamen i BACITI na nju. Ona UGINUTI.

Ukratko se ovde može zaključiti da frekvencija upotrebe narativnih vremena
u pripovedanju zavisi od načina na koji je sticano saznanje o događajima koji
se pričaju (o čemu zaključuje i Fleischman navodeći primere viđenja pozoriš-
ne predstave).

Poređenjem situacije-A i situacije-B za ledan isti vremenski odsak udalje-

i ostati. Međutim, pripovedač može odlučiti da sebe više predstavi u priči, što
čini uvodjenjem aorista i/ili prezenta. Pokazaćemo to u sledećem pregledu
svih 20 priča pričanih u navedenim razgovornim situacijama (p=perfekat;
p'=prezent; A=aorist).

Tabela 5 Podaci svih ispitanika iz različitih diskursnih situacija

nosti momenta pripovedanja od momenta događanja JUČE, dobijamo sledeće podatke koje prikazujemo u tabeli 4.

Tabela 4. Usporedni podaci o događajima koji su se desili juče

	P	(P)	A	Pr	bez odg.	No reč.	No is.
Pripovedaču lično	90(75)	—	11(9,16)	18(15)	1(0,83)	120	20
Pripovedač video	89 (57,5)	2(1,67)	22 (18,3)	25(20,83)	1(0,83)	120	20
Pripovedač čuo	109(90,8)	2(1,67)	1(0,83)	8(6,67)	2(1,67)	120	20

P – perfekt; (P) – knjiški perfekt; A – aorist; Pr – prezent;

Perfekat je vreme rezervisano za pripovedanje o prošlim događajima i u ovim zamišljenim situacijama. Međutim, dobijamo podatak da je njegova frekvencija zavisna od toga da li je pripovedač učestvovao u događaju o kojem priča, ili ga video, odnosno o njemu samo čuo. U ovom poslednjem slučaju je upotreba perfekta gotovo dominantna. Ukoliko pripovedač saopštava o događaju koji se dogodio juče i to lično njemu /A-1/, upotreba aorista i narativnog prezenta je značajna. Pogotovu je to slučaj kada je pripovedač video događaje koji su se drugima dogodili /B-1/. Doživljenost, o čemu govori većina opisivača aorista u domaćoj literaturi, vezuje se za lično učešće pripovedača u događajima ili lično vidjenje (ne može se dovoljno empatizovati sa događajima i ličnostima u pripovedanju ako se o njima čuje od drugih, a niski stepen empatije se izražava upotrebom određenog vremenskog oblika – perfekta). Najveća je frekvencija aorista i narativnog prezenta kada se pripovedač nalazi u ulozi posmatrača konkretnog događaja i o tome drugima pripoveda.

Situacija-C: Kada je od ispitanika traženo da sebe zamisle da pričaju bajku, o događajima koji se nisu dogodili lično pripovedaču niti ih je on video, o kojima je čuo, ali tako da se oni prepričavaju kao deo usmene tradicije: *Bio jednom...*. Ispitanici su sebe zamišljali različito u ulozi pričaoce bajke (shodno zamišljenoj normi pripovedanja bajke, da upotrebimo termin S. Fleischman). Jedni su priču počinjali sa: *Beše jednom*, a drugi ustaljenom frazom: *Bio jednom*, ali uvek uz upotrebu knjiškog perfekta – prepoznatljivo gramatičko sredstvo za markiranje početka bajkovitog sadržaja.

Može se videti da se aorist gotovo nikada ne pojavljuje u uvodu priče. Pripovedač u uvodu želi da smesti priču u neko okruženje u prošlosti (*Setao sam se šumom*). Aorist se pojavljuje da uvede glavni događaj ili nagovesti rasplet (*Ujede me za nogu, Crče*).

Primetno je kod nekih ispitanika da pričaju samo u jednom vremenu, tj. da imaju nizove perfekta, ili narativnog prezenta ili aorista kada ne žele da menjaju odabranu perspektivu pričanja, što konstatuje Savić (1985) i u pričama pričanim na osnovu filma). Pripovedač ima slobodu izbora perspektive u kojoj priču želi da prikaže drugima i u tome je individualni doprinos svakog pripovedača. Jednom smeštena u prošlosti (u uvodu) priča može sve vreme tamo

Priča 1.	studenti	profesor
'Pre jedan sat'		
Ja ŠETATI u šumi.	p p p p' p' p' p' p' p' p	p p p' p' p' p' p' p' p
Odjednom ja STATI na zmiyu.	p p' p' p' p' p' p' A A p	p A p' p' p' p' A p p' p
Ona UJESTI me u nogu.	p p A p p' p' A A p p	A p' p' p' p' A p p p p
Ja UZETI kamen i	p p A p p' p' p' A A p	p A p' p' p' p' A p p p
BACITI ga na zmiyu.	p p A p p' p' p' A A p	p p p' p' p' p' A p p p
Ona UGINUTI.	p p p p p' p' A A A p	p p p' p' A p p p p p

Priča 2. 'Juče'

Ja ŠETATI u šumi.	p p p p p p p p' p p	p p p p p p p' p p p
Odjednom ja STATI na zmiyu.	p p p p p' p' p' A p p	p p p' A p p p p p p
Ona UJESTI me u nogu.	p p p p p' p' p' A p p	p p p' A p p p p p p
Ja UZETI kamen i	p p p – p' p' A p' p p	p p p A p' p p p p p
BACITI ga na zmiyu.	p p p p p' p' p' A p' p p	p p p A p' p p p p p
Ona UGINUTI.	p p p p p' p' A p' p p	p p p' A p p p p p p

Priča 3. 'Kad sam bio/bila dete'

Ja ŠETATI u šumi.	p p p p p p p p p p	p p p p p p p p p p
Odjednom ja STATI na zmiyu.	p p p p p' p' A p p p	p p p p p p p p p' p
Ona UJESTI me u nogu.	p p p p p' p' A p p p	p p p p p p p p' A p
Ja UZETI kamen i	p p – p p A p p p p	p p p p p p p p p p
BACITI ga na zmiyu.	p p p p p p A p p p	p p p p p p p p p p
Ona UGINUTI.	p p p p p p A p p p	p p p' p p p p p p p

Priča 4. Dogodilo se mome bratu 'juče', (ja sam video)

Mi ŠETATI u šumi.	p p p p p p p p p p	p p p p' p p p p p p
Odjednom on STATI na zmiyu.	p p p p p' p' A A A p	p p p' p' p p' A A p' p
Ona UJESTI me u nogu.	p p p p p' p' A A p p	p p p' p' p p p p p p

nisu u direktnoj vezi sa pomenutom teorijom (da navedeno samo nekoliko primera: Z. Bogdan, 1977; Polovina, 1985; Radovanović, 1991.; Savić, 1985, 1991). Pre bi se moglo reći da su u indirektnoj vezi, budući da svi posmatraju pripovedanje uzimajući u obzir lingvistički (rede nelingvistički) kontekst i situaciju. Kao potvrda iz domaćeg materijala predstavljeno je smenivanje vreme-

Ona UJESTI ga za nogu.	p p p - A A A A p	p p p' p' p p p A p' p
On UZETI kamen i	p p p - A A A A p	p p p' p' p p p A p' p
BACITI ga na zmijsu.	p p p p p' A A A A p	p p p' p' p p p A p' p
Ona UGINUTI.	p p p p p p A A A p	p p p' p' p A p p' A p

Priča 5. Dogodilo se mome bratu 'juče', (ja nisam video)

On ŠETATI u šumi.	p p p p p p p p p p	p p p p p p p p p p
Odjednom on STATI na zmijsu.	p p p p p p - p p p	p p p p p p A p p p
Ona UJESTI ga u nogu.	p p p p p p p p' p p	p p p' p p p p p p p
On UZETI kamen i	p p p - p p p p' p p	p p' p' p p p p p p p
BACITI ga na zmijsu.	p p p p p p p p' p p	p p p' p p p p p p p
Ona UGINUTI.	p p p p p p p p' p p	p p p' p p p p p p p

Postoje individualne razlike sa kojima se mora računati prilikom zaključivanja o tome kako funkcioniše vreme u naraciji, uzimajući u obzir da pripovedači znaju normu pripovedanja, da su odabrali određenu perspektivu i da imaju pred sobom određeni (poznati ili nepoznati) auditorijum. U pomenutom istraživanju, odgovori su zavisili od zamišljene situacije, zatim zamišljene poznate osobe kojoj se priča priča, od empatije ispitanika sa likom priče.

Razlika se, nadalje, odnosi na distancu između samog događaja i momenta pričanja o njemu – upotreba aorista je veća ukoliko je vreme događanja bliže vremenu pričanja o njemu.

Zaključak

Prikazana je jedna teorija u diskurs analizi zasnovana na lingvističkom pristupu jezičkim faktima – strukturalizmu u interpretaciji američke lingvistkinje S. Fleischman. Objašnjava se ponašanje vremena na osnovu zamisli o opoziciji obeleženog i neobeleženog člana glagolskog sistema, ali ne više izolovano od govornika već modifikovano govornikovom perspektivom ili stavovima. Prikazuju se diskursne promene na primeru opozicije perfekta (kao neobeleženog) i prezenta (kao obeleženog) vremena.

Podaci koji se daju za engleski jezik relativizirani su u ovom izlaganju na taj način što se upućuje na saznanje o različitim normama pričanja vezanim za kulturne obrasce u različitim jezicima, zatim za pripovedne situacije i statuse i odnose govornika i sagovornika u pripovednoj situaciji. Na taj način je jedna zamisao o opisu pripovedanja u okviru lingvističke teorije dobila svoju nadgrađnu podacima iz drugih disciplina.

Njeni podaci se mogu dovesti u vezu sa novijim podacima objavljenim u našoj literaturi o upotrebi glagolskih vremenima u pripovedanju, koji, inače,

na, pre svega perfekta i prezenta, perfekta i aorista, u različitim oblicima u pripovedanju, propovedanju, obaveštavanju, izveštavanju i sl. (na osnovu prikupljenih empirijskih podataka u 'novosadskom projektu').

Pokazuje se da teorijsko shvatanje S. Fleischman ima osnova u nekim zaključcima izraslim iz strukturalističkog učenja jezika domaćih autora. Vredno je pažnje ovde da se takvi nalazi nisu dosledno podvodili pod teorijski pravac diskurs analize, već se pripovedanje jednostavno istraživalo s vođenjem računa o kontekstu i sagovorničkoj saradnji. Ako se pogledaju radovi autora u ovom veku, od Musića do danas, ustanoviće se da u kontinuitetu dobijamo potvrdu da su takva istraživanja postojala, možda su u našoj sredini ostajala nedovoljno primećena, ili nedovoljno osvešćena (kao što je slučaj sa rezultatima M. Peškana, 1965) jer su neki drugi teorijski tokovi bili dominantni i novi i odvlačili pažnju naučne javnosti na druge tokove (posmatranja jezika kao strukture uz zapostavljanje onoga šta konkretni govornici rade i nekoj datoj situaciji). Tek detaljnija buduća istraživanja treba da pokažu u kojoj meri je ovakvih istraživanja kod nas bilo u kontinuitetu razvoja serbokroatistike kako bi se pokazalo da je sadašnje interesovanje za diskurs analizu nužni sled događanja unutar razvoja razmišljanja o jeziku u zemlji, a ne samo kao spoljni uticaj novine u svetu.²⁵ Pre nego što se sačini detaljnija argumentacija za ovo tvrđenje, navodimo nekoliko primera.

(1) Analizirajući upotrebu vremena u biblijskom tekstu, još početkom veka A. Musić (1926; 1927) uvodi narativni kriterij: imperfektat se u biblijskom tekstu upotrebljava da označi pisca teksta kao posmatrača događaja i ličnosti:

Kad ga odvedoše, uhvatiše nekog Šimuna. (Luka, 23,26),

a za aorist zaključuje da se koristi kada same ličnosti delaju, čime se odvaja narativna perspektiva pričaoca od samih aktera:

Ali oni vikahu: Raspni, raspni ga! On im treći put reče (Luka, 23, 21).

(2) Za situaciju u nekim dijalektima saopštava Peškan (1965, 119) da je aorist u starocrnogorskim govorima u pripovedanju praktično jedini oblik za kazivanje TUDI I SVRŠENI radnji ako se pričaju prema sopstvenom zapažanju. Ovaj je nalaz u nečemu drugačiji od standardnojezičke situacije u kojoj se aorist pojavljuje samo u sporadičnim i specifičnim slučajevima (kao što je navedeno prema podacima sakupljenim na osnovu upitnika u istraživanju Savić, 1991). Podaci Peškana sugeriraju i jedno drugo istraživanje. Tek bi u

²⁵ Trebalo bi takođe pokazati kako se u okviru istog istraživačkog viđenja pomea zaključivanje pojedinih autora. Na primer, M. Ivić (1983, 140), predstavnik strukturalističkog pogleda na glagolsku problematiku, govoreći o dopunama uz glagol 'znati', daje tumačenje koje bi se po svim svojim komponentama moglo svrstati u objašnjenje nalik diskurs analizi no klasičnom strukturalističkom objašnjenju: "U stvari, tačniji uvid u to šta zaista postoji ili ne postoji na kom jezičkom terenu daće tek sistematska istraživanja i to ne izolovanih rečenica, već, naprotiv, uklopljenih u što širi komunikativni kontekst." I nadalje, "i glagolsko vreme može da se javi kao regulatori faktivnosti rečenice."

budućem pregledu istraživanja trebalo na jednom mestu sakupiti sve podatke o pripovedanju u različitim dijalektima u cilju sačinjavanja slike o tome kako se pomea **norma pripovedanja** (o kojoj smo ovde govorili uglavnom na materijalu standardnog jezika) u pogledu distribucije i frekvencije pojedinih glagolskih oblika. Tako ćemo dobiti potvrdu za tvrđenje da se ne može načiniti

2. Daje se duži tekst jedne naučne diskusije govorene na naučnom skupu. Pokušajte na tom primeru da proverite ukupno stečeno znanje iz diskurs analize. Najpre ispišite ceo materijal po posebnim klauzama (jedna ispod druge), zatim za svaku klauzu odredite glagolsko vreme, utvrdite na koji način je ta klauza uklopljena sa prethodnom ili potonjom (prisustvo digresija različite

norma bez vođenja računa o tome na koju se populaciju primenjuje, o čemu se vodi računa u istraživanjima diskurs analize.

Podatke dobijene u 'novosadskom' korpusu, zasnovanom uglavnom na razgovornom materijalu, dopunjavaju oni koji se odnose na upotrebu vremena u pripovednom postupku naših poznatih pisaca (Z. Bogdan, 1977; M. Radovanović, 1991). Iz njih se vidi da je distribucija vremena zavisna od dijalekt-ske osnove pisca, ali i njegovog književnog prosedeja, kao i literarnog žanra koji se analizira.²⁶

Na kraju se može zaključiti da lingvistička analiza u znatnoj meri bogati istraživanja u analizi diskursa i da se u domaćoj serbokroatističkoj tradiciji može sagledati kontinuitet od ranih radova u ovom veku, preko strukturalističkih pristupa pedesetih godina do danas.

Vežbanja

1. Daje se odlomak teksta iz eseja J. Dučića "Žena". Ispišite oznaku za vreme u svakoj rečenici koristeći se skraćenicama datih u ovom poglavlju. Izračunajte frekvenciju glagolskih oblika. Ustanovite u kakvom je odnosu esej kao žanr i frekvencija upotrebljenih vremena. Ukoliko želite ustanoviti upotrebu vremena u celom eseju, možete ga potražiti u knjizi "Blago cara Radovana".

Žena je oduvek, neosporno, i najveći podstrek ljudskog uma i ljudske energije. Ona je inspirator kao Bog i priroda, mada sama nije tvorac. Ali ipak više vredi žena kao inspiratorka, nego da je i sama tvorac. Za mene više vredi Rafaelova lepa Fornarina, nego i sama romansirerka Džordž Eliot, ili matematičarka gospođa Di Šatle. Bez velikih inspiratorki ništa nije veliko urađeno; a sve što su one same uradile, nije otišlo dalje od osrednjosti. Žene sviraju posvednevno, a nisu dale nijednog kompozitora; i govore samo o ljubavi, a nisu dale ni jednog velikog lirika, bar u hrišćanska vremena; i većno govore, a nisu dale ni jednog velikog besednika. Sve je veliko stvoreno bez ženskog pera, ženskog dlata i ženske kičice. U učenju Aleksandriji IV-og veka, lepota Hipatija je tumačila filozofima kretanje zvezda i Platonovu filozofiju, i napisala tri važna dela, ali zakone prirode i zakone misli su pronalazili ipak samo ljudi. I sama ova Hipatija nije ostala toliko važna koliko atinska hetera Aspasijsa. Zlatni vek atinski vezan je za Aspasijsu, kao za Atinu – Paladu koja je stražarila na tvrđavi Akropolisu. Sokrat je, kažu, od nje učio poeziju, Platon filozofiju, a Perikle besedništvo. Ali je još važnije koliko ih je ona inspirisala svojom lepotoš i umom, nego koliko ih je ispunila svojom učenostu.

²⁶ Radovanović zaključuje da aorist u "Bajci" D. Čosića: 1. svojim prisustvom funkcionalno doprinosi menjanju ritma i intenzifikaciji dinamičnosti naracije; 2. u nekim primerima se javlja i u ekspresivnoj funkciji isticanja naglog, iznenadnog menjanja okolnosti, u funkciji povlačenja kontrastne situacije, čime je još više istaknut dinamizam naracije; 3. služi i da se istakne donekle dinamična uzročna veza medju radnjama.

vrste). Pokušajte sami da zaključite o osobinama kohezije ovog dela izlaganja, ako vam kao kriteriji za njeno prisustvo služe glagolska vremena, i različite adverbijalne forme koje doprinose toj upotrebi, i digresije.

SM: *Mislila sam da učestvujem samo u ovom drugom delu zato što sam tamo uključena. Ja se ne bavim psiholingvistikom, ali slušajući ovu diskusiju (...) osećam nešto da mi strašno robujemo jednoj rigidnoj klasifikaciji nauka.*

S: Tako je. Monodiscipliniranoj.

SM: Jeste i (...) tako rigidnom obrazovanju našeg kadra (...) u psihologiji, lingvistici, ovamo izdvojenoj sociologiji. Što god sam radila u psihologiji ma na kom području sam videla da ne mogu da izađem na kraj "bez" neke druge naučne discipline. I ovo što sad ovde diskutujemo odnosi se ne samo na psiholingvistiku nego i na mnoga druga područja. E sad taktika kakva je, taktika pragmatička? Osnovati novu naučnu disciplinu ili ne? Ili prosto obrazovati kadar koji će se ne tako rigidno držati jedne discipline nego dobiti obrazovanje i u e' bočnoj, nekoj pomoćnoj disciplini. Evo primer, isti ovakav kakav je ovde, e' o čemu se ovde diskutuje, (imam). Bavlila sam se izvesno vreme (ne znam (...)) odnosima u porodici u seoskoj sredini. Tu bez sociologije "ne može" da se izađe na kraj. Tu ne može da se izađe na kraj ni bez etnologije. (...) E sad hoćemo li da osnivamo jednu naučnu disciplinu koja je između ovih disciplina <da bismo izučavali porodicu. Porodica je jedan vrlo kompleksan fenomen>. (...) I ko da ga izučava? Da li su to sociolozi, da li su to psiholozi (...) etnolozi. Ja mislim da to upšte nije značajno šta je to osnovno obrazovanje, ali svaki onaj koji se bavi mora malo da proučava i ovo. Ili recimo razvoj moralnosti, druga oblast koja je mene interesovala, ne možete dok ne uđete u etiku i osnovne neke pojmove e' "morala". (...) A kako ćete da razvijate to ovaj kako ćete da proučavate razvoj moralnosti kod dece kad neke osnovne pojmove iz etike ne znate. Što znači opet jedna nova disciplina iz toga? Mislim da treba da izađemo iz te e' grube klasifikacije naučnih disciplina i naročito iz grube klasifikacije obra – obrazovanja. Ja mislim da se to u svetu malo malo elastičnije, naročito kadar obrazuje. (...) Mi nemamo izbornih predmeta, (...) eventualno imamo izbornih predmeta na postdiplomskim studijama gde se uvode "le" druge discipline u vezi "sa" istraživačkim interesovanjima.

3. Daje se drugi izvod sa istog naučnog skupa. Pokušajte da ustanovite razgovorne strategije kojima se ovaj govornik služi da bi ubedio sagovornike u ispravnost svoje argumentacije. Postupak pripreme materijala za analizu je kao i kod zadatka 2.

B: *Izvinjavam se što ovako dugo govorim ali neću više do do do pauze sigurno, a popodne ne znam (smeh u publici). Kad krenu prave stvari popodne onda sigurno neću imati šta da kažem. ovaj ...*

Otimanje drugim disciplinama što je Gordana malopre rekla. To je opet nešto što proističe iz ovog pragmatičkog plana. e' Naravno ne mislim neko ozbiljno otimanje, ali razume se šta je htela da kaže, sad ne znam patolingvis-

tika, pedolingvistika ovo-ono. Tačno na ovim psiholingvističkim susretima (...) dobar deo referata je koji se nazivaju psiholingvističkim i idu iz pravca psihologije "su" zapravo ono što bi se drugde zvalo neurolingvistika ili pato-lingvistika. To se može videti pristo gledanjem naslova. Međutim ja u tome ne vidim ništa e' loše a mislim čega je to rezultat? (...) Opet, opet to ima veze sa ...

o tome da nešto rade itd. su krenuli u udruživanje za primenjenju lingvistiku. Jedan rezultat toga, (ne samo toga, ali to je jedan od razloga "što") (...) e' je pojam primenjene lingvistike u našoj zemlji danas mnogo bogatiji nego u mnogim drugim zemljama – gde se recimo primenjena lingvistika svodi na nastavu stranih jezika ili tako nešto- (...) pa donekle slično tome sad "pošto" nemamo (...) neurolingvističke susrete ili patolingvističke ili ne znam kakve sad (...) to to ti ljudi sa svojim istraživanjima, svojim referatima (...) idu sad pod "kapu" (...) psiholingvistike. Ali to mislim ne znači nikako da e'sa stanovišta predmeta tih disciplina da sad dolazi "nužno" do nekog "pre"krivanja jednih od strane drugih. To, to su čisto organizacione stvari. Eto, izvinjavam se što sam malo otegao ali/

Literatura

- Bogdan, Z.(1977), Aorist u romanu Mirka Božića.
 Fleischman, S.(1985), Discourse functions of tense-aspect oppositions in narratives: Toward a theory of grounding.
 Fleischman, S.(1991), Toward a theory of tense-aspect in narrative discourse.
 Ivić, M.(1958), Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku.
 Jakobson, R.(1932), Zur Struktur des russischen Verbums.
 Musić, A. (1926 i 1927), Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpsko-hrvatskom jeziku.
 Polovina, V.(1985), O upotrebi glagolskih vremena u savremenom srpskohrvatskom razgovornom jeziku.
 Radovanović, M. (1990), Spisi iz sintakse i semantike, poglavlje: "Naracija".
 Savić, S. (1985), Narativi kod dece.
 Savić, S.(1985), Iz pragmatike glagolskih oblika u srpskohrvatskom jeziku: upotreba prezenta i perfekta u pripovedanju.
 Savić, S.(1991), Pragmatički aspekti vremena u naraciji u srpskohrvatskom standardnom jeziku.
 Savić, S. (1993), Pričanje događaja iz snova: upotreba narativnog prezenta.
 Trubeckoj, (1939), Grundzüge der Phonologie.
 Wolfson, N.(1982), CHP:The conversational historical present in American English narrative.

5 SPISAK TERMINA

Diskurs analiza je interdisciplinarno područje u kojem se termini koriste iz lingvistike, psihologije, sociologije, antropologije i interdisciplinarnih područja ovih monodisciplina. Daje se objašnjenje samo malog broja termina korišćenih u tekstu za koje se procenjuje da je potrebno dodatno objašnjenje. Ostali se uglavnom definišu u samom tekstu pa se informacija o njima može pronaći

smatraju se normalno organizovanim u hijerarhiji koja odražava makrostrukturu priče.

fokus Opažajući neki događaj govornik određuje šta će mu biti u fokusu, a šta u periferiji pažnje (prema shvatanju Chafea, 1980). Ova dva dela percepcije se izražavaju odgovarajućim sintaksičkim oblikovanjem iskaza. U gra-

pomoću predmetnog registra. Za ostale upućujemo čitaoca na rečnike iz lingvistike (Dikro i Todorov, 1987; Kristal, 1988; Simeon, 1972) i psihologije (Ingliš i Ingliš, 1972).

afekt Uobičajeno je razlikovanje tri načina mentalnih funkcija: kognicija, kognacija (ili volacija) i afekt. Afekt čine osećanja, emocije, motivacija, temperament. Savremeni teoretičari u psihologiji, a i u diskurs analizi, smatraju da ne postoji zasebno stanje afekta, već samo afektivni ili osećajni aspekt jednog kognitivnog stanja ili procesa. (U svakodnevnoj konverzaciji se ova reč koristi da označi naročit slučaj reakcije na neki predmet ili ideju (*Opsovala je u afektu*).

antropološka lingvistika Proučava jezičko variranje i upotrebu u vezi sa kulturnim obrascima i verovanjima ljudi, onako kako ih istražuju antropološke teorije i metode. Na primer, ona proučava kako se na osnovu jezičkog ponašanja može prepoznati pripadnik nekog društva, verske, profesionalne ili rodbinske zajednice. Ova se istraživanja delimično poklapaju sa etnolingvističkim i sociolingvističkim. Za antropološku lingvistiku (koju neki zovu i **lingvistička antroloplogija**) kaže se da je grana lingvistike, ali i samostalno interdisciplinarno područje.

dijalog U najširem smislu znači razgovor između dveju osoba (mada se može reći da osoba može voditi unutrašnji dijalog sama sa sobom).

diskurs (discourse) U najširem smislu to je razgovor ostvaren međusobno povezanim iskazima koje jedna, ili više osoba, izgovaraju uzastopce u toku jedne govorne pojave.

diskurs analiza (discourse analysis) Pogled na jezička fakta koja se izučavaju kao: jezik u upotrebi, u odnosu na kontekst i neverbalne faktore interakcije; zatim sve vrste pisanih i govorenih podataka, od konverzacije do visoko institucionalnih formi govora. Neki istraživači termin vezuju za lingvističku analizu govornog ili pisanog, u normalnim okolnostima prirodno povezanog govorenja / pisanja; drugi smatraju da se ovom analizom jezika bave istraživači iz različitih disciplina zainteresovani za analizu povezanih jezičkih celina monologa ili dijaloga.

događaj (event) Jedinica neobrađenog dela iskustva pretvorena u jezički izraz; određuje se kao odgovarajući lingvistički konstrukt kojim se pretače neki (stvarni ili zamišljeni) deo iskustva u narativnu jedinicu priče.

empatija Proces razumevanja verbalnog i neverbalnog ponašanja sagovornika u toku kojeg dolazi do privremenog stapanja granica svoga ega sa drugim, što omogućava neposredno emocionalno poimanje afektivnog i kognitivnog iskustva drugog.

epizoda Podrazumeva kohezivnu semantičku strukturu organizovanu oko jednog sredenog sleda događaja, koja minimalno sadrži jedan početni (uvodni) događaj i reakciju na njega. I unutrašnja struktura i međudodnos epizoda

interakcija Aktuelan odnos između dva ili više sagovornika pri kome jedan utiče na ponašanje drugih; komunikacija je vrsta interakcije jer je određena kao odnos među sagovornicima ostvaren pomoću znakova, najčešće jezičkih.

interakcionistički Pristup izučavanju jezika sa stanovišta interakcije među

matičkoj analizi se fokus, kao naglašeni deo iskaza, kontrastira sa nenaglašenim.

govorni čin U teoriji govornih činova Searla jedinica govorne delatnosti kojom se izvršava izražavanje namere govornika. Na primer, govorni čin 'obećanja' znači da je govornik izjavio (ili se obavezao) da će izvršiti neki budući postupak;

govorna delatnost Aktuelna upotreba jezika u konkretnim situacijama.

govorni događaj U teoriji Hajmza odnosi se na govornu aktivnost koja je podržguta pravilima ili normi upotrebe. Sastavni delovi govornog događaja mogu biti jedan ili više govornih činova.

govorni uzorak (govorni korpus) Celokupna govorna produkcija govornih jedinica (iskaza, klauza, govornih činova i dr.) zabeležena u toku određenog posmatranja na osnovu koga se vrši jezička analiza.

govorna zajednica Znači: (1) zajednicu koja ima zajednička pravila za vođenje i tumačenje (raz)govora, i za interpretaciju barem jedne jezičke varijante; (2) grupu koja stvara pravila ponašanja u govoru, kao i pravila interpretacija istog.

gramatika Može značiti: (1) zbir odnosa koji povezuju značenje i glasove; (2) sve što govornik zna o svome jeziku. Posebna je upotreba ovog termina da označi knjigu u kojoj su zapisana pravila jezika.

gramatikalizacija Kurylowicz određuje da je to proces koji se sastoji u povećanom opsegu neke morfeme koja se razvija od leksičkog ka gramatičkom ili od manje ka više gramatičkom statusu – od derivacionog ka infleksijskom obliku. U tom procesu se samostalne lekseme pretaču u gramatičke formante, a već postojeće gramatičke formante čini još u većem stepenu gramatikalizovanim.

implikatura Termin uvodi Grice, a iskorišćen je u analizi konverzacije da označi implikacije koje se mogu izvesti iz oblika nekog iskaza na osnovu nekih principa, kakav je princip saradnje. Raspravljalo se o nekoliko tipova implikatura, u kontekstu odnosa između jezika i logičkog izražavanja i uslova koji utiču na primerenost iskaza kontekstu.

informacija Osnova je za razumevanje strukture poruke; pretpostavka je da govor ispoljava informacionu strukturu sa formalno odredivim jedinicama informacije, od kojih je intonacija jedna od najvažnijih: tonska grupa predstavlja jedinicu informacije, nuklearni ton označava fokus informacije.

informant Osoba koja služi kao izvor podataka za jezičku analizu, obično se zove izvorni govornik datog jezika (native speaker). Postoje različite tehnike za izmamljivanje (elicitation) relevantnih podataka od informanata, od kojih su upitnici, testovi ili ankete najčešći.

kognitivne teorije jezika Naglašavaju nerazdvojivu vezu jezičkih i spoznajnih faktora u objašnjavanju jezičkih fenomena.

kontekst Ima različito određenje u okviru različitih teorija: Coseriu (1985) podrazumeva pod 'kontekstom' celokupnu stvarnost koja okružuje znak – koja može biti znakovna ili ne-znakovna – pa razlikuje 3 vrste konteksta: 1. kon-

sagovornička, a ne sa stanovišta funkcionisanja jezičkog sistema kao samostalnog mehanizma.

interpretacija Opisivanje, formulisanje ilki reformulisanje nečega poznatim izrazima. Proces i/ili operacija pripisivanja (predmetima vrste x pripisujemo predmete vrste y). Govori se o interpretiranju značenja na osnovu verbalnog ili neverbalnog ponašanja govornika.

iskaz Komunikaciona jedinica verbalne produkcije; određuje se kao segment govora omeđen pauzama, udisajima ili završnim konturama intonacije; jedinica koja se poklapa sa prekidom govora nekog govornika, a taj prekid je uslovljen početkom govora drugog govornika. U teoriji Bahtina (1980) ima naglašeno značenje socijalne interakcije 'ja' i 'ti'.

ispravljanje Terminom se obeležava napor govornika da ispravljaajući sopstveni (samoispravljanje) ili tuđi (ispravljanje) iskaz prevaziđe teškoće koje mogu dovesti do nerazumevanja. Razlozi za ispravljanje /samoispravljanje mogu biti različiti.

jedinica analize Jedinice analize govorenog ili pisanog materijala mogu biti različite shodno teorijskom pristupu i cilju analize: iskaz, klauza, rečenica, govorni čin, govorni paragraf, razmena i dr.

kognicija (spoznajna) Opšti termin za svaki proces pomoću koga osoba postaje svesna nekog predmeta ili stiče znanje o nekom predmetu; uključuje opažanje, prepoznavanje, shvatanje, rasuđivanje, zaključivanje. Čulno saznanje se uključuje u kogniciju. Kognicija, afekcija i konacija su tri kategorije pod koje se svrstavaju svi mentalni procesi.

kognitivna šema Složen obrazac zamišljen kao da je bio utisnut u strukturu govornika uz pomoć iskustva (na primer, kako neko zamišlja vreme kao podeljeno na prošlost, sadašnjost i budućnost).

konverzacija Ponekad se smatra prosto razgovorom među sagovornicima; šematizirana je sintagmatski i paradigmatki: sintagmatska se odnosi na organizaciju konverzacije u sekvencama koje su smisaono povezane, dok se paradigmatka vezuje za govornikov odabir mogućih alternativa.

kompetencija U teoriji Chomskog označava znanje jezika, koje podrazumeva sistem pravila kojima je pojedinac ovladao tako da je u stanju da proizvede i razume neograničen broj rečenica i da otkrije gramatičke greške i dvosmislenosti. Ovo se znanje jezika sagledava u opoziciji prema delatnosti ili govornoj produkciji. U diskurs analizi se dovodi u pitanje ova stroga dihotomija jezičkog znaja i delatnosti: teško je pouzdano tvrditi dokle je, u nizu većih jedinica od rečenice, u pitanju kompetencija govornika da prepozna, a kada počinje primena pravila za vođenje diskursa. Kakav je odnos između tzv. 'prećutnog' ili 'podrazumevano znaja' sagovornika u diskursu ako se zadrži ova dihotomija. Zato se termini **kompetencija** i **produkcija** uglavnom vezuju za jedinicu rečenice, i translacioni teorijski pristup.

partikula Označava nepromenljive reči kojima govornik izražava subjektivni stav: razne vrste modifikatora: 'dakle', 'možda', 'međutim'; zatim uzvika: 'oh', 'aha'; zamenica: 'eno', 'eto'; zatim reči za skretanje pažnje glagolskog porekla: 'gle', 'vidi', 'znaš' i dr.

polilog Razgovor između više osoba.

tekst jezičkog sistema, 2. govorni kontekst, 3. izvan govorni kontekst. Ochs (1979) za kontekst uzima samo ono iz stvarnosti što se može iskoristiti za interpretaciju značenja diskursa. Nekada se 'kontekst' zamenjuje 'situacijom' pa se govori o 'situacionom kontekstu'.

koherencija Odnosi se na semantičko i funkcionalno povezivanje u diskursu (ili tekstu), što se najčešće čini izučavanjem činilaca kao što je poznavanje sveta korisnika jezika, zaključci koje oni prave i postupci kojih se drže. U ovom smislu koherencija može biti suprotna koheziji.

kohezija Odnosi se na sintaksičku ili semantičku povezanost jezičkih oblika na nivou analize površinske strukture. Tu su pre svega pitanja reda reči, sleda rečenica povezanih konektorima, upotrebe priloga, zatim lične i anaforske zamenice i upotrebe vremena.

lingvisti Lingvisti istražuje različite aspekte jezika; interesuje se u čemu se sastoji govornikovo poznavanje jezika (za razliku od psihologa kojeg interesuje kako je to znanje stečeno ili korišćeno).

lingvistika Nauka o jeziku koja se u poslednjih nekoliko godina (ne samo u svojim brojnim specijalističkim disciplinama nego i unutar jezgra koje se smatra teorijskom osnovicom) razdelila u toliko međusobno različitih pravaca da ih je skoro nemoguće svesti na zajednički nazivnik (Škiljan, 1991, 1).

longitudinalna metoda Onako kako se termin danas upotrebljava najčešće označava posmatranje i beleženje iskaza (uglavnom dece) u dužem vremenskom periodu manjeg broja ispitanika; najčešće ne odgovara ni jednom nego mnoštvu metoda, a često i odsustvu svakog metoda.

memorija Opšta funkcija oživljavanja i ponovnog proživljavanja prošlog iskustva, sa manje-više određenim uvidajem da je sadašnje iskustvo jedno oživljavanje. Četiri su različite faze memorije: učenje, zapamćivanje, sećanje i rekognicija. U vezi sa jezikom se najčešće pod memorijom podrazumeva skladište i pamćenje jezičkog materijala vezano za prošlo iskustvo kojeg se sećamo.

model Način predstavljanja realnosti.

neplanirani diskurs U užem smislu podrazumeva se svakodnevni govor koji se upotrebljava u neformalnim situacijama kada se nikakva pažnja ne obraća na jezik kao formu izražavanja. Suprotno je 'planirani govor'. U istom značenju se sreću i termini: 'spontani', 'prirodni', 'svakodnevni', 'neformalni', 'kolokvijalni' govor.

neurolingvistika Proučava neurološke aspekte razvoja i upotrebe jezika kod čoveka (afazija, mucanje, teškoće u artikulaciji, zatim lapsusa, oklevanja); nastoji da konstruiše model pomoću kojeg će objasniti kako mozak kontroliše govor i sluh. Neki ovu granu svrstavaju u lingvističku disciplinu (nazivaju je i **neurološka lingvistika**).

propozicija Odnosi se na jedinicu značenja koja predstavlja sadržaj neke izjave date u obliku proste izjavne rečenice. Termin se iz logike uvodi u lingvistiku da se pokaže kako ista propozicija može biti različito jezički oformljena u različitim jezicima što je bila osnova za utvrđivanje univerzalnih i specifičnih osobina jezika.

ponavljanje Jedna od strategija vođenja razgovora kojom sagovornik pokazuje svoju nameru da ostane u razgovoru, da potvrdi, saglasi se i druge aspekte ličnog učešća u razgovoru što čini ponavljanjem delova ili celine sopstvenog (samoponavljanje) ili tuđeg iskaza.

pozdravljanje Prilikom susreta, govornik može pozdravljanjem označiti prelaz na sledeću etapu razgovora. Inače je tip ritualnog ponašanja među govornicima koji se poznaju ili će tek početi svoje poznanstvo. Distanca ili prisnost među sagovornicima u društvu jezički je markirano u pozdravljanju: prilikom susreta (*zdravo, dobar dan, čao*) ili rastanka (*doviđenja, vidimo se, čao i sl.*).

pravo govorenja Termin odnosa da u datoj razgovornoj situaciji ili njenom delu jedan od sagovornika ima pravo na govorenje bilo po društveno hijerarhijskoj lestvici, bilo prema pravilima za vođenje diskursa među sagovornicima (na primer, u sudu optuženi ima pravo govorenja kada ga sudija pita; u spontanom razgovoru sagovornik ima pravo govorenja nakon toga što je govornik završio svoje izlaganje (prekidanje ili upadanje u reč smatra se nepristojim).

predviđanje (prediction) Termin preuzet iz semantike da označi tvrđenje da će se neko stanje ostvariti u nekom budućem vremenu ili trenutku (*Oblači se navlače, biće oluja*).

preklapanje (overlap) Termin najčešće korišćen u analizi konverzacije uveden da označi postupak kada dva (ili više) govornika govore u isto vreme ('uglas'), kada se poklapa govorna aktivnost govornika sa sagovornikom; najčešće je to u situaciji kada sagovornik loše proceni kraj reda govorenja prethodnog govornika, ulazi u razgovor ne dočekavši da govornik završi; kada govornik nedovoljno jasno signalizira svoje pauze u govoru što sagovornik procenjuje kao mogućnost za preuzimanje reda govorenja.

priča Definiše se različito u okviru različitih teorijskih pristupa (gramatika priče, kognitivni model i sl), najčešće znači pretakanje nekog dela memorisanog iskustva u verbalnu formu.

dobra priča U terminologiji Fleischman znači da govornik poseduje skup konvencionalnog i internaliziranog znanja o tome šta je priča i šta je dobra priča; na osnovu njega može da utvrdi odstupanje od dobre priče. Procena o dobroj priči je kulturno uslovljena; **prototip-priča** je o nekom događaju (ređe opisu), o kojem se saopštava u sekvencama/epizodama iznošenim redosledom događanja.

princip saradnje U filozofskoj teoriji Gricea znači da doprinos pojedinca razgovoru treba da bude onakav kakav se traži, u momentu kad se traži prema očekivanoj svrsi i pravcu razgovora u kojem učestvuje.

transkripcija (ili zapis govora) Proces pravljenja zapisa nekog govornog čina na takav način da se omogući istraživanje prirode diskursa. Ona je deo istraživačkog metalingvističkog aparata na osnovu kojeg sačinjava analizu diskursa.

tvrdjenje U teoriji govornih činova Searla jedan od činova kojim se tvrdi, potvrđuje iskazivanje istine, afirmiše.

psiholingvistika interesuje se za opis jezika s vođenjem računa o njegovoj povezanosti sa psihičkim procesima i kognitivnom organizacijom. Tokom razvoja ove discipline od početka pedesetih godina definicije su se menjale u zavisnosti od teorija koje su bile dominantne.

pažnja Rutina izvlačenja posebnih detalja u toku koje stalno postoji mešanje između odabranih detalja i celina (u poslednjih nekoliko decada veliki broj istraživanja je bio upravo pažnje, kod dece i odraslih, pa će se definicije razlikovati u zavisnosti od teorije kojom se data pojava objašnjava).

percepcija Događaj u nekoj osobi kojim prvenstveno upravlja sadržaj čulnih receptora, ali koji je takođe pod uticajem drugih faktora za koje se može dokazati da su nastali u životnoj istoriji osobe. Taj događaj je prvenstveno više kognitivan nego afektivan iako je obično udružen.

razmena Jedinica socijalne verbalne interakcije u kojoj se ostvaruje razmena informacija tako da jedan govornik kaže jedan iskaz, a drugi drugi što zajedno čini razmenu. Razmena može biti i trostruka: govornik – sagovornik – ponovo govornik (na primer u komunikaciji učitelja i učenika u razredu: *Gde se nalazi Beč? / U Austriji / Tako je*).

red Red je jedinica socijalne komunikacije u analizi konverzacije; svaki red karakterišu tri elementa: (1) sadašnji govornik, (2) mesto prelaza, (3) sledeći govornik, što znači da jedan govornik govori, stane, drugi preuzima govorenje, govori i stane, što se ponavlja u toku diskursa među sagovornicima. Mesto prelaza je prepoznatljivo mesto kraj reda govorenja prvog govornika na kome drugi govornik preuzima govorenje.

referencija Sadržaj na koji govornik misli kada upotrebljava neki verbalni iskaz. U semantici je odnos koji se uspostavlja između reči i nekog konkretnog (ili apstraktnog) pojma koji govornik želi da označi upotrebljavajući datu reč. 'Referent' je pojam označen rečju. Govornik i sagovornik govore o istoj temi ako govore o istim ili povezanim pojmovima što se naziva referenca.

situacija Najčešće se odnosi na činjenicu da neko nekome nešto govori u nekom prostoru, nekom vremenu i nekom okruženju.

sociolingvistika Danas se obično definiše kao nauka o društvenom raslojavanju jezika, koja proučava sistematske korelacije u postojanju i promenama jezičkih i društvenih struktura.

stilistika Proučava obeležja situaciono distinktivnih upotreba jezika. Svrstavaju je u lingvističku disciplinu jer se prevashodno bavi jezičkim znakom. **Književna stilistika** se bavi varijacijama karakterističnim za književnost kao žanr i 'stilom' pojedinih autora.

strategija Poseban izbor jezičke forme i značenja kojim se govornik koristi da bi izrekao nameravani govorni čin; način na koji se govornik verbalno organizuje da bi rešio neku govornu situaciju.

teorija Sistem ideja, tvrdjenja ili principa kojima se nastoji objasniti grupa činjenica ili pojava, sistematska apstraktna formulacija opštih zakona po kojima se upravlja jedan znani ili posmatrani krug fenomena.

ublažavanje (mitigation) Namerno umekšanje ili ublažavanje značenja poruke; modulacija osnovne poruke koju je govornik imao (na primer, ublažavanje naredbe, grdnje ili nekog drugog agresivnog verbalnog ponašanja govornika).

zahvaljivanje Stereotipne (formulaičke) fraze kojima se reguliše međusobni odnos (dvaju) sagovornika i to tako da se jedna osoba zahvaljuje drugoj za nešto što joj je verbalno (savet i sl.) ili neverbalno (fizička pomoć i sl.) učinjeno. To je takođe i vrsta govornog čina u teoriji govornih činova.

6 LITERATURA

U spisak su uključeni citirani radovi ¹ i oni za koje se procenjuje da čitaocima mogu pomoći u daljem traganju za literaturom vezanom za pojedinačna pitanja o kojima u ovom radu nije bilo moguće produbljeno izlaganje.

Čitaocima može predstavljati teškoću pronalaženje radova iz diskurs analize među postojećim časopisima. Daje se spisak nekih časopisa u kojima se do sada pojavljivalo niz radova iz ove oblasti.

GOVOR – časopis za fonetiku, Sekcija za fonetiku Hrvatskog filološkog društva, Zagreb, izlazi od 1984.

IZRAZ – časopis za književnu i umjetničku kritiku, Sarajevo, Svjetlost, izlazi od 1957.

JEZIK – časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, izlazi od 1952.

KNJIŽEVNOST I JEZIK – časopis Društva za srpskohrvatski jezik i književnost Srbije, Beograd, izlazi od 1954.

KNJIŽEVNI JEZIK – časopis za jezik i književnost, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, izlazi od 1972.

SOL – lingvistički časopis, Filozofski fakultet, OOUR humanističke i društvene znanosti, Zagreb, izlazi od 1987.

SUVREMENA LINGVISTIKA – Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, izlazi od 1966.

ZBORNIK MATICE SRPSKE ZA FILOLOGIJU I LINGVISTIKU – Matica srpska, Novi Sad, izlazi od 1957.

Od stranih časopisa:

FOLIA LINGUISTICA, časopis Evropskog društva lingvista, Mouton, Berlin.

DISCOURSE & SOCIETY, urednik Teun A. van Dijk, časopis za istraživanje diskursa i komunikacije u socijalnom, političkom i kulturnom kontekstu, Sage Publications, Amsterdam.

JOURNAL OF PRAGMATICS, interdisciplinarni časopis za jezička pitanja, Elsevier Science Publishers B.V. Amsterdam.

LANGUAGE, časopis lingvističkog društva Amerike, Waverley Press Inc., Baltimore.

LINGUISTICS ABSTRACTS, Blackwell Publishers.

LANGUAGE IN SOCIETY, Cambridge University Press, Cambridge.

LINGUISTICS, interdisciplinarni časopis za nauku o jeziku, Mouton de Gruyter, Amsterdam.

MULTILINGUA, časopis za međujezičko i interjezičko komuniciranje, Mouton de Gruyter, Amsterdam.

PRAGMATICS, časopis Internacionalnog društva za pragmatiku, Univerzitet u Antverpenu, Belgija.

SEMIOTICA, časopis Internacionalnog društva za semiotička pitanja, Mouton, Amsterdam.

THEORETICAL LINGUISTICS, Walter de Gruyter, Berlin.

WORD, časopis Internacionalnog lingvističkog društva.

¹ Prezimena autora se navode onako kako su pisana na samom radu. Kada je citiran prevedeni rad navodi se onako kako je prezime dato u prevodu, na primer, Ostin (Austin), Serl (Searle), Čomski (Chomsky). Otuda će se u listi imena istog autora u originalu i prevodu naći na dva različita mesta.

Abraham, W. ur.(1990), Discourse particles, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

Aijmer, K. (1990), Discourse routines in telephone conversation, AILA 90, Proceedings II, section 21-39, 553.

Agrawal, A. (1976), Who will speak next, Papers in Linguistic

Beaugrande, R. de (1982), The story of grammar and the grammar of story, Journal of Pragmatics, 6, 383-422.

Beaugrande, R. de (1984), Linguistics as discourse: A case study from semantics, Word, 35, 15-57.

Beaugrande, R. de (1988), Critical discourse: A survey of literary theories, Norwood, Ablex Publishing Corporation.

- Analysis, Department of Linguistics, University of Delhi, 1, 58-71.
- Anderssen, S.G.** (1991), Tense functions in scientific texts, J. Gvozdanović i Th. Janssen, ur. The function of tense in texts, North-Holland, Amsterdam, 1-11.
- Anttila, R.** (1971), An introduction to historical and comparative linguistics, Macmillan, New York.
- Aston, G.** ur. (1988), Negotiating service: Studies in the discourse of bookshop encounters, Editrice CLUEB, Bologna.
- Aust, H.** (1986), Textlinguistik contra Stilistik? A. Schong, ur. Kontroversen, alte und neue: Akten des VII. Internationalen Germanisten-Kongresses, Göttingen 1985, 3, Niemeyer, Tübingen, 22-24.
- Austin, J. L.** (1962), How to do things with words, Oxford, Clarendon Press.
- Babić, J.** (1977), Searlova teorija govornih akata i 'jeste-treba' pitanje, Filozofske studije IX, Beograd, 151-208.
- Bahtin, M. M.** (1978), Estetika slovesnogo tvorčestva, Iskusstvo, Moskva.
- Bahtin, M.** (1980), Marksizam i filozofija jezika, Nolit, Beograd.
- Bahtin, M.** (1980b), Problem govornih žanrova, III program RTV IV, Beograd, 233-270.
- Bahtin, M.** (1989), O romanu, Nolit, Beograd.
- Bahtin, M.** (1991), Autor i junak u estetskoj aktivnosti, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad.
- Baugh, J. i J. Scherzer** (ur.) (1984), Language in use, Englewood Cliffs, New York, Prentice Hall.
- Beattie, G.W.** (1981), Interruptions in conversational interaction, and its relation to the sex and status of the interaction, Linguistics, 19, 15-35.
- Beaugrande, R. de** (1980), The pragmatics of discourse planning, Journal of Pragmatics, 4, 15-42.
- Beaugrande, R. de** (1980b), Text and discourse in European research, Discourse Processes, 3, 287-300.
- Beaugrande, R. de** (1980c), Text, discourse and process: Toward a multidisciplinary science of texts, Norwood, Ablex Publishing Corporation.

- Beaugrande, R. de** (1991), Complexity and linguistics in the evolution of three paradigms, Theoretical Linguistics, 17/1-3, 43-73.
- Beaugrande, R. de i W. U. Dressler** (1981), Introduction to text linguistics, Longman, London.
- Bennett, A.** (1978), Interruption and the interpretation of conversation, Berkeley Linguistic Society, 4, 557-575.
- Berislavjević, S.** (1986), Jezik i pol: titule i zanimanja žene u banci, Prilozi proučavanju jezika, 22, 119-132.
- Biber, D.** (1986), Spoken and written textual dimensions in English: Resolving the contradictory findings, Language, 62, 384-414.
- Biber, D.** (1988), Variation across speech and writing, Cambridge, CUP.
- Bloom, L.** (1970), Language development: Form and function in emerging grammars, Cambridge, Mass, MIT Press.
- Bloom, L.** (1973), One word at a time, The Hague, Mouton.
- Blum-Kulka, Sh.** (1983), Interpreting and performing speech acts in a second language: A cross-cultural study of Hebrew and English, N. Wolfson i E. Judd ur. Sociolinguistics and language acquisition, Newbury House Publishers, Inc., London, 36-56.
- Blum-Kulka, Sh.** (1987), Indirectness and politeness in requests: Same or different, Journal of Pragmatics, 11, 131-146.
- Bogdan, Z.** (1977), Aorist u romanima Mirka Božića, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Zagreb.
- Bolinger, D.** (1968), Judgements of grammaticality, Lingua, 21, 34-40.
- Božičević, V.** (1985/86), Riječ, iskaz, dijalog, Radovi Filozofski fakultet, Zadar, Razdeo filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije, 25/2, 13-23.
- Broadus, J.A.** (1979), On the preparation and delivery of sermons, Harper & Row, Publ., San Francisco.
- Brown, G. i G. Yule** (1983), Discourse analysis, CUP, Cambridge.
- Brown, P. i S. Levinson** (1978), Universals in language use: politeness phenomena, E. Goody, ur. Questions and politeness: Strategies in social interaction, Cambridge, Cambridge University Press.

Bublitz, W. (1988), Supportive fellow-speakers and cooperative conversations: Discourse topics and topical actions, participant roles and 'recipient action' in a particular type of everyday conversation, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

Bugarski, R. (1984), Jezik i lingvistika, poglavlje XI: "O predmetu i životnom dobu lingvistike", Nolit, Beograd, 291-313.

Clark, H.H. i J. Wade French (1981), Telephone goodbyes, Language in Society, 10, 1-19.

Clark, H.H. i E.V. Clark (1977), Psychology and language: An introduction to psycholinguistics, poglavlje: Discourse plans, H. Brace Jovanovich, Inc, New York, 227-236.

Cliff, M. (1987), Cultural differences in the organization of academic

- Bugarski, R.** (1986), Jezik u društvu, Prosveta, Beograd.
- Bugarski, R.** (1986), Lingvistika u primeni, poglavlje I: "Lingvistika i njene discipline", Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd, 15-23.
- Bühler, K.** (1978), Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache, Frankfurt (preštampano izdanje iz 1934).
- Chafe, W.L.** (1976), Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view, C.N. Li ur, Subject and topic, Academic Press, London, 27-55.
- Chafe, W.L.** ur.(1980), The pear stories: Cognitive, cultural, and linguistic aspects of narrative production, Ablex Publishing Corporation, Norwood.
- Chafe, W.L.** (1985), Lingvističke razlike kao posljedica razlika između govorenja i pisanja, Revija, Osijek, 5-6, 28-35.
- Chafe, W.L.** (1986), Academic speaking, Berkeley Linguistic Society, 12, 26-40.
- Chafe, W.L.** (1987), Repeated verbalizations as evidence for the organization of knowledge, Preprints of the plenary session papers, XIVth International Congress of Linguists, Berlin, 88-110.
- Chafe, W.L.** (1988), Linking intonation units in spoken English, J. Haiman i S.A. Thompson ur., Clause combining in grammar and discourse, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 1-28.
- Chomsky, N.** (1957), Syntactic structures, The Hague, Mouton. Prevod: Noam Čomski (1984), Sintaksičke strukture, Devnik i Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
- Chomsky, N.** (1965), Aspects of the theory of syntax, Cambridge, Mass. MIT Press.
- Chomsky, N.** (1972), Studies on semantics in generative grammar, The Hague, Mouton.
- Chomsky, N.** (1975), Reflections on language, New York, Pantheon Books.
- Chomsky, N.** (1979), Language and responsibility, Sussex: The Harvester Press.
- Čisarž, B.A. i Ž. M. Marinković** (1969), Omilitika ili teorija crkvenog govorničtva, Beograd.

- Clyne, M.** (1987), Cultural differences in the organization of academic texts: English and German, Journal of Pragmatics, 11/2, 211-247.
- Clyne, M.** (1981), Culture and discourse structure, Journal of Pragmatics, 5, 61-66.
- Clyne, M.** (1988), Cross-cultural responses to academic discourse patterns, Folia linguistica, 22/3-4, 457-475.
- Clyne, M. i H. Kreutz** (1987), The natural function of 'digression' and other discourse phenomena in German academic writing, Working papers on migrant and intercultural studies, Monash University, 8, Clayton, Victoria, 1-21.
- Clyne, M. i S. Manton** (1979), Routines for conducting meetings in Australia: An inter-ethnic study, Ethnic Studies 3/1, 25-37.
- Conte, M.E.** (1991), Empathie als Kohärenzfaktor, Folia Linguistica 25/1-2, 219-228.
- Coseriu, E.** (1985), Jezički znak u tekstu: vrste odnosa, Revija, Osijek, 5-6, 58-73.
- Coulmas, F.** ur.(1981), Conversational routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech, The Hague, Mouton.
- Coulmas, F.** (1984), Introduction: The concept of native speaker, F. Coulmas (ur.), A festschrift for native speaker, Janua Linguarum, Series Maior 97, Mouton Publ. The Hague, 3-25.
- Coulthard, M.** (1985), An introduction to discourse analysis, London, Longman.
- Coulthard, R. M. i D.C. Brasil** (1982), The place of intonation in the description of interaction, D. Tannen ur. Analysing discourse: Text and talk, Washington D.C. Georgetown University Press.
- Coulthard, M. i M. Montgomery** ur.(1981), Studies in discourse analysis, London, Routledge and K. Paul.
- Čomski, N.** (1972), Gramatika i um, Nolit, Beograd.
- Čuljak, M.** (1977), Teorija jezičkog viđenja svijeta, Suvremena lingvistika, 15-16, 57-67.
- Čuljak, M.** (1991), Holistic approach to language and modern linguistics, Zbornik radova Instituta za strane jezike, Filozofski fakultet, 13, Novi Sad, 7-16.

- Dahl, Ö.** ur.(1977), Logic, pragmatics and grammar, University of Göteborg, Department of Linguistics, Göteborg.
- Daneš, F.** ur.(1974), Papers on functional sentence perspective, Czechoslovak Academy of Sciences, Prague.
- Daneš, F.** (1987), Cognition and emotion in discourse interaction: A preliminary survey of the field, Prepapers of the plenary session

- Ehlich, E.** (1980), Erzählen im Alltag, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Ehlich, E. i J. Rehbein** (1979), Erweiterte halbinterpretative Arbeitstranskriptionen (HIAT:2), Intonation, Linguistische Berichte, 59, 51-75.
- Ekman, P. i W. Frieser** (1969), The repertoire of nonverbal behavior

papers XIVth International Congress of Linguists, Berlin, 10-15. august, 272-291.

Dascal, M. (1985), *Dialogue – An interdisciplinary approach*, Benjamins, Pragmatics & Beyond, Amsterdam.

Dascal, M. i T. Katriel (1979), *Digression: A study in conversational coherence*, PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature, 4, 203-232.

Dijk, T.A. van (1972), *Some aspects of text grammars*, The Hague, Mouton.

Dijk, T. A. van (1977), *Text and context, Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*, New York, Longman.

Dijk, T. A. van (1985), *Semiotička analiza diskursa*, Revija, Osijek, 5-6, 13-28. **Dijk, T. A. van** ur. (1985), *Handbook of discourse analysis*, I-IV, Benjamins, Amsterdam.

Dik, S. (1978), *Functional grammar*, Amsterdam, North Holland.

Dikro, O. i C. Todorov (1987), *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku* 1-2, Prosveta, XX vek 65/1-2, Beograd.

Dimitrijević, N. i S. Došić (1984), *A bibliography of neurolinguistics II*, Studi Italiani di Linguistica teorica ed applicata, 8/1, 67-142.

Dimitrijević, N. (1982), *Jezik i mozak: izbor priloga iz neurolingvistike*, Glas, Banjaluka.

Dressler, W. (1983), *Textuelle Kohäsionsverfahren in der Wissenschaftssprache*, Fachsprache 5, 51-57.

Drew, P. i J. Heritage (1993), *Talk at work: Interaction in institutional settings*, Cambridge University Press, Cambridge.

Du Bois, J.W, Cummings, S. i S. Schuetze-Coburn (1988), *Discourse transcription*, S. A. Thompson (ur.) *Discourse and Grammar*, Santa Barbara Papers in Linguistics 5, University of California at Santa Barbara, 1-73.

Dudok, M. (1987), *Glutinacija textu v slovenčine a serbochorvatčine*, Obzor, Novi Sad.

Edmondson, W. (1981), *Spoken discourse: A model for analysis*, Longman, London.

Edmondson, W. i J. House (1981), *Let's talk and talk about it: A pedagogic interactional grammar of English*, Urban & Schwarzenberg, Wien.

Ekman, P. (1979), *About brows: Emotional and conversational signals*, M. von Cranach, K. Foppa, W. Lepenies and D. Ploog, ur. *Human ecology*, Cambridge, CUP, 169-249.

Ekman, P. et al. (1972), *Emotion in the human face*, Pergamon, New York.

Ekman, P. et al. (1987), *Universals and cultural differences in the judgement of facial expressions of emotion*, *Journal of personality and social psychology*, 53, 712-712.

Enkvist, N. E. (1982), *Impromptu speech: A symposium*, Introduction, Abo, Abo Academi, 11-45.

Enkvist, N.E. (1984), *Contrastive linguistics and text linguistics*, J. Fisijak, ur. *Contrastive linguistics: Prospects and Problems*, Berlin, Mouton, 45-67.

Enkvist, N. E. (1989), *Connexity, interpretability, universes of discourse, and text worlds*, S. Allén (ur.), *Possible worlds in humanities, arts, and sciences*, *Proceedings of Nobel symposium 65*, Berlin, Walter de Gruyter, 162-186.

Ervin-Tripp, S. (1989), *Children's verbal turn-taking*, E. Ochs i B.B. Schieffeline (ur.), *Developmental pragmatics*, Academic Press, London, 391-414.

Fleischman, S. (1985), *Discourse functions of tense-aspect oppositions in narratives: Toward a theory of grounding*, *Linguistics*, 23, 851-882.

Fleischman, S. (1990), *Tense and narrativity*, Austin: University of Texas Press & Routledge, London.

Fleischman, S. (1991), *Toward a theory of tense-aspect in narrative discourse*, J. Gvozdanović i Th. Janssen (ur.), *The function of tense in texts*, North-Holland, Amsterdam, 75-97.

Fodor, J. A. (1975), *The language and thought*, New York, Crowell.

Garcia, E.C. (1979), *Discourse without syntax*, T. Givón (ur.), *Syntax and semantics* 12, *Discourse and syntax*, Academic Press, London, 23-49.

Givón, T. (1979), *Discourse & syntax*, 12, Academic Press, London.

Hammond, M., Moravcsik, E.A. i J.R. Wirthur. (1988), *Studies in syntactic typology*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

Harris, M. (1988), *Concessive clauses in English and Romance*, J. Haiman i S.A. Thompson, ur. *Clause combining in grammar and discourse*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 71-100.

Harris, Z. (1952), *Discourse analysis*, *Language*, 28/1, 1-30.

Givón, T. (1985), *Obavijesno-teorijske pretpostavke za pragmatiku diskursa*, Revija, Osijek, 5-6, 46-58.

Givón, T. (1989), *Mind, code and context, essays in pragmatics*, Hillsdale, New York, Lawrence Erlbaum.

Givón, T. (1990), *Syntax: A functional-typological introduction*, Vol II, J. Benjamins Publ. Comp. Amsterdam.

Goffman, E. (1963), *Behaviour in public places: Notes on the social organization of gathering*, The Free Press, New York.

Goffman, E. (1964), *The presentation of self in everyday life*, Harmondsworth, Penguin.

Goffman, E. (1967), *Interactional rituals: Essays on face-to face behaviour*, Garde City, New York.

Goffman, E. (1981), *Forms of talk: The lecture*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 162-195.

Goffman, E. (1984), *Analiza okvirnog načela govorenja*, Revija, 2, Osijek, 18-45.

Grice, H. P. (1978), *Further notes on logic and conversation*, P. Cole, ur. *Syntax and semantics: Pragmatics*, 9, New York, Academic Press, 113-128.

Grice, H. P. (1981), *Presupposition and conversational implicature*, P. Cole, ur. *Radical pragmatics*, New York, Academic Press, 183-198.

Grimes, J. (1975), *The thread of discourse*, Mouton, The Hague.

Gumperz, J.J., T.S. Jupp i C. Roberts (1979), *Crosstalk: A study of cross-cultural communication*, The National Centre for Industrial Language Training, Southall.

Gvozdanović, J. i Th. Janssen ur. (1991), *The function of tense in texts*, North-Holland, Amsterdam.

Haiman, J. i S.A. Thompson ur. (1988), *Clause combining in grammar and discourse*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

Hajmz, D. (1980), *Etnografija komunikacije*, BIGZ, XX vek 40, Beograd.

Halliday, M.A.K. (1967), *Notes on transitivity and theme in English 2*, *Journal of Linguistics* 3, 199-244.

Halliday, M.A.K. (1968), *Notes on transitivity and theme in English 3*, *Journal of Linguistics* 4.

Halliday, M.A.K. (1970), *A course in spoken English: Intonation*, Oxford University Press, London.

Halliday, M.A.K. i R. Hasan (1976), *Cohesion in English*, Longman, London.

Holjer, H. (1958), *Native reaction as a criterion in linguistic analysis*, E. Sivertsen, ur. *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*, Oslo, Oslo University Press, 573-583.

Horga, D. i D. Mikulić (1983), *Konceptualni paragraf, kao jedinica znanstvenog diskursa*, *Strani jezici*, Zagreb, 21/4, 271-278.

Hudson, R. (1990), *prikaz knjige R. Langackera u: Lingua*, 81/1-2, 272-284.

Humbolt, V. fon (1988), *Uvod u delo o Kavi jeziku i drugi ogleđi*, *Dnevnik i Književna zajednica Novog Sada*, Novi Sad.

Ingliš, H.B. i A. Č. Ingliš (1972), *Obuhvatni rečnik psiholoških i psihanalitičkih pojmova*, *Savremena administracija*, Beograd.

Ivić, I. (1978), *Čovek kao animal symbolicum*, Nolit, Beograd.

Ivić, M. (1958), *Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 3, 139-153.

Ivić, M. (1975), *Pravci u lingvistici*, *Državna založba Slovenije*, Ljubljana.

Ivić, M. (1983), *O rečenicama kojima se dopunjuje glagol 'znati'*, M. Ivić, *Lingvistički ogleđi*, Prosveta, Beograd, 139-153.

Jackendoff, R. (1983), *Semantics and cognition*, Cambridge, Mass., MIT Press.

Jakobson, R. (1932) *Zur Struktur der russischen Verbums*, *Charakteria Guilelmo Mathesio oblata*, Prague, 74-84.

Jakobson, R. (1957), *Shifters, verbal categories, and the russian verb*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

Jakobson, R. (1986), *Šest predavanja o zvuku i značenju*, *Književna zajednica Novog Sada*, Novi Sad.

Jakobson, R. (1970), *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd.

Johanssen, S. J. Edwards, L. Burnard i A. Rosta (1992), *Text encoding initiative*, Pisa workshop, manuscript.

Jutrović-Tihomirović, D. (1991), *Jezik kao društveni fenomen*, *Gradina*, Niš, br. 7-8-9, 189-198.

Keller, E. (1979), *Gambits: Conversational strategy signals*, *Journal of Pragmatics*, 3, 219-238.

Kostić, A. (1983), *Problemi kognitivne organizacije jezika: Pitanje odvojivosti domena*, *Psihologija*, 16/1-2, 124-134.

Kostić, A. (1990), *Količina informacija kao jedini determinator kognitivne obrade infleksivne morfologije*, *SOL*, Zagreb, 10-11, 169-186.

Kostić, A. i L. Katz (1987), *Processing differences between nouns, adjectives, and verbs*, *Psychological Research*, 49/4, 229-236.

Kristal, D. (1988), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit

Ličen, M. (1980-81), *Pitanja kao govorni činovi i njihova realizacija u srpskohrvatskom i nemačkom*, *Godišnjak Saveza društava za primenu lingvistiku Jugoslavije*, 4-5, Zagreb, 256-269.

Ličen, M. (1983), *Ilokutivni tip "ekspresiva": kontrastivna analiza nemačkog i srpskohrvatskog izvinjenja*, *Zbornik radova sa simpozijuma: Kontrastivna analiza i nastava stranih jezika*, Beograd, 117-125.

Kristić, D. (1989), *Empatijski aspekti moderne lingvistike*, Beograd.

Kuno, S. (1977), Empathy and syntax, *Linguistic inquiry*, 8/4, 627-672.

Kaler, DŽ. (1980) Sosir osnivač moderne lingvistike, BIGZ, XX vek 43, Beograd.

Labov, W. (1972), *Language in the inner city*, University of Pennsylvania, Philadelphia.

Labov, W. (1984), Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovednog teksta, *Revija, Osijek*, 2, 46-78.

Lajons, DŽ. (1974), *Lingvistička revolucija Noama Čomskog*, Duga, Beograd.

Lakoff, G. (1987), *Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind*. The University of Chicago Press, Chicago.

Lakoff, G. (1990), The invariance hypothesis: is abstract reason based on image-schemas? *Cognitive linguistics*, Mouton de Gruyter, 1/1, Berlin, 39-74.

Lakoff, R. (1975), *Language and woman's place*, New York, Harper and Row.

Langacker, R. W. (1987), *Foundations of cognitive grammar*, Vol I: theoretical prerequisites, Stanford University Press, Stanford.

Levelt, W.J.M. (1983), Monitoring and self-repair in speech, *Cognition*, 14, 41-104.

Levelt, W.J.M. (1989), *Speaking: From intention to articulation*, The MIT Press, Cambridge Mass.

Levinger, J. (1987), Sporazumijevanje i nesporazum u konverzaciji, *SOL*, Zagreb, Zagreb, 2/2, 41-50.

Levinger, J. (1988), Konverzacioni čin kao vid verbalne komunikacije, *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, doktorska disertacija.

Levinson, S.C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Levin, L. i I. Lind (1985), *Interdisciplinarity revised: Re-assessing the concepts in the light of institutional experience*, OECD/CERI, Liber Forlag.

Ličen, M. (1984), Govorni čin "upozorenja" u nemačkom i srpskohrvatskom, *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, 7-8, Sarajevo, 753-757.

Ličen, M. (1988), Ilokutivni tip "poravnanje" – opšte odlike, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, Novi Sad, 9, 286-292.

Ličen, M. (1987), Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku, *Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet*, Novi Sad.

Ličen, M. (1989), Der Sprechakt des "sich bedankens" im Deutschen und im Serbokroatischen, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, 11, Novi Sad, 85-97.

Ličen, M. (1989), Definicija partikula u nemačkom i srpskohrvatskom, *IV simpozijum kontrastivna jezička istraživanja*, Novi Sad, 225-234.

Longacre, R. E. (1983), *The grammar of discourse*, New York, Plenum Press.

Lukatela, G. i A. Kostić (1982), Psihološka realnost gramatike, *Psihologija*, 15/1-2, 21-32.

Lyons, J. (1977), *Semantics*, I-II, Cambridge University Press, Cambridge.

McCarthy, M. (1991), *Discourse analysis for language teachers*, CLTL, CUP, Cambridge.

McWhinney, B. (1989), *CLAN Manual: Child language analysis*, Carnegie Mellon University, Department of Psychology 65.

Manes, J. (1983), Compliments: A mirror of cultural value, N. Wolfson i E. Judd (ur.), *Sociolinguistics and language acquisition*, Newbury House Publ. Inc., London, 96-102.

Miller, J. (1992), Focus, contrast, transition, *Eurotype 2nd Plenary Conference*, Donostia 2-6 septembar 1992, neobjavljen rad.

Miščević, N. (1981), Iz novijih diskusija o naravi značenja, *Delo*, 27/9, 54-66.

Mišeska-Tomić, O. (1987), *Syntax and syntaxes*, Savremena administracija, Beograd.

Mišeska-Tomić, O. ur. (1989), *Markedness in synchrony and diachrony*, (Introduction), *Trends in Linguistics, Studies and Monographs* 39, Mouton de Gruyter, Berlin.

Mitchell, T.F. (1957), The language of buying and selling in Cyrenaica, *Hesperis*, 44, 31-71.

Mrazović, P. i Z. Vukadinović (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Z. Stojanovića, S. Karlovci.

Mulaj, J. (1985), Pragmatičke i sintaksičko-semantičke karakteristike jedne govorne situacije u dvojezičnoj sredini: razgovor između

Pijaže, Ž. i N. Čomski (1990), *Teorije jezika, teorije učenja: debata između Žana Pijažea i Noama Čomskog*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.

Pike, K. L. (1993), *Talk, thought, and thing: The emic road toward conscious knowledge*, Summer Institute of Linguistics, Dallas.

Polanyi, L. (1979), False starts can be true, *Berkeley Linguistic*

jezika: Upotreba prezenta i perfekta u pripovijedanju, sastanak slika u Vukove dane, 14/2, Beograd, 87-95.

Savić, S. (1986), *Narativi kod dece*, Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Savić, S. ur. (1989), *Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranata*, Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Savić, S. (1991), *Pragmatički aspekti vremena u naraciji u srpsko-hrvatskom standardnom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 20, Novi Sad, 149-155.

Savić, S. (1993), *Pričanje o događajima iz snova: upotreba narativnog prezenta*, Institut za južnoslovenske jezike (rad u toku).

Savić, S. i V. Polovina (1989), *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Savić, S. i T. Vojnović (1992), "Nek' božja riječ uđe u naš život": analiza diskursa homilije, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 35/2, 133-159.

Savić, S., Lj. Spasić, V. Vasić i T. Vojnović (1993), *Selektivna bibliografija o vremenu i aspektu u modernom srpskohrvatskom jeziku. 1900-1992*, EURO-TAP Working Papers, Series VI/4, 1-43.

Schulze, R. & R. Dirven (1990), *The Non-Annotated Bibliography of Cognitive Linguistics: The Second Update*, Duisburg, L. A. U. D. A 289, 1-106.

Schegloff, E.A. (1972), *Sequencing in conversational openings*, J. Gumperz i D. Hymes, ur. *Directions in sociolinguistics*, Holt, Rinehart & Winson, New York, 346-380.

Schegloff, E.A. (1979), *The relevance of repair to syntax-for-conversation*, T. Givón, ur. *Discourse and syntax*, Academic Press, London, 261-288.

Schegloff, E.A. (1988), *Presequences and indirection: applying speech act theory to ordinary conversation*, *Journal of Pragmatics*, 12, 55-62.

Schegloff, E.A. i H. Sachs (1973), *Opening up closings*, *Semiotica* 7/4, 289-327.

Schegloff, E.A., Jefferson, G. i H. Sachs (1977), *The preference of self-correction in the organisation of repair in conversation*, *Language* 53, 361-382.

and use of then in discourse, J. Gvozdenović i Th. Janssen, ur. *The function of tense in text*, North-Holland, Amsterdam, 219-236.

Scollon, R. i S.B.K. Scollon (1981), *Narrative, literacy and face in interethnic communication*, Ablex Publishing Corporation, Norwood.

Searle, J. (1969), *Speech acts*, Cambridge University Press, Cambridge.

Seri, Dž. (1992), *Govorni činovi*, Nolit, Beograd.

Simeon, R. (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I-II, Matica hrvatska, Zagreb.

Simić, R. (1991), *Uvod u filozofiju stila*, Svjetlost, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Sarajevo.

Sinclair, J.M. i R.M. Coulthard (1975), *Toward an analysis of discourse: The English used by teachers and pupils*, Oxford University Press, London.

Slobin, D. I. (1985), *The crosslinguistic study of language acquisition I-II*, Lawrence Erlbaum Ass. Publ. Hillsdale.

Sneck, S. (1987), *Assesment of chronography in Finnish-English telephone conversation: An attempt at a computer analysis*, *Jyväskylä cross-linguistic studies* 14, Jyväskylä.

Sosir, F. de (1972), *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd.

Stubb, M. (1983), *Discourse analysis*, Basil Blackwell, Oxford.

Svartvik, J. ur. (1990), *The London-Lund Corpus of spoken English: Description and research*, *Lund studies in English* 82, Lund University Press.

Stein, N. L. (1982), *The definition of a story*, *Journal of Pragmatics*, 6, 487-507.

Steinberg, D. i L.A. Jakobovits ur. (1971), *An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Škiljan, D. (1974), *Nacrt za jedan uvod u sintaksu diskursa*, *Suvremena lingvistika*, 9, 13-16.

Škiljan, D. (1986), *O autonomiji lingvistike*, *SOL*, Zagreb, 1, 13-24.

Škiljan, D. (1988), *Jezik svakodnevice*, Književna zajednica, Novi Sad.

Škiljan, D. (1991), *Kraj lingvistike? Fragmenti protiv fragmentarnosti*, *SOL*, Zagreb.

Šmelev, D.N. i E. A. Zemskaja ur. (1988), *Raznovidnosti gorodskoj ustnoj reči*, Nauka, Moskva.

Šokica, S. (1985), *Neke osobine razgovora ostvarene preko telefona*, *Prilozi proučavanju jezika*, 21, 143-152.

Velčić, M. (1987), *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb.

Velčić, M. (1988), *Beyond the limits of linguistic determinacy in oral and written forms of discourse*, *Contributions to the Study of Contemporary Folklore in Croatia*, Zagreb, 169-177.

Ventola, E. M. (1979), *The structure of casual conversation in English*, *Journal of Pragmatics*, 3, 267-298.

- Sokica, S.** (1986), Psiholingvistički aspekti grafita u Novom Sadu, *Prilozi proučavanju jezika*, 22, 133-134.
- Šokica, S.** (1987), O značenju konverzionih partikula u telefonski komunikaciji, *Prilozi proučavanju jezika*, 23, 189-210.
- Talmy, L.** (1988), The Relation of grammar to cognition, Duisburg, L. A. U. S. serija A 165 (preštampano u: Rudzka-Ostyn, B., ur. *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam, Benjamins, 165-205).
- Tannen, D.** (1984), *Conversational style: Analysing talk among friends*, Norwood, New York, Ablex.
- Tannen, D.** (1984), Relativna usredotočenost na osobno zalaganje u govornom i pisanom diskursu, *Revija*, 5-6, Osijek, 36-46.
- Tannen, D.** (1986), *That's not what I meant! How conversational style makes or breaks your relations with others*, New York, William Morrow.
- Tannen, D.** (1987), The interactional development of all texts: Repetition in talk as spontaneous idiomaticity, *Preprints of the plenary session papers, XIVth International Congress of linguists*, Berlin, 10-15 august, Berlin, 309-330.
- Tannen, D.** (1990), *You just don't understand: Woman and men in conversation*, Ballantine Books, New York.
- Taylor, J. R.** (1989), *Cognitive English Grammar*, Duisburg, L. A. U. D., ser. A 242.
- Trubeckoj, N.S.** (1939), *Die Grundzüge der Phonologie*, TCLP, 7, Prague.
- Vasić, V.** (1983), *Govor sestre sa bratom*, Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Vasić, V.** (1993), *Diskurs novinskih reklamnih oglasa*, Filozofski fakultet, Novi Sad, doktorska disertacija.
- Velčić, M.** (1983), Neutralnost govornika, *Dometi*, Rijeka, 8, 35-40.
- Velčić, M.** (1984), Predmet lingvističke pragmatike, *Naše teme*, 28/11, 2351-2365.
- Velčić, M.** (1985), Lingvistika teksta kao lingvistička teorija o smislu, *Revija*, 5-6, Osijek, 6-13.
- Velčić, M.** (1986), Vrijeme i subjekt teksta, III program RTV 69/2, Beograd, 77-117.

- Ventola, E.** (1983), Contrasting schematic structure in service encounters, *Applied linguistics*, 4/3, 242-249.
- Ventola, E.M.** (1984), *Can I help you? A systemic-functional exploration of service encounter interaction*, Department of Linguistics, The University of Sydney, doktorska disertacija.
- Verschueren, J.** (1980), *On speech act verbs*, Benjamins, *Pragmatics & Beyond*, 4, Amsterdam.
- Vidanović, Dj.** (1989), *Problemi jezika i uma*, Beograd, Istraživačko izdavački centar SSO Srbije.
- Virtanen, T.** (1990), On the definition of text and discourse, *Folia linguistica*, 24/3-4, 447-455.
- Vukovac, S.** (1990), *Recepcija Bahtinovog djela u jugoslovenskim književnostima, mini kolokvijum: 'Mihail Bahtin'*, 18 FILLM, Novi Sad, 21-29. avgust 1990.
- Wells, C. G.** (1974), Language development in preschool children: project report, *Journal of child language*, 1, 158-162.
- Wells, G.** (1975), *Coding manual for the description of children's speech*, University of Bristol.
- Wells, C. G.** (1981), *Learning through interaction: The study of language development*, Cambridge, CUP.
- Widdowson, H.G.** (1979), *Explorations in applied linguistics*, Oxford, Oxford University Press.
- Widdowson, H. G.** (1979), Rules and procedures in discourse analysis, T. Mayer (ur.), *The development of 'conversation' and 'discourse'*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 61-71.
- Wolfson, N.** (1976), Speech events and natural speech, *Language in Society*, 5/2, 189-209.
- Wolfson, N.** (1978), A feature of performed narrative: The conversational historical present, *Language in Society*, 7, 215-237.
- Wolfson, N.** (1982), *CHP: The conversational historical present in American English narratives*, Dordrecht, Foris.
- Wolfson, N.** (1983), An empirically based analysis of complimenting in American English, N. Wolfson i E. Judd, ur. *Sociolinguistics and language acquisition*, Newbury House Publ. Inc. London, 82-95.

Wolfson, N. i J. Manes (1980), The compliment as a social strategy, *Papers in Linguistics*, Alberta, 13/3-4, 391-411.

Zemskaja, E.A. (1973), *Russkaja razgovornaja reč*, "Nauka", Moskva.

Zemskaja, E.A. i L.A. Kapanadze (1978), *Russkaja razgovornaja reč: teksty*, Nauka, Moskva.

Zubizarreta, J. (1980), *Zur Bedeutung der Satzkonstitutiven Partikeln*

DISCOURSE ANALYSIS Summary

In this textbook problems of discourse analysis are presented, with the aim that students get acquainted with the interdisciplinary field of language research and become able to do research independently. There are numerous textbooks of this kind in the world, especially in the English-speaking countries, but none can answer the needs of students whose main object of research is Serbo-Croatian as their mother tongue.

In the first part of the book, discourse analysis is presented as an interdisciplinary field involved in analyzing connected units, larger than sentences, used in a given context, in either spoken or written form. In this kind of discourse analysis linguists, sociolinguists, psychologists, and anthropologists are interested, so it is taken up as a common ground for such interdisciplinary relations. As the textbook has been conceived for students of linguistics whose knowledge of other interdisciplinary fields is limited, effort has been made in order to show that linguistics is defined according to different assumptions of what language is. Different conceptions of the discipline are presented: while for some it is the **autonomous science** of language sign and structure; for others there is **macrolinguistics** which tells more about language and man, and **microlinguistics** as a science on language symbol and system, for the third linguistics is a discipline with language at the centre of interest, and which has its interdisciplinary relations with psycholinguistics, sociolinguistics, anthropological linguistics etc. On the basic definition of linguistics also depends the definition of **discourse analysis**: some people consider it to be among subdivisions of linguistics, while others leave it out, among the so called interdisciplinary fields.

The meaning of interdisciplinarity in science, and in explaining the nature of language, is pointed at. The stand is taken that language data used in a given context can only be considered as taking account of the fact that language is, of necessity, an expression of society, of the opinions of individuals, and of culture as much as of the language system itself. It is stated that language research has in the last decade, been directed towards the cognitive science, so that **cognitive linguistics** has been explained in more detail in the textbook.

Fixing the boundaries between terms such as **discourse** and **text** is suggested, and their historical and contemporary use pointed out, as well as their regional distribution in Europe and United States. The reader is warned of the importance of knowing the definition of these terms by each of the authors whose work is being read.

As discourse analysis is interested in connected units used in some context with a real speaker and hearer, it was necessary to explain the basic elements which influence interaction and communication, verbal and nonverbal, the no-

tion of native speaker and criteria for classification into the written and spoken discourse. Special attention has been given to explaining the ways of transcribing speech into written form. Discourse **transcription** has been defined as the **process** of making a written record of a speech event, in such a way as to enable research into the **nature** of discourse. Explained in detail are different units of analysis that can mirror some of the speech phenomena: psychological-tone unit, idea unit, proposition; grammatical- clause, sentence; communicative- utterance; social- turn, exchange, paragraph, etc.

This is done with a special view to what the minimal unit is, how its beginning or end are to be defined, which all helps to facilitate the independent research of students and future researchers. Discourse markers are explained: hesitation, overlap, correction (or repair) and self-correction (or self-repair), repetition and self-repetition, false start, etc. The importance of precisely noting all particles is underlined.

The nature of discourse is presented within five theoretical approaches, for which examples are given from the empirical material of Serbo-Croatian: theory of speech acts (Austin, Grice, Searle), cognitive theory (Chafe), theory of speech genres (Bahtin), conversational theory (Schegloff), and linguistic theory (Fleischman).

1. The theory of speech act by John Searle. Examples are given of understanding language use as an activity from the speech act of making compliments and excuses. The aim of such an approach is to show that a theory from the philosophy of language can be applied on an instance of language use necessarily socially and culturally conditioned.

2. The cognitive theory of language by Wallace L. Chafe (1980) examines the interrelation of knowledge and language expression: to which degree knowledge is independent of language structure, and to what degree there is interdependence between the two. Examples of narration based on a non-verbal sound film (The Pear Story) is used to exemplify this theory in Serbo-Croatian. Two problems are discussed in detail: establishment the **focus** in narration and discountinuation of focus-**digression**.

3. The theory of speech genres by Mikhail M. Bahtin. An example of **somebody else's** and **author's speech** to be used in religious discourse analysis-i.e. of homilies. Different discourse purposes of those two types of speech have been documented in empirical data.

4. Conversational theory of Emanuel Schegloff and his research group is demonstrated on examples of a telephone conversation, and in negotiating in public service-in bookshop and railway station encounters of the customer and the salesperson. The function of **turn** as the social unit of analysis, is explained, in a conversation that implicitly includes common knowledge of the speakers.

5. The markedness (linguistic) theory of tense-aspect in narrative discourse by S. Fleischman has been exemplified finally, on the material of the use of verb tenses in different genres in Serbo-Croatian in order to show the importance of taking into account genre differences of tense use. Analysis of discourse functioning of tense and aspect reveals individual differences of the speaker as well.

A list of references and a glossary of less familiar terms are given at the end of the book.

SVENKA SAVIĆ (1940) je redovni profesor psiholingvistike na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Predaje predmete "Diskurs analiza", "Uvod u nauku o jeziku" i "Psiholingvistiku". Napisala je sledeće knjige:

S. Savić i M. Jocić (1975), "Modeli u sintaksi dečjeg govora"

S. Savić (1976), "Razvojna psiholingvistika"

S. Savić (1977), "Kako blizanci uče da govore"

S. Savić (1980), "How twins learn to talk"

S. Savić i V. Polovina (1989) "Razgovorni srpskohrvatski jezik"

S. Savić ur. (1989), "Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranata".

Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu u Institutu za južnoslovenske jezike rukovodi naučnoistraživačkim projektom pod nazivom "Psiholingvistička istraživanja" (1975-1993) i međunarodnim projektom pod nazivom "Kako diskurs i tipologija odražavaju kogniciju: vreme, aspekt i modalnost u srpskohrvatskom jeziku" (1991-1994). Rezultati rada nastalih na ovim projektima objavljuvani su u domaćim i stranim časopisima, monografijama i radnim materijalima - ukupno oko sto radova.

A

emblemi	45
antropološka lingvistika	16
autorski govor	108

B

binarna opozicija	135
-------------------	-----

C

centralno	136
centar interesovanja	93
cognitive linguistics	179

D

digresija	60, 104, 117
dijaloški	47
dijalog	49
dijaloga	49
diskurs	29
diskurs analiza	16, 25, 28, 33
diskurs lingvistika	32
diskurs	127
dodavanja	95
dopunjavanje	65, 119

E

empatija	102
etnografija komunikacije	27

F

filologije	13
fokus	93, 99, 137
funkcionalno	136

G

glutinacija teksta	35
govoreni	47
govoreni diskurs	47, 49
govorni žanr	68
govorni čin	60, 119, 81
govornikovo značenje iskaza	82
gramatika priče	98, 135, 156

I

idiolekta	50
ilokucioni čin	81
ilustratori	46
implikatura	79, 80
institucionalni razgovor	47
interakcija	46
interakcionističke teorije	35
interdisciplinarni	16, 18
interdisciplinarne sprege	16
irelevantno	136
iskaz	58, 107, 108, 127
ispravljanje	66, 95
izvorni govornik	50
izvinjavanje	89, 92

J

jedinica	57
jedinica ideje	93, 94

T

tekst	29, 31
tekst analiza	27
tekst lingvistika	32
tekstualnost	31
telesni manipulatori	45
tema	99, 101

R

prototip-priča	134
psihički procesi,	19
psiholingvistika,	16, 18
razgovorni pasus	60
razmena	59, 61, 119

N

modularnosti	19
monodisciplina	18
monološki	47
monolog	49

K

jezičke sposobnosti	14
jezički sistem	16
jezik	16
kategorizacija,	19
klase	57, 58, 93, 102, 110

klauza	57, 58, 93, 102, 119	načelo kooperacije	79
književna stilistika	157	namerenog značenja	80
kognicija	20	neformalne razgovore	47
kognitivna gramatika	20, 21	neobebežen	136
kognitivna lingvistika	20	neplanirani govor	47
kognitivna psiholingvistika	20	nepovezani govor	47
kognitivna psihologija	14	neurolingvistike	22
kognitivna semantika	20	neurološka lingvistika	155
kohezija	30, 31, 35, 99	norma pripovedanja	136
kompetencija	154		
kompliment	84, 89		
komunikacija	46		
komunikacije	41		
komunikator	50		
kontrast	136		
konverzacija	48		
Konverzaciona analiza	27, 34		
konverzacione maksime	35		
konverzaciona implikacija	79		
korpus	36		

L

lingvistička antropologija	151
lingvistika	13, 16
Loš početak	64, 65, 66, 93

M

macrolinguistics	179
makro-fokus	98
makrolingvistike	13
maksime	80
međujezički (cross-linguistic)	21
memoriji	19
mentalna slika	94
mesto tranzita govora	118
microlinguistics	179
mikro-fokus	98
mikrolingvistiku	13
modela-pojednostavljenog prikaza	27
moderne lingvistike	13

O

obebežen	136
obebeženost	135
oklevanje	67, 95, 96
okruženje	94, 97, 139
okvir	61
oslovljavanja	35
osnovno značenje	136

P

paragraf	35, 112, 116
pauza	62
partikula	67
performativni iskazi	78
periferija	93
periferno	136
perlokucionni činovi	79
pisani	47
planirani govor	47
podrazumevano znanje	130
ponavljanje	67
predavački diskurs	60
predavanje	61
prekidanje	64
preklapanja	63, 120, 124
priča	136
pripovedanje	136
pristup	135
produkcija	1 54
prosozicija	59

S

samoispravljanje	66, 96
samoponavljanje	67
shema	93
sociolingvistika,	16
spojen parovi	125
spontani razgovor	35
saznanje	19, 20
stilističar	27
stilistika	27
strukturalista	136
struktura	136
struktura jezika	16
svakodnevni	47
svakodnevni govor	47
Svest	93

U

urođeni mehanizam	50
-------------------	----

V

vrednovanje	94
-------------	----

Z

zajedničko iskustvo	130
znanje jezika	51

Ž

Žanr	107
------	-----

Štampa
Futura publikacije • Novi Sad – 395008

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

BD1 : 159.9
BD1 : 316

SAVIĆ, Svenka
Diskurs analiza / Svenka Savić : [recenzenti: Lajos Göncz
i Vesna Polovina]. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 1993.
(Novi Sad, Futura publikacije). - 188 str. ; 20 cm.
Bibliografija: str. 163 - 180. - Index. - Summary

a) Психолонгвистика b) Социолонгвистика
c) Дискурс анализа

VOJVODINA
PRO-ING

VOJVODINA PRO-ING '46 DD
PREDUZEĆE ZA ISTRAŽIVANJE, RAZVOJ I INVESTICIJE
21000 Novi Sad, Bulevar Mihajla Pupina 3/II
Telefoni: 021/24-277, 29-155; telefax: 021/622-775
Žiro račun: 65700-601-17111 SDK Novi Sad